

TAMPEREEN YLIOPISTO

Mikko Kylmä

KUINKA PIILOTTAA SUOMEN SUURIN RAKENNUSTYÖMAA?
Salpa-aseman salassapidon suhteen tehdyt ratkaisut välirauhan aikana

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Historian pro gradu -tutkielma
2013

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

KYLMÄLÄ MIKKO: Kuinka piilottaa Suomen suurin rakennustyömaa? Salpa-aseman salassapidon suhteen tehdyt ratkaisut välirauhan aikana

Pro gradu -tutkielma, 96 s., 5 liites.

Historia

Marraskuu 2013

Suomen itärajalle ryhdyttiin talvisodan päättäneen Moskovan rauhan solmimisen jälkeen rakentamaan maan uutta pääpuolustuslinjaa, joka sotien jälkeen tuli tunnetuksi nimellä Suomen Salpa. Kyseessä on itsenäisen Suomen historian suurin rakennustyömaa, joka työllisti armeijan joukko-osastojen ohella enimmillään yli 35 000 siviilirakentajaa, joiden muonituksesta vastasi lisäksi noin 2 000 lottaa. Maanpuolustuksellisesti tärkeän puolustuslinjan ollessa kyseessä oli varsin järkeenkäypää pyrkiä estämään mahdollisten vihollisen vakoilijoiden pääsy koko valtion turvallisuuden kannalta tärkeälle linnoitustyömaalle, jotta esimerkiksi puolustusaseman tekniset ratkaisut ja sijoitus maastossa eivät paljastuisi vastustajalle. Käsillä olevassa tutkielmassa olen tarkastellut sitä, minkälainen merkitys välirauhan aikana annettiin Salpa-asemalla tapahtuneiden linnoitustöiden salassapidolle ja kuinka salassapidossa onnistuttiin.

Tutkimustehtävääni vastatakseni olen perehtynyt linnoitustöiden organisoinnista vastanneen Linnoitustoimiston asiakirjoihin, jotka sisältävät muun muassa päiväkäskyjä, linnoitustyömaille lähetettyjä kiertokirjeitä, muuta kirjeenvaihtoa ja työmaiden poliittista valvontaa käsittelevää materiaalia. Tätä aineistoa käyttämällä selvitän mahdollisten salassapitomääräysten sisältöä ja muun linnoitustyömaille järjestetyn valvontatoiminnan eri muotoja. Arkistomateriaalin lisäksi olen käyttänyt Miehikkälän Salpalinja-museon tietokannasta löytyviä, linnoitustöissä olleiden rakentajien teemahaastatteluja, joissa salassapito on eräs käsitelty aihe. Muistitietoaineistoa arkistomateriaalin rinnalla käyttämällä olen syventänyt tarkastelua perinteisesti tutkimuksen pääasiallisena kohteena olevan, ylhäältä päin annetun ohjauksen ulkopuolelle. Olen etsinyt laajasta aineistosta salassapitoon liittyviä yksityiskohtia, minkä jälkeen yksityiskohtia erilaisiin teemoihin ryhmittelemällä ja esiin nousseita teemoja tarkastelemalla edennyt empiirisestä aineistosta kohti laajempaa yleiskuvaa tutkimastani ilmiöstä.

Salassapidon tärkeimmäksi tavoitteeksi nousi välirauhan aikana se, etteivät linnoitteiden tekniset ominaisuudet ja sijoitus maastossa paljastuisi viholliselle, sillä tällöin puolustuslinjan murtaminen olisi ollut verrattain helppo tehtävä. Tätä varten esimerkiksi ohjeistettiin toimistotyöntekijöitä huolelliseen salaisten asiakirjojen käsittelyyn. Myös tavallisten työntekijöiden poliittista luotettavuutta pyrittiin mahdollisimman tehokkaasti valvomaan. Neuvostojohdolla oli jonkinlainen käsitys puolustuslinjan olemassaolosta, mutta keskeisimmät tiedot onnistuttiin salaamaan, sillä puna-armeija ei uskaltanut sodan aikana yrittämään Salpa-aseman murtamista.

Sisältö

1. Johdanto	1
1.1. Maanpuolustuksen haasteet välirauhan aikana.....	2
1.2. Tehtävänasettelu.....	3
1.3. Aineisto	5
1.4. Rajaukset ja rakenne.....	8
2. Linnoitustyömaat ja niiden työntekijät	9
2.1. Miehikkälä ja Virolahti linnoitustyömaina.....	9
2.1.1. Miehikkälä.....	10
2.1.2. Virolahti	12
2.2. Linnoitustöihin hakeutunut työvoima ja asenteet työtä kohtaan	14
2.3. Lapiojääkäriin aatemaailma.....	15
2.3.1. Maanpuolustushenki linnoittajien keskuudessa	16
2.3.2. Hyväpalkkaisen ansiotyön arvo.....	19
2.4. Ruotsalaiset vapaaehtoiset.....	22
2.5. Linnoitustyöt ja paikallisyhteisö	24
2.5.1. Vaikutuksia paikallisten arkeen.....	24
2.5.2. Seurustelusuhteita linnoitustyömailla	28
3. Mitä haluttiin salata?.....	29
3.1. Kuinka tuli käsitellä salassa pidettäviä papereita?	30
3.2. Linnoitustöistä vaiettava julkisuudessa	34
3.3. Ei valokuvauskoneita linnoitustyömaalle.....	36
3.4. Akuutteja ongelmia salassapidossa	39
3.5. Salassapitoasiat Salpa-aseman rakentajien muistoissa.....	40
4. Kuinka salassapitoa käytännön tasolla toteutettiin?.....	42

4.1. Työvoiman valikointi ja työssä tarvittavat todistukset.....	42
4.2. Liikkumisrajoitukset työmailla	45
4.3. Alkoholin osuus asioihin.....	47
4.4. Työmaiden vartiointi	48
4.5. Ohjeita työntekijöille.....	50
5. Miten työntekijöitä valvottiin?.....	52
5.1. Musta lista	53
5.2. Linnoitustöihin sopimattomat	56
6. Kuinka Salpa-aseman salassapito onnistui?.....	60
6.1. Vakoilijoita linjoilla	60
6.2. Linnoitustyömailla vakoilusta kiinnijääneitä	67
6.3. Rajaloukkauksia ja hämäriä puuhaajia sankoin joukoin	70
6.4. Vakoilun ja tietovuotojen hedelmiä	73
6.5. Vaikuttiko tieto linnoitustöistä Neuvostoliiton strategiaan?	77
7. Salassapitoasiat jatkosodan jälkeen	81
8. Loppupäätelmät.....	86
9. Lähteet ja kirjallisuus	92

1. Johdanto

Talvisodan päättäneen Moskovan rauhan seurauksena Suomi menetti noin 12 % maa-alueistaan ja joutui luopumaan muun muassa Karjalan kannaksesta ja Suomenlahden ulkosaarista. Suomi onnistui kuitenkin säilyttämään itsenäisyytensä, joskin maan sodanjohto piti varsin todennäköisenä, että Neuvostoliitto tulisi ennemmin tai myöhemmin aloittamaan uuden hyökkäyssodan Suomea vastaan. Talvisodassa Neuvostoliitolta oli näet jäänyt saavuttamatta päätavoite eli koko Suomen valtaaminen ja liittäminen neuvostotasavaltojen liittoon.¹ Tätä taustaa vasten Suomen sodanjohto piti ensiarvoisen tärkeänä uuden itärajan mahdollisimman pikaista ja vahvaa linnoittamista, ja ylipäällikkö Mannerheim tekikin asiasta päätöksen Inkilän kartanossa 22.3.1940 käytyjen neuvottelujen jälkeen, jo yhdeksän päivän kuluttua talvisodan päättymisestä.² Linnoittamisen alkuun saattamisen kiireellisyydestä jotain kertonee se, että Mannerheimin linnoitustöiden johtajaksi nimittämä kenraalimajuri Edvard Hanell määrättiin myös linnoitustöiden suunnittelun ajaksi yleisesikunnan päälliköksi ja ylennettiin kenraaliluutnantiksi, jotta saatiin kierrettyä eräiden kenraalien (muun muassa Erik Heinrichsin ja Harald Öhquistin) taholta linnoitustoimintaan kohdistunut välinpitämättömyys.³

Linnoitustöiden johtaja, vuonna 1894 syntynyt Edvard Hanell lukeutui ensimmäisen maailmansodan aikana Saksasta jääkärikoulutuksen hankkineiden suomalaisten upseereiden joukkoon. Ennen sotilasuralle siirtymistään hän oli opiskellut Helsingin Teknillisessä korkeakoulussa betonirakentamista. Sisällissotaan hän otti osaa muun muassa Tampereen valtauksen yhteydessä, jolloin hän myös haavoittui Kalevankankaalla. Hän kouluttautui 1920-luvulla Ranskassa yleisesikuntaupseeriksi ja vaikutti 1930-luvulla Sotakorkeakoulun johtajana merkittävästi suomalaisen taktiikan muotoutumiseen ja sen kouluttamiseen armeijan upseeristolle. Talvisodan aikana Hanell toimi Kaakkois-Suomen alueella ryhmä Hanellin johdossa. Hänen tehtävänään oli estää neuvostojoukkojen pääsy Suursaaresta jäätä myöten suomalaisten pääjoukkojen selustaan ja katkaisemaan Virolahdelta Haminaan johtanut maantie. Väli rauhan aikana Mannerheim päätti hyödyntää hänen betoniasiantunteustaan ja organisointikykyään asettamalla hänet linnoitustöiden johtoon. Salpa-asemaa pidetään yleisesti Edvard Hanellin elämäntyönä.⁴

¹ Häikiö 2007, 16.

² Länsivaara & Tolmunen 2003, 11.

³ Vahe 2010, 29.

⁴ Myllyniemi, Urho, Edvard Hanell. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu, [<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7667/>], luettu 11.3.2013.

1.1. Maanpuolustuksen haasteet välirauhan aikana

Moskovan rauhan seurauksena Suomen uusi itäraja sijaitsi puolustuksen kannalta aiempaa huomattavasti epäedullisemmassa maastossa. Suomenlahden ja Laatokan välissä sijainnutta kapeaa Karjalan kannasta oli esimerkiksi kannaksella virtaaviin jokiin tukeutuen kyetty puolustamaan verrattain vähäistä sotavoimaa käyttäen, kun taas uudella rajalla vesistöihin tukeutuminen ei ollut samalla tavoin mahdollista. Mannerheimin toimeksiannosta kenraaliluutnantti Hanell valmisteli linnoitus-suunnitelman, joka käsitti koko uuden itärajan linnoittamisen Suomenlahdelta Jäämerelle. Pituutta tälle – kansankielellä Salpalinjana tunnetulle – puolustuslinjalle kertyi yhteensä noin 1200 kilometriä. Vahvimmin päätettiin linnoittaa Karjalan kannaksen ”jatke” Suomenlahden rannikon ja Luumäellä sijaitsevan Kivijärven välissä, sillä tuon alueen kautta kuljivat lyhimmät tieyhteyden pääkaupunkiin. Tämän vuoksi sitä pidettiin myös vihollisen hyökkäyksen todennäköisimpänä pääpainopistealueena.⁵ Järvi-Suomessa linnoitettiin lähinnä saaret ja järvien kapeikot. Täällä puolustus perustui runsaalle – Laatokalta evakuoitun – rannikkotyökistön käytölle. Joensuusta pohjoiseen vain tärkeimmät tienkohdat päätettiin sulkea linnoitteilla.⁶

Moskovan rauhan seurauksena rajapitäjiksi muuttuneet Virolahti ja Miehikkälä sijaitsivat Salpalinjan eteläosuudella. Virolahti rajoittuu etelässä Suomenlahteen ja sen pohjoinen naapuripitäjä Miehikkälä sijaitsee vahvimmin linnoitetun alueen keskivaiheilla. Eteläiselle rannikkokaistalle Kymijoen varteen oli keskittynyt huomattava määrä väestöä, sekä tärkeitä teollisuuslaitoksia ja satamia. Rajan siirryttyä vain 60 kilometrin päähän Kymijoesta, kohdistui alueen puolustukseen nyt entistä korkeampia vaatimuksia.⁷ Virolahden ja Miehikkälän alueella ja niiden läheisyydessä sijaitsivat myös kaksi vihollisen todennäköisintä hyökkäysuraa: Virolahden läpi kulkenut Viipuri–Helsinki–Turku-rannikkomaantie ja Miehikkälän pohjoispuolella sijainnut Vainikkala–Kouvola-rautatie, josta oli jatkoyhteydet muun muassa Lahteen ja pääkaupunkiseudulle, sekä pääsy Salpalinjan selustaan. Virolahden ja Miehikkälän valtaaminen olisikin asettanut näiden kahden kriittisen kohteen puolustuksen uhanalaiseksi, minkä vuoksi alueen linnoittamiseen kohdistettiin erityistä huomiota ja se saatettiin mahdollisimman nopeasti alkuun.⁸

Linnoitustöiden koordinoitua varten perustettiin Linnoitustoimisto, jonka alaisuudessa toimineiden linnoitusrakennusjoukkojen työntekijät oli palkattu tehtäviinsä vapailta työsopimuksilla siviilityö-

⁵ Arimo 1981, 217.

⁶ Arimo 1981, 215.

⁷ Vahe 2010, 26.

⁸ Vahe 2010, 8–9.

voimasta. Välillisesti käytännössä lähes koko Suomen kansan välirauhan aikaan työllistäneet linnoitustyöt katsottiin yhteiskunnallisesti niin merkittäväksi ja laajaksi urakaksi, että linnoitustöiden johtajan tueksi perustettiin Linnoitusasiain toimikunta, jonka johtajaksi nimitettiin kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri Karl-Erik Ekholm. Linnoitusasiain toimikunta oli neuvoa-antava elin erinäisissä yhteiskunnallisesti merkittävässä kysymyksissä, kuten linnoittamisen yleistä järjestelyä, varojen käyttöä ja työvoiman palkkaamista koskevissa asioissa.⁹

Pääosa Salpa-aseman linnoitteista rakennettiin välirauhan aikana huhtikuun 1940 ja kesäkuun 1941 välillä. Kyseessä on itsenäisen Suomen historian suurin rakennuskohde, jossa oli enimmillään töissä yli 35 000 rakennusmiestä. Heidän muonituksestaan vastasi lisäksi 2 000 vapaaehtoista lottaa.¹⁰ Tämän lisäksi linnoitustöissä oli luonnollisesti myös suuri joukko asevelvollisia. Työnjaossa noudatettiin periaatetta, jonka mukaan armeijan joukot suorittivat esimerkiksi taisteluhautojen kaivamisen ja piikkilankaesteen virittämisen ynnä muut ”kirveellä ja lapiolla” hoituneet tehtävät; kun taas ansiotyöhön palkatut rakennusmiehet suorittivat muun muassa betonivalua ja louhintatöitä edellyttäneet, erikoisammattitaitoa ja -työkaluja vaatineet työt.¹¹ Työsuoritteista mainittakoon sen verran, että yhteensä Salpa-asemaan saatiin aikaiseksi muun muassa 728 teräsbetonikorsua, 225 kilometriä monirivistä panssarivaunun kiviestelinjaa ja 350 kilometriä kallioon louhittua ja maahan kaivettua taistelu- ja yhteyshautaa.¹²

1.2. Tehtävänasettelu

Tutkimuskysymykseni on, minkälainen merkitys välirauhan aikana annettiin Salpa-asemalla tapahtuneiden linnoitustöiden salassapidolle ja kuinka salassapidossa onnistuttiin. Tutkin sitä, kuinka ylhäältä käsin haluttiin järjestää, etteivät ulkopuoliset tahot saaneet tietoa uuden itärajan pääpuolustuslinjan rakennustöistä, mitä toimenpiteitä salassapito edellytti ja kuinka se näyttäytyi työntekijöille ja paikallisväestölle. Lisäksi tutkin, päätyikö tietoa ulkopuolisille salaussyrkimyksistä huolimatta, ja mikäli päätyi, kuinka paljon, millaista tietoa ja mitä kautta. Linnoitusyömaat sijaitsivat paikoitellen hyvinkin lähellä siviiliasutusta – toisinaan jopa asuintalojen pihamailla, minkä lisäksi linnoitusyömaat olivat siviiliväestölle vaarallisia paikkoja muun muassa mittavista räjäytys- ja louhintatöistä johtuen. Tämän vuoksi voi olettaa, että linnoitusorganisaatioon kuulumattomien siviilien pääsy työmaille on jo turvallisuussyistä pyritty rajoittamaan. Lisäksi on varsin järkeenkäypää pyrkiä estämään mahdollisten vihollisen vakoilijoiden pääsy koko valtion turvallisuuden kannalta tärkeälle

⁹ Saarinen 1975, 252–253.

¹⁰ Länsivaara & Tolmunen 2003, 26.

¹¹ Länsivaara & Tolmunen 2003, 16 ja Saarinen 1975, 253.

¹² Länsivaara & Tolmunen 2003, 32.

linnoitustyömaalle, jotta esimerkiksi puolustusaseman tekniset ratkaisut ja sijoitus maastossa eivät paljastuisi vastustajalle.

Välirauhan ajan Suomessa vallalla ollutta hermostunutta tunnelmaa on *Jatkosodan pikkujättiläisessä* kuvannut dosentti Martti Häikiö. Viimeisin katsaus välirauhan ajan Suomeen on peräisin Paavo Rantaselta teoksessa *Suomi kaltevalla pinnalla*. Talvisodan jälkeen Neuvostoliiton Suomen itsenäisyydelle muodostamaa uhkaa pidettiin edelleen ilmeisenä, minkä vuoksi muun muassa sotatila ja lehdistösensuuri jätettiin voimaan. Asevelvollisista suurin osa oli ainoastaan ”toistaiseksi lomautetuna” ja puolustuslaitoksen toimintavalmiutta pyrittiin kuumeisesti tehostamaan.¹³ Pian rauhanteon jälkeen Neuvostoliiton johto aloitti Suomen uhkailun ja painostamisen, mikä kiristi tunnelmaa maassa entisestään. Neuvostoliitto muun muassa vaati Moskovan rauhansopimukseen sisällyttämiä palveluksia, kuten rajan taakse jääneestä Enson tehtaasta evakuoitujen paperikoneiden palauttamista, sekä maata myöten tapahtuvan kauttakulun sallimista Neuvostoliitolle Hangosta vuokratuun tukikohtaan, minkä lisäksi Neuvostoliitto ryhtyi vaatimaan itselleen enemmistöä Petsamon nikkeli-kaivosyhtiön hallinnasta. Neuvostoliitto pyrki myös sekaantumaan Suomen sisäpolitiikkaan luovuttamalla Suomen Moskovan lähettiläälle Juho Kusti Paasikivelle listan sille epämieluisista ehdokkaista Suomessa joulukuussa 1940 järjestetyissä presidentinvaaleissa. Tämän lisäksi neuvostojohto torjui uhkaavin sanakäänteinen Suomen ja Ruotsin välillä valmistellut suunnitelmat pohjoismaisen puolustusyhteistyön aikaansaamiseksi. Neuvostoliiton heinäkuussa 1940 toteuttama Baltian maiden miehitys jätti Suomen entistä yksinäisemmäksi ja herätti pelkoja itäisen naapurin Suomen osalle varaamista valloitus suunnitelmista; muutamaa kuukautta aiemmin solmitusta rauhasta huolimatta.¹⁴

Ulkopoliittisen paineen lisäksi Suomen päättäjät kokivat maahan kohdistuvan myös sisäisiä uhkia etupäässä 22. toukokuuta 1940 perustetun Suomen ja Neuvostoliiton Rauhan ja Ystävyyden Seuran, eli SNS:n taholta. Seuraan liittyi sankoin joukoin tähän asti maan alla toimineita Suomen kommunistisen puolueen jäseniä ja muita vasemmistoradikaaleja. Seura arvosteli voimakkaasti Suomen hallitusta ja sen harjoittamaa ulkomaanpolitiikkaa ja vaati erityisesti ystävällisempiä politiikkaa Neuvostoliittoa kohtaan, sekä sen Suomelle esittämiin vaatimuksiin myöntymistä. Maan johtoportaan nousi hyvin nopeasti pinnalle epäily SNS:n roolista mahdollisena Neuvostoliiton välikappaleena ja viidentenä kolonnana Suomessa.¹⁵

¹³ Rantanen 2012, 29–37.

¹⁴ Häikiö 2007, 16–18.

¹⁵ Rantanen 2012, 49.

Edellä kuvatun perusteella voinee olettaa, että Suomen turvallisuuteen katsottiin välirauhan aikana kohdistuvan merkittäviä uhkia sekä ulko- että sisäpuolelta. Tämän vuoksi voi myös otaksua, että maanpuolustuksen kannalta merkittävän puolustuslinjan rakennustöiden salassapitoon pyrittiin uhkaavana aikana kiinnittämään erityistä huomiota. Uusi itärajan pääpuolustuslinja oli pidettävä salassa sekä oletetun vihollisen maahan soluttamilta vakoojilta, että Neuvostoliiton asiamiehiksi mahdollisesti ryhtyneiden oman maan kansalaisten urkinnalta. Tutkielmani tavoitteena on toisin sanoen valottaa sitä, miten järjestettiin, ettei tietoa Salpa-asemasta ollut saatavilla linnoitustöistä vastanneen organisaation ulkopuolella.

Tutkimusotettani voisi luonnehtia aineistolähtöiseksi sisällönanalyysiksi, jota kuvataan muun muassa Jouni Tuomen ja Anneli Sarajärven teoksessa *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tulkin-taan ja päättelyyn pohjautuvassa sisällönanalyysissä edetään empiirisestä aineistosta kohti laajempaa yleiskuvaa tutkittavasta ilmiöstä. Etsin verrattain laajasta aineistosta (Linnoitustoimiston arkistomateriaalista ja rakentajien teemahaastatteluista) tutkimukseni aiheeseen – eli salassapitoon – liittyviä yksityiskohtia ja karsin epäolennaisen informaation tutkimusaineiston ulkopuolelle. Tämän jälkeen ryhmittelen salassapitoon liittyvästä aineistosta esiin nousevia, kyseistä aihepiiriä käsitteleviä teemoja kolmen eri luokan – ”salassa pidettävät asiat”, ”salassapidon toteuttaminen” ja ”työmaiden valvonta” – alle, jotka samalla toimivat tutkielmani kolmena ensimmäisenä käsittelylukuna.

Samaan teemaan liittyviä yksityiskohtia toisiinsa liittämällä voi aineistoa käsitellä luokittain. Luokan ollessa esimerkiksi ”salassa pidettävät asiat”, on eräänä teemana salaisten asiakirjojen käsittely, jolloin yksityiskohtina ovat muun muassa työmaille osoitettu määräys lukollisten arkistokaappien hankkimisesta ja ohje salaisten asiakirjojen hävittämisestä polttamalla. Käsittelemistäni luokista muodostan yhtenäisen kokonaiskuvan, jonka avulla etsin vastausta tutkimustehtävääni. Johtopäätöksiä tehdessä on tärkeää ymmärtää, mitä käsittelemäni asiat ovat merkinneet tutkimuskohteelle itselleen – eli koetan parhaani mukaan ymmärtää tutkimuskohdetta sen omasta näkökulmasta.¹⁶

1.3. Aineisto

Tutkimustehtävään vastatakseni perehdyn linnoitustöiden organisoinnista vastanneen Linnoitustoimiston¹⁷ asiakirjoihin. Asiakirjat sisältävät muun muassa päiväkäskyjä, linnoitustyömaille lähetettyjä kiertokirjeitä, muuta kirjeenvaihtoa ja työmaiden poliittista valvontaa käsittelevää materiaalia. Tätä aineistoa käyttämällä selvitän mahdollisten salassapitomääräysten sisältöä ja muun linnoitustyömaille järjestetyn valvontatoiminnan eri muotoja. Pelkkään arkistomateriaaliin pohjautuva ”pe-

¹⁶ Tuomi ja Sarajärvi 2002, 110–115.

¹⁷ Linnoitustoimiston organisaatio on esitetty erikseen liitteessä 2.

rintainen” sotahistoriallinen tutkimus antaa mielestäni kuitenkin turhan yksipuolisen kuvan tutkittavasta ilmiöstä. Tapahtumien kuvaus jää ylhäältäpäin tulleen, upseeritason toiminnan ja ohjauksen tarkasteluksi. Sen sijaan tavallisen, työntekijätason muistitietoaineiston käyttäminen arkistomateriaalin rinnalla mahdollistaa tutkimuskysymysten konkreettisemmän tarkastelun ja uudenlaisten oivallusten tekemisen.

Arkistomateriaalin lisäksi tulenkin käyttämään Salpalinja-museon tietokannasta löytyviä, linnoitustöissä olleiden rakentajien haastatteluja.¹⁸ Teemarungon varassa tapahtuneet haastattelut on tehty 1990-luvun ja 2000-luvun alkuvuosien aikana, pääasiassa Virolahden ja Miehikkälän alueella välirauhan aikana työskennelleiden rakentajien keskuudesta. HuK Armi Oinosen, fil. yo Heli Notkolan, sekä evl. evp. Arto Lavennon tekemiä haastatteluja on yhteensä 85 kappaletta, joista pienekö osa on toteutettu ryhmähaastatteluina. Eräs käyttämässäni haastatteluissa käsitelty teema on juuri linnoitustöiden salassapito. Omassa työssäni tulen käyttämään aineistosta 43 eri haastattelua, joissa otetaan selvästi kantaa linnoitustöiden salassapitoon liittyviin kysymyksiin. Haastattelut, joissa salassapitoa ei millään muodoin käsitellä, olen rajannut suoraan tutkielman ulkopuolelle. Haastatteluista jäljitän linnoitustyömailla työskennelleiden henkilöiden muistikuvia mahdollisista salassapitomääräyksistä ja niiden sisällöstä. Haastateltujen anonymiteettiä kunnioittaakseni merkitsen työssäni näkyville ainoastaan haastattelun järjestysnumeron, haastatellun sukupuolen, syntymäajan ja muistitiedon kotipaikkakunnan.

Tiedostan tutkimusta tehdessäni muistitiedon käyttöön paikoitellen liittyvän epävarmuuden ja tulkinnanvaraisuuden. Ajan kuluessa ihmismuistille ominaista vaikuttaa olevan muistojen yksityiskohtien karsiutuminen ja eräänlainen ”mutkien suoristuminen”. Tyypillistä on myös esimerkiksi populaarien historiantulkintojen vaikutus muistelijan omiin näkemyksiin tapahtumien kulusta. Toisaalta niin omassa tutkimuksessani kuin muistitietotutkimuksessa yleensäkin ei kenties ole oleellisinta tarkka päivämäärien tai muistelijan 60 vuoden takaisen tuntipalkan muistaminen, vaan ne kertojan maailmankuvaan liittyvät, uskoakseni melko muuttumattomina säilyvät käsitykset siitä, mitä hän muistelun kohteena olevan asian yhteydessä halusi tehdä, uskoi tuolloin tekevänsä ja katsoi jälkikäteen tehneensä.¹⁹ Käyttämäni muistitiedon luetettavuutta lisää myös se tosiasia, että haastattelujen kohteet ovat muistelemanaan aikana olleet jo aikuisiässä. Siinä missä lapsuuden aikana kertyneet muistot ovat hyvinkin alttiita aikojen saatossa tapahtuville muutoksille ja vääristymiselle, aikuisiässä tallentuneet muistot säilyvät huomattavasti muuttumattomampina ja siten myös luotettavampina.

¹⁸ Tietokantaa ylläpitää ja hallinnoi Miehikkälän kunnan museotoimikunta, jonka toimitiloissa myös haastattelumateriaalia säilytetään.

¹⁹ Fingerroos 2006, 34.

Muistitietoa tutkimuksen lähdeaineistona käytettäessä on hyvä muistaa, ettei ihmisen muisti ole pelkkä passiivinen säilytyspaikka. Sen sijaan muisti antaa kokemilleen asioille aktiivisesti erilaisia merkityksiä ja luo syy-yhteyksiä. Muisti jäsentee tapahtumia sen sijaan, että se olisi pelkkä yksinkertainen tietovarasto.²⁰ Tämän vuoksi voi olettaa, että ajan kulumisen, menneisyyden tapahtumien käsittely julkisuudessa ja yksilöllisen historiatietämyksen lisääntyminen saattavat muokata muistelijan henkilökohtaisiakin muistoja esimerkiksi sota-ajan Suomesta. Tutkielmassa tarkastelen linnoitusrakennusmiesten muistikuvia ja näkemyksiä omasta työstään, sekä niiden salassapidosta. Kyseessä on toisin sanoen faktatieto, eivät muistelijoiden kokemukset, mikä lisää aiheesta esitettyjen väitteiden luotettavuutta.

Kahden pitäjän alueelta kerätyn haastatteluaineiston varaan rakentamieni tutkimustulosten yleistettävyyttä voi pitää kenties kyseenalaisena. Yhteensä yli 100 000 suomalaisen arvioidaan välirauhan aikana osallistuneen Salpa-aseman rakennustöihin ja itse käsitelen tutkielmassani heistä hieman yli neljäkymmentä, kahden eri pitäjän alueella työskennellyttä henkilöä. On kuitenkin hyvä muistaa että käyttämäni haastattelujen joukkoon lukeutuu koko linnoitustöissä olleen työvoiman kirjo sekä työmiehistä rakennusmestareihin. Lisäksi kaikille Salpa-aseman linnoitustyömaille hakeutui työvoimaa ympäri Suomen ja tässä tutkimuksessa esiintyvät henkilöt ovat monesti täysin sattumalta päätyneet töihin juuri Miehikkälään tai Virolahdelle.

Aiempi Salpa-asemaa käsittelevä tutkimus on etupäässä keskittynyt puolustusaseman sotilaallisen merkityksen ja sen laitteiden teknisten yksityiskohtien kuvailemiseen. Esimerkiksi Reino Arimon käsiälää oleva alan perusteos *Suomen linnoittamisen historia 1918–1944* keskittyy hyvin pitkälti linnoitusorganisaation ja työsaavutusten kuvailemiseen ja luettelointiin, vaikka pioneerina Arimolla itsellään oli varsin läheinen suhde linnoittamiseen. Välirauhan aikana hän työskenteli Päämajan linnoitusosastolla maastonsuunnittelun tarkastajana ja oli siten vahvasti vaikuttamassa Salpa-aseman kulkuun maastossa.²¹ Arimo toteaa kuitenkin kirjansa johdannossa, ettei halua tutkimuksellaan millään tavoin ottaa kantaa käsittelemiinsä aiheisiin. Teoksen käytettävyyttä hankaloittaa myös täydellinen lähdeviitteiden ja lähdeluettelon puuttuminen. Perusteluna päätökselleen Arimo esittää sen, että ”aineiston laadusta johtuen se olisi ottanut hyvin runsaasti tilaa ja teos on muutenkin jo paisunut laajaksi”.²²

²⁰ Fingerroos 2006, 58.

²¹ Myllyniemi, Reino Arimo, Kansallisbiografia, 336.

²² Arimo, 1981, 5.

Ilkka Länsivaaran ja Arvo Tolmusen *Salpa-asema – Sodan monumentti* puolestaan kuvaa puolustusvoimille tehtynä tutkimuksena etupäässä puolustusaseman betonisten kesto linnoitteiden ominaisuuksia ja rakennusprosesseja. Juha Vahe ottaa teoksessaan *Suomen Salpa 1940–1944: Salpa-aseman tausta, rakentaminen ja vaikutukset Miehikkälässä* huomioon myös tavallisen rakennusmiehen näkökulman linnoitustyömaiden arkeen, käsittelemällä muun muassa työvoiman palkkaamista ja elämää parakkikylissä.

Akateemisissa opinnäytetöissä Salpalinjan työmaiden arkea on tutkinut muun muassa Heli Notkola erittäin laajassa Suomen historian pro gradu -tutkielmassaan *Lapiojääkäriin välirauha – Miehikkälän Salpalinjan rakentajien arkipäivää 1940–1941*, joka tarjoaa arvokasta taustoitusta omalle tutkimusaiheelleni. Viimeisin linnoitustyömaiden arkea tarkastellut tutkija on Virpi Launonen, jonka kiinnostava Suomen historian lisensiaatintutkielma *Vatkulia ja viihdykkeen korviketta – Huolto ja vapaa-ajanvietto Salpalinjan rakennustyömailla IV armeijakunnan alueella vuosina 1940–1941*, keskittyy Pohjois-Karjalassa sijainneiden linnoitustyömaiden elämään ja sattumuksiin välirauhan aikana.

Moni kiinnostava Salpa-asemaan liittyvä näkökulma – linjan salassapito mukaan lukien – on kuitenkin jäänyt tutkimuksessa hämärän peittoon. Puolustusaseman salassapidon tarkasteleminen tarjoaa olemassa olevan tietämyksen syventämisen ja uuden tiedon tuottamisen lisäksi myös mielenkiintoisia näkökulmia välirauhan ajan Suomen yleisistä yhteiskunnallisiin oloihin. Itsenäisen Suomen historian suurimpana yksittäisenä rakennuskohteena Salpa-asema oli oletettavasti äärimmäisen hankalasti salattavissa – linnoitustöiden johtaja Edvard Hanell kuvaili työn mittasuhteita omin sanoin sellaisiksi ”ettei tämänlaatuista rakennustyötä ole vielä koskaan Pohjoismaissa suoritettu”. Kyseessä oli hänen mielestään koko Suomen insinöörikunnan voimannäyte.²³ Tästäkin johtuen valtaisan työmaan salassapidon tarkasteleminen on erittäin kiinnostava tutkimustehtävä.

1.4. Rajaukset ja rakenne

Tutkielma rajautuu ajallisesti linnoitustöiden aloittamisesta kevättalvella 1940 jatkosodan syttymiseen. Tänä aikana ehdittiin rakentaa enin osa puolustusaseman linnoitteista. Linnoittamista jatkettiin vielä heinäkuusta 1944 saman vuoden syyskuun loppuun, mutta tällöin työn luonne poikkesi huomattavasti välirauhan aikaisesta linnoittamisesta etupäässä hermotoipilas- ja vankikomppanioiden vastatessa linnoitustöistä.²⁴ Alueellisesti työ rajautuu etupäässä Miehikkälän ja Virolahden kuntien

²³ Hanellin kirje työryhmille koskien työmaiden kuria, 29.5.1941. T 910/4, KA.

²⁴ Vahe 2010, 84–86.

alueelle muistitietoaineiston kotipaikasta johtuen ja osittain myös sen vuoksi, että arkistomateriaalista suurin osa käsittelee tämän voimakkaimmin linnoitetun alueen asioita.

Tutkielmani temaattisissa käsittelyluvuissa selvitän aluksi, mitä kaikkea linnoitustöissä haluttiin salata. Tämän jälkeen tarkastelen sitä, miten salassapito toteutettiin, minkä jälkeen luon vielä katsauksen siihen, kuinka linnoitustyömaille työskennelleitä ihmisiä valvottiin. Selvitettyäni näissä kolmessa luvussa salassapidon suhteen välirauhan aikana tehdyt ratkaisut, tarkastelen omassa luvussaan kysymystä siitä, kuinka salassapidon voidaan loppujen lopuksi katsoa onnistuneen. Tämän jälkeen tutkin vielä erillisessä luvussa sitä, millaisia kysymyksiä ja mahdollisia muutoksia jatkosodan päätyminen nosti pintaan Salpa-aseman salassapidon kannalta. Loppuluvussa luon yhteenvedon tutkimustuloksista ja vastaan tutkimuskysymykseeni, eli siihen, mikä merkitys Salpa-aseman linnoitustöiden salassapidolle välirauhan aikana annettiin ja kuinka salassapidossa onnistuttiin. Aluksi lienee kuitenkin syytä tarkastella omassa taustaluvussaan sitä, minkälaisia ihmisiä linnoitustyömaille hakeutui ja kuinka sujui yhteiselo pienen paikallisyhteisön ja linnoittajien kesken.

2. Linnoitustyömaat ja niiden työntekijät

Tässä luvussa pyrin taustoittamaan pääasiallista aihettani, eli Salpa-aseman linnoitustöiden salassapitoa, tarkastelemalla linnoitustyömaiden ominaislaatuja työpaikkana ja linnoitustöihin hakeutuneen työvoiman yleistä luonnetta ja työmaiden vaikutusta paikalliseen pienyhteisöön. Näiden kysymysten taustoittamiselle on tarvetta, jotta voidaan ymmärtää paremmin linnoitustöille annettuja merkityksiä ja sitä kontekstia, jossa itse linnoitustyöt – niiden salassapito mukaan lukien – tapahtuivat. Näin kykenen paremmin tuomaan esiin myös niiden ihmisten näkökulmaa aiheeseen, joita työmaiden salassapito hyvin läheisesti koski, mutta jotka varsinaisissa arkistolähteissä jäävät verrattain vähälle huomiolle – nimittäin tavalliset työläiset ja paikkakuntalaiset. Linnoitustöiden salassapito tapahtui tietyn yhteisön keskuudessa, ja tuota yhteisöä kuvaan luomalla katsauksen siihen, minkälaisia olivat ne työntekijät, jotka hakeutuivat linnoitustöihin, sekä mitkä olivat heidän motiivinsa kyseiseen työhön hakeutumiselle. Tämän lisäksi tarkastelen paikallista pienyhteisöä, jonka keskuudessa linnoitustöitä tehtiin, sekä töiden vaikutusta tämän yhteisön arkipäivän elämään.

2.1. Miehikkälä ja Virolahti linnoitustyömaina

Luvun aluksi luon hyvin lyhyen katsauksen Miehikkälän ja Virolahden pitäjien historiaan ja elinkeinorakenteeseen toista maailmansotaa edeltävällä ajalla. Kahdella maatalousvoittoisella ja pienikokoisella Kaakkois-Suomen pitäjällä oli pitkään yhteinen historia ja osittain tästäkin johtuen pitäjien välillä oli tähän päivään asti jatkunut kiinteä yhteys myös sotien aikaan. Molempia pitäjiä tuli-

vat myös Salpa-aseman linnoitustyöt koskemaan hyvin läheisesti, sillä kummankin pitäjän sijainti oli maanpuolustuksen kannalta varsin keskeinen.

2.1.1. Miehikkälä

Miehikkälä on todennäköisesti saanut ensimmäiset asukkaansa jo 1300-luvulla, joskin tätä on hankalaa päätellä varmasti asiakirjalähteistä. Kun näet 1500-luvulla alettiin ensimmäistä kertaa laatia Kustaa Vaasan käskystä asutuksen laajuudesta viitteitä antavia maakirjoja verojen keräämistä helpottamaan, oli Virolahden pitäjän pohjoisosa – nykyinen Miehikkälä jo saanut pysyvän asutuksen. Aluksi asutettiin luonnollisesti puolustuksenkin kannalta tärkeää rannikkoseutua, jonne asukkaita veti todennäköisesti viimeistään 1300-luvun alusta lähtien Suomenlahden toiselle puolen perustetut Tallinnan ja Narvan kauppakaupungit. Miehikkälä tarkoitti vielä 1800-luvun puolivälissä Joenpolven, Kalliokosken, Pekkolan, Pitkäkosken, Salo-Miehikkälän ja Suur-Miehikkälän suurta kyläkonaisuutta, johon ei vielä sisältynyt kunnan nykyinen keskuspaikka, Saivikkalan kylä. Ensimmäiset asukkaat ovat mahdollisesti saapuneet alueelle uudisraivaajina Virojokea joko ylä- tai alavirtaan kulkien 1300-luvun alkupuolella ja päättäneet jäädä alueelle hyvien erämaiden ja kalavesien yhteyteen.²⁵

Ajatus Miehikkälästä itsenäisenä kuntana syntyi 1800-luvun puolivälissä, kun rannikolla sijainneen Virolahden kirkon riittämätön koko ja etäisyys pitäjän pohjoisosista kävivät kestävämmiksi. Pitäjän väkiluku vuonna 1861 oli noin 9 000 henkeä, kun kirkossa tilaa riitti vain 1 150 hengelle. Pitäjän pohjoisosista kertyi kirkolle matkaa lähes 50 kilometriä, mikä osaltaan laimensi intoa jumalanpalveluksissa käymiseen, muttei silti riittänyt ratkaisemaan kirkon tilaongelmaa.²⁶ Tämä ongelma ratkaistiin vuonna 1863, kun senaatin päätöksellä Miehikkälästä muodostettiin uusi emäseurakunta, joka voisi perustaa uuden kirkon lähemmäs pitäjän pohjoisosien asukkaita.²⁷ Miehikkälän saatua ensimmäisen oman kirkkoherransa ja autonomisen seurakuntaelämän alkaessa 1887, katsottiin Miehikkälän olevan aika itsenäistyä myös kuntana. Sen oli järjestettävä muun muassa opetus, terveydenhoito, ja taloudenpito kirjaimellisesti nollapisteestä, sillä kuntien jaossa olivat kaikki valmiit kunnalliset laitokset jääneet Virolahden puolelle.²⁸

1930-luvulle tultaessa Miehikkälä oli väkiluvultaan noin 5 000 asukkaan maaseutupitäjä, jossa 400 neliökilometrin pinta-alasta viljeltyä oli noin 5 000 hehtaaria. Lehmiä kunnassa oli yli 3000 kappaletta. Suurtiloja kunnassa ei oikeastaan ollut: vain kymmenkunta maatilaa viljeli pinta-alaltaan yli

²⁵ Varpio 1987, 17–18.

²⁶ Varpio 1987, 47.

²⁷ Varpio 1987, 49.

²⁸ Varpio 1987, 60.

25 hehtaarin peltoja. Vähäinen kuntaan syntynyt teollisuus oli lähinnä maa- ja metsätaloutta tukevia myllyjä ja sahoja.²⁹ Näin voi katsoa olleen etenkin sen jälkeen, kun vielä 1920-luvun lopulla mainiosti menestynyt Kalliokosken lasitehdas joutui lopettamaan toimintansa kannattamattomana vuonna 1931.³⁰ Viipurin läänin mittapuulla Miehikkälä oli melko harvaan asuttu. Kunnassa perusopetuksesta vastasivat kymmenen kansakoulua, minkä lisäksi kunnasta löytyi osuuskauppa ja säästöpankki, joten tältä kantilta katsottuna asiat olivat kunnassa ennen sotia melko hyvällä mallilla. Ainoastaan tieverkostoa pidettiin paikoitellen kunnassa heikkona.³¹ Sodan uhan käydessä syksyllä 1939 yhä ilmeisemmäksi, kutsuttiin reserviläiset ylimääräisiin kertausharjoituksiin. Miehikkälän reserviläiset lähtivät 14.10.1939 kohti kertausharjoituksia ja talvisotaa, jossa Miehikkälästä kaatui yhteensä 51 miestä, pääosa Keski-Kannaksen ja Taipaleenjoen taisteluissa.³²

Miehikkälän pohjoispuolella kulki 1940-luvun alussa Vainikkala–Kouvola-rautatie,³³ josta oli jatko-yhteydet muun muassa Lahteen ja pääkaupunkiseudulle. Tämän lisäksi radan varrella sijaitti tärkeä pysäkki Taavetin kylässä, josta oli pääsy koko välirauhan alusta alkaen rakenteilla olleen uuden itärajan pääpuolustusaseman – eli Salpalinjan – selustaan. Puolustuslinjan puhkaiseminen juuri Miehikkälässä olisi tarjonnut viholliselle pääsyn Miehikkälästä Taavettiin johtavalle maantielle ja uhannut näin Vainikkala–Kouvola-radnan puolustusta sivusta käsin.³⁴ Tämän kriittisen kohteen pysyminen omien joukkojen hallussa katsottiin epäilemättä erittäin tärkeäksi ja tämän vuoksi Miehikkälän vahvaan ja mahdollisimman pikaiseen linnoittamiseen oli kiinnitettävä erityistä huomiota.

Talvisodan jälkeisten alueluovutusten seurauksena rajan puolustuksesta vastanneet joukot joutuivat levittäytymään laajemmalle alueelle, sillä enää ei ollut mahdollista tukeutua Laatokan ja Suomenlahden vesistöjen väliseen kapeaan kannakseen. Joukkoja ei voitu enää ryhmittää yhtä tiheään kuin aiemmin, mutta toisaalta maastosta oli puolustajille Miehikkälässä huomattavasti enemmän apua kuin Karjalan kannaksella talvisodan aikaan. Eteläisellä rannikkokaistalla Suomenlahden ja Järvi-Suomen välissä maasto on vaihtelevaa: korpimetsiä ja soita halkovat runsaslukuiset kalliojyrkänteet ja mäkinen harjumaasto. Esimerkiksi Miehikkälässä suuri osa linnoitteista voitiin sijoittaa peruskallioon, mikä lisäsi laitteiden kestoa. Tämän lisäksi esimerkiksi estekiviin saatiin raaka-ainetta helposti paikan päältä, eikä kiviä jouduttu kuljettamaan pitkiä matkoja rautateitse tai autoilla, kuten oli asian laita Karjalan kannaksella. Miehikkälän maasto soveltuu melko hyvin puolustustaisteluun, sillä alueella on runsaasti pieniä järviä, soita ja rikkonaista kalliomaastoa. Tämä ei yksistään estä

²⁹ Vahe 2010, 6.

³⁰ Varpio 1987, 88.

³¹ Vahe 2010, 6.

³² Varpio 1987, 78–81.

³³ Vahe 2010, 9.

³⁴ Vahe 2010, 9.

esimerkiksi panssarijoukkojen toimintaa, mutta on kuitenkin omiaan sekä vaikeuttamaan niiden johtamista että hidastamaan liikkumista.³⁵ Mäkisessä maastossa linnoitteet oli myös mahdollista sijoittaa puolustuksen kannalta edullisesti: esimerkiksi jyrkkää mäkeä ylös kiivetessään panssari-vaunun on paljastettava heikoiten panssaroitu pohjansa puolustajalle. Tällöin vaunun on myös käytännössä mahdotonta käyttää omia aseitaan puolustajaa vastaan, ja sitä voidaan ampua tällöin esimerkiksi mäen laelta hyvin edullisesta asemasta.

2.1.2. Virolahti

Virolahden asuttaminen on käynnistynyt todennäköisesti 1200-luvun jälkipuoliskolla aluksi rannikolle suuntautuneiden kalastusretkien muodossa. Näitä eräretkiä alueelle tehtiin sekä Laatokan-Karjalasta että Varsinais-Suomesta. Hieman myöhemmin, 1200- ja 1300- lukujen taitteessa, saapui alueelle ristiretkien seurauksena myös ruotsinkielistä uudisasutusta varmistamaan alueen valloituksen. Ensimmäiset kirjalliset maininnat Virolahdesta jonkinlaisena yhdyskuntana ja kauppapaikkana Vehkalahden ja Viipurin välissä ovat vuodelta 1336 Pietari Joninpojan kirjeessä Tallinnan raadille. Vuonna 1370 Virolahti mainitaan jo seurakuntana.³⁶

Vuonna 1721 solmitun Uudenkaupungin rauhan seurauksena Ruotsi joutui luovuttamaan Venäjälle alueita Suomesta. Tämän seurauksena tuli myös Virolahti jaetuksi karkeasti katsottuna keskeltä kahtia Ruotsin ja Venäjän kesken. Raja kulki Suomenlahden rannikolta Virolahden kirkolle ja siitä edelleen kohti pohjoista.³⁷ Pitäjän halki kulkeva valtakunnan raja vaikutti monella tavoin asukkaiden elämään muun muassa katkomalla teitä ja peltoja, sekä erottamalla kylien ja talojen tiluksia. Sekä ruotsin että venäjän alamaiset kävivät edelleen samassa, rajalinjan keskelle jääneessä kirkossa. Esimerkiksi pitäjän pohjoisosissa asuneet Muurikkalan kylän asukkaat joutuivat ylittämään valtakunnan rajan jopa kirkkoon mennessään. Tällä ei kuitenkaan ollut suurta vaikutusta itse kirkkomatkaan, sillä Uudenkaupungin rauhan rajaa ei vartioitu erityisen tarkasti.³⁸ Virolahden kahtiajako ei jäänyt kovinkaan pitkäaikaiseksi: Turun rauhan alueluovutusten seurauksena siitä tuli vuonna 1743 jälleen yhtenäinen pitäjä, kun koko Kaakkois-Suomi Kymijokea myöten liitettiin osaksi Venäjää. Näin Virolahti tuli myös osaksi niin kutsuttua Vanhaa Suomea.³⁹

Vanhan Suomen ajalta asti on kiviteollisuus ollut tärkeä elinkeino Virolahdella. Kiviteollisuuden merkityksen kasvu pitäjässä on lähes täysin Pietarin kaupungin ansiota. 1700-luvulla Pietarin talot

³⁵ Vahe 2010, 25–27 .

³⁶ Kaukiainen 1970, 57–59.

³⁷ Kaukiainen 1970, 357–360.

³⁸ Kaukiainen 1970, 364.

³⁹ Kaukiainen 1970, 395.

olivat enimmäkseen puuta, mutta 1800-luvulle tultaessa alettiin rakennusaineena käyttää yhä suuremmissa määrin kiveä. Palatsien, kirkkojen ja Kronstadtin linnoituksen rakentamiseen tarvittiin valtavat määrät kiveä, jota ei luonnollisesti ollut juurikaan saatavilla Nevajoen soisilla alueilla.⁴⁰ Virolahden rannikon graniittiesiintymät osoittautuivat otollisiksi louhintapaikoiksi, sillä kiviaines oli luonnollisesti helppo lastata laivaan rannalta, minkä lisäksi alueella esiintyvä graniittilajike – pyterliitti – on korkealaatuista sekä ulkonäöltään että lujuudeltaan. Vuonna 1819 aloitettiin Pyterlahdella Iisakinkirkon pylväiden louhinta: kaikkiaan kalliosta louhittiin 48 noin 17 metrin mittaista pylvästä. Vuonna 1830 aloitettiin samaisen louhoksen kuuluisin työ: Pietarissa Talvipalatsin pihalle pystytetyn Aleksanterin monoliitin irrotus. Yli 25 metriä pitkän pylvään louhimiseen kului aikaa puolitoista vuotta.⁴¹ Korkealaatuiseksi kivimateriaalille ja louhintataidolle oli Virolahdella käyttöä myös reilut sata vuotta myöhemmin Salpa-aseman rakennustöissä korsukuoppia ja panssarivaunun estekiviä louhittaessa.

Kiviteollisuuden lisäksi tärkeimpiä elinkeinoja Virolahdella ovat olleet maanviljely ja kalastus. Virolahden rannikolla ja saaristossa oli ennen sotia lukuisia kyliä, joiden asukkaiden pääasiallisena elinkeinona toimi kalanpyynti. Vuonna 1934 tehdyn tilaston mukaan reilun 7 500 asukkaan pitäjässä kalastusta harjoitti elinkeinonaan noin 350 henkilöä.⁴² Keskeisin elinkeino pitäjässä oli maanviljely, jota 1930-luvun puolivälissä harjoitti pitäjässä pää- tai sivutoimisesti noin 7 000 henkilöä. Maatiloja oli yhteensä runsaat 800, joista kaksi kolmannesta oli pieniä, alle kymmenen peltohehtaarin tiloja.⁴³ Vuoteen 1939 tultaessa oli pitäjän väkiluku laskenut hieman alle 7 500, johtuen etupäässä maattoman ja kääpiötiloilla asuvan väestön muutoista Helsinkiin ja muualle Uudellemaalle.⁴⁴ Talvisodan loppupuoliskolla Virolahden edustalla käytiin joitakin taisteluita vihollisen yrittäessä maihinnousua jätse Virolahden ja Haminan väliselle maantielle, tässä kuitenkin menestymättä.⁴⁵ Talvisodassa Virolahdelta kaatui yhteensä 70 miestä.

Välirauhan aikaisissa linnoitustöissä oli Virolahdella otettava huomioon pitäjän rajautuminen Suomenlahteen. Salpaliinan selustaan suuntautuvaa vihollisen maihinnousua Haminan ja Virolahden välillä pidettiin mahdollisena ja tätä uhkaa torjumaan päätettiin linnoittaa Virolahden edustalla lukuisia saaria. Vahvimmin linnoitettiin Mustamaan saari, johon valmistui useita tykistön ja konekivääreiden tuliasemia, sekä runsaasti kallioon louhittua taisteluhautaa ja varastoluolia. Muita linnakkeeseen kuuluvia saaria olivat Loppi, Ruissaari, Niinisaaret, Vepsu ja Ulko-Tammio. Lisäksi Suo-

⁴⁰ Kaukiainen 1970, 585.

⁴¹ Kaukiainen 1970, 588.

⁴² Favorin 1999, 80–81.

⁴³ Favorin 1999, 64.

⁴⁴ Favorin 1999, 115.

⁴⁵ Favorin 1999, 147–150.

menlahden rannikolle Sydänykylään rakennettiin rannikon puolustusta tukemaan kahden tykin linna-ke.⁴⁶

Välirauhan aikaisia linnoitustöitä tarkastellessa on kaakkoisrajan puolustuksen kannalta hyvä pitää mielessä se, ettei nykyistä itärajan liikenteen keskeisintä väylää, valtatie seitsemää, ollut vielä tuolloin olemassa. Valtatie seitsemän on rakennettu vasta 1960-luvulla. Sen sijaan vihollisen selkein etenemistie mahdollisen hyökkäyksen sattuessa oli Viipurista Virolahden rannikkoa myöten kohti Haminaa ja edelleen Helsinkiin ja Turkuun kulkenut Suuri rantatie, nykyinen Kuninkaantie.⁴⁷ Tämän vuoksi Salpa-aseman linnoitustyöt aloitettiin juuri tältä kiireellisimmältä suunnalta Virolahden Harjussa, keskellä entistä Harjun hovin kartanomiljöötä.⁴⁸ Miehikkälä–Taavetti-maantien ohella Harjun alue Suuren rantatien ympärillä Virolahdella on puolustuslinjan vahvimmin linnoitettuja alueita juuri sen puolustuksellisesti keskeisen sijainnin vuoksi. Toinen linnoitustoiminnan kannalta merkittävä kohde Virolahdella – joskin nykyään harvoin sellaiseksi tunnistettu – oli Säkjärven pato. Padolla oli tarkoitus tehostaa alueen vesistön estearvoa ja siten vaikeuttaa vihollisen liikkumista Virojoen lähistöllä.⁴⁹ Nykyään Säkjärvellä oleva pato toimii voimalaitoksena.

2.2. Linnoitustöihin hakeutunut työvoima ja asenteet työtä kohtaan

Vuoden 1939 syksyllä Karjalan kannaksella tehtyjä vapaaehtoisia linnoitustöitä tehtiin – kuten nimikin kertoo – palkatta. Talvisodan jälkeen oltiin kuitenkin tilanteessa, jossa suuri osa aiemmin vapaaehtoisesti linnoittamassa olleista miehistä oli jo valmiiksi jäänyt puolustusvoimien palvelukseen. Tämän vuoksi vapaaehtoistyövoiman hankkiminen uuden itärajan linnoitustöihin vaikutti poissuljetulta vaihtoehdolta. Toisaalta oli ratkaistava karjalaisten evakkojen ja rintamamiesten sijoittaminen takaisin siviiliyhteiskuntaan. Tässä tilanteessa nähtiin yhdeksi tehokkaaksi keinoksi työttömyyden hoitamisessa linnoitustyöt. Toisaalta oli huomioitava myös maa- ja metsätalouden mittava työvoiman tarve – kansa täytyi myös ruokkia jollakin. Tämän vuoksi linnoitustöissä etusijalle päätettiin asettaa kaupungeissa ja taajamissa asuvat, sekä siirtoväkeen kuuluvat rakennus- ja tehdastyöläiset, joskin ammattityöntekijöitä saatiin toki tarpeen vaatiessa ottaa töihin muualtakin.⁵⁰

Työvoimaa houkuteltiin rakennustyömaille muun muassa linnoitustöistä maksetuilla keskivertoa hieman paremmilla palkoilla. Jos kirvesmiehen tuntipalkka oli pääkaupunkiseudulla juuri ennen talvisotaa noin 11 markkaa, maksettiin välirauhan aikana linnoitustöissä kirvesmiehille vähintään

⁴⁶ Favorin 1999, 164.

⁴⁷ Vahe 2010, 9.

⁴⁸ Oinonen 2005, 29.

⁴⁹ Oinonen 2005, 41–42.

⁵⁰ Vahe 2010, 41.

12 – jopa 14,50 markkan tuntipalkkaa⁵¹, joka on varmasti ollut eräs hyvä motivaation lähde töihin hakeutumiselle pidempienkin matkojen takaa. Muun muassa kirvesmiesten tavanomaista korkeammista palkoista aiheutui toisaalta melko järkeenkäyvästi myös ongelmia. Eräs Miehikkälässä työskennellyt sekatyömies kertoo monien, jotka eivät edes olleet koskaan edes pitäneet kirvestä kädessään, ilmoittaneen itsensä ammatiltaan kirvesmiehiksi paremman palkan toivossa.⁵² Osa näistä kotikutoisista kirvesmiehistä menestyi kiitettävästikin esimerkiksi korsun laudoitustöissä ammattimiesten rinnalla, kun taas toisia täytyi työnjohtajien palauttaa ”tavallisten kuolevaisten” riveihin.⁵³ Työmaan puolesta järjestettiin rakentajille myös ilmainen parakkimajoitus.⁵⁴ Myös tämä on mahdollisesti toisinaan houkutellettu esimerkiksi toistaiseksi vailla asuinpaikkaa ollutta siirtoväkeä linnoitustöihin. Vaikka yhteismajoitus lautaparakissa tuskin tuohon aikaankaan oli kovin mieluinen asuimuoto, saattoivat jotkut pitää sitä selvänä etuna verrattuna esimerkiksi vieraassa maatalossa vuokralla asumiseen.

Siirtoväen lisäksi kohdistettiin työvoiman rekrytointia vain suurimpien kaupunkien työvoimatoimistoihin. Siksi ei olekaan kovin kummallista, että esimerkiksi Miehikkälässä toimineen työryhmä 211:n 422 työntekijän joukossa oli vain 22 miehikkäläläistä. Sen sijaan siirtoväkeä oli työryhmän henkilöstöstä peräti 271 työntekijää, Helsingistä ja Turusta oli kummastakin 13 työntekijää ja Tamperealaisia työryhmässä oli 19.⁵⁵ Ilmeisesti maanviljelyspitäjästä ei yksinkertaisesti katsottu voitavan irrottaa enempää työväkeä pääelinkeinon siitä kärsimättä. Käyttämistäni 43 haastattelusta on 15 kertoja ollut linnoitustöissä evakkona.

2.3. Lapirojäärin aatemaailma

Voisi sanoa, ettei työntekijän aatemaailmalla ollut juurikaan merkitystä Salpa-aseman rakennustöissä, sillä kyseessä oli yksinkertaisesti palkkatyö. Työhön hakeutumiselle eivät olleet olennaisia työntekijän poliittiset näkemykset. Sen sijaan Karjalan kannaksen vapaaehtoisiin linnoitustöihin syksyllä 1939 osallistunut väki oli usein hyvinkin oikeistolaisella maailmankatsomuksella varustettu. Siinä missä Akateeminen Karjala-Seura ja suojeluskunnat olivat pääorganisaattoreina vapaaehtoisissa linnoitustöissä⁵⁶, oli Salpa-aseman rakentaminen yksinomaan valtion ja puolustusvoimien hanke. Suurin osa Kannaksella linnoitustöissä olleista nimeäkin pääasiallisesti motivaatiokseen linnoitus-

⁵¹ Hannikainen 2004, 112 ja T 13129/1 SARk. Linnoitustöiden palkanormit.

⁵² Haastattelu 20, mies, syntynyt 1923, Miehikkälä. Kaikki käyttämäni haastattelut ovat Miehikkälän Salpalinja-museon hallussa ja sijaitsevat Miehikkälän kunnantalolla. Lisätietoja antaa museotutkija Armi Oinonen

⁵³ Vahe 2010, 44.

⁵⁴ Vahe 2010, 42.

⁵⁵ Vahe 2010, 44.

⁵⁶ Merikallio 1993, 11–12.

töihin lähdölle suojeluskunnan paikallisjärjestön tai Akateemisen Karjala-Seuran keskuudessa vallinneen kollektiivisen isänmaallisen innostuksen ja maanpuolustushengen. Salpa-aseman rakentajista poiketen muutamat mainitsivat myös halun matkusteluun aiemman elämän rajoituttua tiukasti kotipaikkakunnan ympäristöön.⁵⁷ Väli rauhan aikaisiin linnoitustöihin hakeutuvan ei puolestaan tarvinnut välttämättä olla lainkaan kiinnostunut maanpuolustuksesta – riitti että tarvittavat työkalut pysyivät kädessä. Tämä ei toisaalta toki sulje pois sitä mahdollisuutta, että myös Salpa-aseman rakennustöihin hakeuduttiin maanpuolustuksellisten näkökulmien innoittamana.

Suurin osa Kannaksella linnoitustöihin osallistuneista oli verrattain nuoria – noin 17–20-vuotiaita – kesälomansa linnoitustöihin käyttäneitä opiskelijoita, joista valtaosa kuului myös suojeluskuntaan. Väli rauhan aikaisten linnoitustöiden käynnistyessä suuri osa tästä väestöryhmästä oli jo valmiiksi talvisodan jälkeen puolustusvoimien palveluksessa, eikä sen vuoksi päässyt osallistumaan itse linnoitustöihin. Toisaalta paljon puhutun talvisodan hengen voi katsoa yhdistäneen kansaa siinä määrin, että valtio varmasti ymmärsi kaikkien kansanluokkien olevan kelvollisia ja myös halukkaita puolustuksen hyväksi tehtävään työhön. Pian talvisodan päätyttyä alkanut uuden itärajan linnoittaminen tarjosi toisaalta myös hyvän mahdollisuuden Suomessa vallinneen sodanjälkeisen työttömyyden hoitamiseen⁵⁸ ja koska työvoiman tarve oli jälleen varsin mittava, otettiin työhön rakentajia ikään ja yhteiskunnalliseen taustaan katsomatta ympäri Suomen.⁵⁹ Seuraavissa alaluvuissa tarkastelen joitakin tämän rakentajajoukon keskuudesta esiin nousevia asenteita itse linnoitustöitä kohtaan.

2.3.1. Maanpuolustushenki linnoittajien keskuudessa

Linnoitustyömailla rakentajien keskuudessa vallinnutta maanpuolustushenkisyyttä tarkastellessa on hyvä pitää mielessä talvisodan jälkeen Suomessa vallinnut tilanne. Talvisodan henki, eli koko kansan keskuuteen yhteiskunnallisten luokkarajojen yli levinnyt ajatus yhtenäisestä ja murtumattomasta vastarinnasta vihollisen valloituspyrkimyksiä vastaan vaikutti useimpien suomalaisten ajatusmaailmaan vielä talvisodan päätyttyäkin väli rauhan aikana. Niinkin vaikeasti määriteltävissä olevan asian kuin ”talvisodan hengen” olemassaolosta voi toki olla montaa mieltä. Sampo Ahto on teoksessaan *Talvisodan henki: mielialoja Suomessa talvella 1939–1940* käynyt läpi erittäin laajan otoksen talvisodan aikaisia mielialaraportteja ja katsonut, että esimerkiksi näistä raporteista on kansan keskuudessa vallinnut yksimielisyys – talvisodan henki – selkeästi havaittavissa.

⁵⁷ Merikallio 1993, 34–39.

⁵⁸ Vahe 2010, 41.

⁵⁹ Vahe 2010, 45.

Ainakin jotain talvisodan hengestä säilyi Suomessa vielä sodan päättymisen jälkeenkin. Näin ollen lienee monille ollut itsestään selvää, että esimerkiksi linnoitustöihin mentiin maanpuolustuksellisista syistä, vaikka niistä maksettiin myös tuntuvaa palkkaa. Samanlainen asenne ei toisaalta ollut välttämättä jokaisella töihin hakeutuneella, ja seuraavissa luvuissa tarjoankin erilaisia näkökulmia siihen, minkälaisia asenteita linnoitustöihin hakeutuneilla rakennusmiehillä oli työtä kohtaan.

Eräs maanpuolustuksellisia syitä erityisesti ajatellut ryhmä olivat linnoituspaikkakuntien asukkaat, jotka Moskovan rauhan alueluovutusten jälkeen asuivat aivan rajan pinnassa. Olo oli luottavaisempi, kun tiedettiin että tällä kertaa olisi jotain, millä ”voidaan pysäyttää jos vihollinen lähtee uudelleen tulemaan”, kuten eräs paikallinen sekatyömies Miehikkälästä toteaa.⁶⁰ Toisaalta linnoitustyöt tarjosivat myös paikalliselle nuorisolle mahdollisuuden sekä työkokemuksen kerryttämiseen että maanpuolustustyöhön. Esimerkiksi eräs 15-vuotias virolahtelainen päätyi alaikäisenä työmaalle sepän sälliksi, vaikkei tarvetta palkalle varsinaisesti ollut, mutta halua maanpuolustukseen löytyi.⁶¹ Linnoitustöihin pääsi ainakin Miehikkälässä, muonituksesta ja toimistotehtävistä huolehtineiden lottien lisäksi, mukaan myös jonkin verran järjestöön kuulumattomia nuoria naisia. Esimerkiksi vasta kaivettujen taistelu- ja yhdyshautojen reunoille nostetut hiekkavallit olisivat paljastaneet viholliselle omien joukkojen asemat. Paikkakunnan nuoria naisia palkattiinkin esimerkiksi naamioimaan taisteluhautojen reunoja kuusen- ja männynlatvuksilla.⁶²

Toinen linnoitustöiden isänmaallista ulottuvuutta korostanut joukko ovat evakot, joilla ei useimpien ollut tietoa tulevaisuudesta kodin ja työpaikan jäätyä luovutetulle alueelle. Kuitenkin mielessä oli edelleen halu laittaa ”naapurille hanttiin, ettei anna pidemmälle enää tulla lainkaan”.⁶³ Virolahden ja Miehikkälän alueella oli töissä myös paljon rajan taakse jääneen naapuripitäjä Säkijärven evakoita, joille oli myös selvillä linnoitettavan alueen keskeinen sijainti maanpuolustuksen kannalta.⁶⁴ Evakoksi joutumisen jälkeen monelle karjalaiselle oli siis hyvinkin luonteva valinta lähteä linnoitustöihin, sillä uudelle seudulle ei ollut vielä ehtinyt muodostua kotia, minkä lisäksi suuri osa työikäisistä nuorista miehistä oli vielä perheettömiä.⁶⁵ Kenties monelle sodan heittelemälle, mahdollisesti syvääkin katkeruutta Neuvostoliittoa kohtaan tuntemalle evakolle linnoitustyöt olivatkin var-

⁶⁰ Haastattelu 18, mies, syntynyt 1908, Miehikkälä.

⁶¹ Haastattelu 13, mies, syntymäaika ei tiedossa, Virolahti.

⁶² Näppi 2003, 73.

⁶³ Haastattelu 1, mies, syntymäaika ei tiedossa, Virolahti.

⁶⁴ Haastattelu 23, mies, syntynyt 1923, Virolahti.

⁶⁵ Haastattelu 14, mies, syntynyt 1925, Miehikkälä.

sinainen unelmatyöpaikka: ”pääsi turvaamaan rajoja” ja ”jos työstä kerran maksettiin niin aina vain parempi”.⁶⁶

Vielä eräs, linnoittamisen merkityksen maanpuolustuksen kannalta – kenties konkreettisimmin – ymmärtänyt ihmisryhmä olivat talvisodassa taistelleet miehet. Eräs linnoitustöissä ollut talvisodan rintamamies kertoo, kuinka Salpa-asema tuntui ”paljon turvallisemmalta kuin hankeen kaivettu Mannerheim-linja”.⁶⁷ Talvisodassa kertyneistä kokemuksista oli otettu kaikki mahdollinen hyöty irti⁶⁸ ja nyt käyttöön tulleet teräsbetonikorsut eivät hajoaisi muutaman kranaatinosuman jälkeen, vaan niiden oli tarkoitus kestää jopa tuhannen kilon lentopommin täysosuma katolle.⁶⁹ Salpa-aseman rakennustöissä edellä mainitusta talvisodan taistelijasta tuntuikin siltä, että ”kyl siinä vähän aikaa saa nahista ennen ku ne läpi tulloo siitä”.⁷⁰ Omakohtaiset kokemuksen vihollisen tulella turvattomana olemisesta olivat epäilemättä eräs tehokkaimmista talvisodan kokeneita miehiä linnoitustöihin kannustaneista tekijöistä.

Paikallisten, evakkojen ja talvisodassa taistelleiden lisäksi kiinnittivät linnoitustöiden isänmaalliseen ulottuvuuteen haastattelujen perusteella erityistä huomiota myös linnoitustöihin hakeutuneet suojeluskuntalaiset. Tietysti mittavan, maanpuolustuksellisesti motivoituneen rakentajajoukon keskuudesta löytyi myös valtavirrasta poikkeavia tapauksia. Eräs Virolahdella linnoitustöissä ollut rakentaja muistelee, kuinka joukko tuon ajan yhteiskunnassa ilmeisiksi ongelmatapauksiksi luokiteltuja ”Sörkan jätkiä” oli toimitettu linnoitustyömaalle töihin. Työnteko ei kuitenkaan pahemmin tätä joukkoa kiinnostanut, vaan ennemminkin oli tavoitteena kaikin keinoin sitä vältellä, mutta kuitenkin samalla hankkia mahdollisimman paljon tuloja viinan ostamiseksi.⁷¹ Työmaiden johdolla ei kuitenkaan ollut tapana tällaista toimintaa sietää: irtisanomisaikoja ei ollut linnoitustyömailla olemassakaan, vaan mikäli valmista ei tullut, voitiin tulosta tuottamaton työntekijä vaivatta laittaa lopputili kourassaan tien päälle.⁷²

Talvisodassa taistelleiden miesten – kuten varmasti suurimman kansanosan mielestä muutoinkin – vaikutti talvisodan jälkeinen rauhantila ”välirauha”-nimensäkin mukaisesti väliaikaiselta. Hyvin harvalle linnoitustöissä olleelle rakennusmiehelle lienee tuskin ollut epäselvä tehdyn työn maanpuolustuksellinen merkitys, kun tulevaisuudessa odottavan Suomen ja Neuvostoliiton välisen uuden konfliktin uhka oli varsin selvästi aistittavissa talvisodan jälkeisessä ilmapiirissä. Joidenkin haasta-

⁶⁶ Haastattelut 4, mies syntynyt 1920 ja 5, mies, syntynyt 1921 Miehikkälä.

⁶⁷ Haastattelu 33, mies, syntynyt 1916, Miehikkälä.

⁶⁸ Vahe 2010, 23.

⁶⁹ Länsivaara & Tolmunen 2003, 34.

⁷⁰ Haastattelu 33 Miehikkälä.

⁷¹ Haastattelu 1, mies, syntymäaika ei tiedossa, Virolahti.

⁷² Vahe 2010, 45.

teltujen muisteluista henkiinkin ajatus kovasta kiireestä linnoitustöiden valmiiksi saattamisessa – esimerkiksi asevelvollisista suurin osa oli siviiliin päästessä vain ”lomautettuna toistaiseksi”.⁷³ Kai-ken tämän epävarmuuden keskellä oli kuitenkin myös hankittava elantoa itselle ja toisinaan myös perheelle. Seuraavaksi tarkastelenkin linnoitustöihin ansiotyönä – ja siitä maksettuaan palkkaan – kohdistuneita asenteita.

2.3.2. Hyväpalkkaisen ansiotyön arvo

Kuten jo aiemmin mainitsin, maksettiin linnoitustöihin hakeutuneille rakennusmiehille parempaa palkkaa kuin esimerkiksi talvisotaa edeltäneissä valtion tilaamissa rakennustöissä. Talvisodan päätyttyä Suomessa oli suuri joukko työtä vailla olevaa siirtoväkeä ja rintamamiehiä, joiden oli usein hankittava leipä itsensä lisäksi myös perheelleen valtiossa, joka oli menettänyt yli 10 % maa-alueistaan ja monia tärkeitä teollisuuskeskittymiä Moskovan rauhan yhteydessä. Nirsoiluun työn suhteen ei juuri ollut varaa. Ja tuskin monen työttömän mielessä tällaisia ajatuksia olikaan, kun sana uudella itärajalla käynnistyneistä hyväpalkkaisista linnoitustöistä lähti kiertämään ”puskaradion” kautta ihmiseltä toiselle.

Työtä vailla olleiden keskuudessa vaikuttaa puskaradio todellakin toimineen hyvin, sillä käyttämis-täni 45 haastattelusta vain kahdessa oli kertoja päätynyt linnoitustöihin aiemman työnantajan kut-susta.⁷⁴ Kummassakin tapauksessa rakennusmies oli heti talvisodan jälkeen jatkanut työskentelyä rakennusfirmassa, joka oli tehnyt valtion kanssa urakkasopimuksen linnoituslaitteiden rakentami-sesta itärajalle, ja päätynyt tätä kautta linnoitustöihin. Käytännössä kaikissa muissa tapauksissa oli kipinälinnoitustöihin lähtemiselle se, että töihin hakeutunut oli sillä hetkellä vailla työtä ja kuuli tavalla tai toisella itärajan rakennustyömaista esimerkiksi toiselta siellä jo työskennelleeltä työnteki-jältä⁷⁵ tai töihin hakeutumassa olleelta ystävältä, jonka mukaan päätti lähteä.⁷⁶

Linnoitustöihin päätyminen vaikuttaa toisinaan olleen melkoinen sattumien summa. Esimerkiksi eräs evakko kertoo olleensa rakentamassa lentokenttää Rantasalmelle, mutta ilmeisesti matalan pal-kan takia työmotivaatio ei ollut kovinkaan korkealla, joten hän päätti toverinsa kanssa lähteä etsi-mään töitä muualta. Taavetin rautatieasemalla hän päätyi jututtamaan asemalle saapuneen junan kyydissä olleita matkustajia, jotka olivat menossa paljon työvoimaa vaativiin linnoitustöihin Mie-

⁷³ Haastattelu 33, mies, syntynyt 1916, Miehikkälä.

⁷⁴ Haastattelut 28, mies, syntynyt 1915 ja 34, mies, syntynyt 1917, Miehikkälä.

⁷⁵ Haastattelu 35, mies, 1922, Miehikkälä.

⁷⁶ Haastattelu 15, mies, syntynyt 1915, Virolahti.

hikkälään, ja päätti lähteä näiden mukaan. Linnoitustöissä hän päätyi rakentamaan panssarivaunun kiviesteitä.⁷⁷

Raha todellakin veti rakennusmiehiä itärajalta linnoitustöihin. Eräs haastateltu muistelee, kuinka Pieksämäeltä ”tavallisista” rakennustöistä maksettiin viisi markkaa tunnilta, minkä vuoksi hän päätti hakeutua linnoitustöihin Miehikkälään, jossa tuntipalkka oli peräti yhdeksän markkaa.⁷⁸ Toinen kirvesmies muistaa, kuinka Miehikkälässä maksettiin tavallisista kirvestöistä neljä markkaa tunnilta, kun taas linnoitustyömaalla palkka nousi helposti kymmeneenkin markkaan tunnilta.⁷⁹ Työmaiden johdolla on ollut myös käytössä melko leveä palkkahaitari: haluttaessa voitiin hyvästä työstä maksaa päteville ja ahkerille työmiehille enemmän.⁸⁰ Rakennusmestarin harkinnan varassa ollut palkka saattoi toisinaan aiheuttaa myös pahaa verta työntekijöiden keskuudessa.

Eräs tuohon aikaan 20-vuotiaana linnoitustöissä ollut mies, jolla oli tuolloin vielä asepalveluskin suorittamatta, muistelee kuinka eräs 30-vuotias, parhaassa iässä oleva rakennusmies, tuli murheelliseksi saadessaan tietää, että hänen nuorella työparillaan oli markan verran paremmin tuntipalkka. Rakennusmestarin päätökseen oli ilmeisesti vaikuttanut nuoren miehen tehokkaampi työtahti.⁸¹ Eräällä toisella muistelijalla oli mielessä jokseenkin samanlainen tilanne taisteluhaudan kaivutöistä. Hän oli työparinsa kanssa päässyt urakkapalkkoille ahkeran työskentelyn ansiosta ja tienasi peräti 19,50 markkaa tunnilta. Eräs toinen – vain yhdeksän markkaa tunnilta tienannut – työpari valitti asiasta mestarille, joka antoi valittajille välittömästi lähtöpassin työmaalta heikkojen työsuoritusten ja niskoittelun perusteella.⁸²

Tuntipalkan lisäksi toinen palkanmaksun perusta oli urakointi,⁸³ ja juuri tuntipalkkaa korkeampien urakkapalkkojen perässä moni rakentaja töihin hakeutuikin. Virolahdella koneporarina vailla minikäänlaista alan koulutusta työskennellyt mies kertoo hakeutuneensa koneporarin töihin juuri korkean urakkapalkan vuoksi. Pestin saaminen ei tuottanut ammattipapereiden puutteesta huolimatta ongelmia, kun mies kertoi papereiden jääneen kotiin Jääskeen, joka sijaitsi Moskovan rauhan jälkeen ”rajan väärällä puolella”.⁸⁴ Eräs toinen rakentaja työskenteli aluksi laturin apulaisena, mutta hakeutui korsun laudoitustöihin kuultuaan siitä maksettavista urakkalisista.⁸⁵

⁷⁷ Haastattelu 5, mies, syntynyt 1921, Miehikkälä.

⁷⁸ Haastattelu 9, mies, syntynyt 1917, Miehikkälä.

⁷⁹ Haastattelu 14, mies, syntynyt 1925, Miehikkälä.

⁸⁰ Vahe 2010, 41–42.

⁸¹ Haastattelu 4, mies, syntynyt 1920, Miehikkälä.

⁸² Haastattelu 33, mies, syntynyt 1916, Miehikkälä.

⁸³ Vahe 2010, 41.

⁸⁴ Haastattelu 1, mies, syntymäaika ei tiedossa, Virolahti.

⁸⁵ Haastattelu 2, mies, syntynyt 1923, Virolahti.

Sana siitä, että linnoitustyömailla maksettiin ”valtavasti palkkaa” kiersi laajalti⁸⁶, minkä lisäksi työpaikan etuna oli myös ilmainen majoitus parakissa, sekä edullinen ruoka. Joitakin linnoitustöihin houkuttelivat myös muut ”työsuhde-edut”, kuten oli laita erään nuoren miehen kohdalla, joka sai kuulla, että työmailla rakentajille jaettiin työhaalarit. Nämä Ruotsissa valmistetut siniset, olkaimilla ja lukuisilla taskuilla varustetut haalarit olivat tässä tapauksessa tärkein motivaatio työhön hakeutumiselle: niissähän saattoi lähteä – tuohon aikaan vaatepulasta kärsineessä maassa – edustavan näköisenä vaikkapa tansseihin.⁸⁷

Jonkinlaista näkökulmaa linnoitustöistä maksettujen palkkojen ostovoimasta antanee esimerkiksi se, että 17-vuotiaana apupoikana 10 markan tuntipalkkaa ansainnut mies muistaa, kuinka kykeni ostamaan viikon palkalla itselleen uuden puvun. Alle puolen kuukauden palkka puolestaan riitti helposti laadukkaaseen rannekelloon, joka siihen aikaan maksoi noin 900 markkaa.⁸⁸ Historiallista rahanarvonkerrointa käyttämällä voidaan todeta, että esimerkiksi 10 markan tuntipalkka vuonna 1940 vastaisi nykypäivänä hieman alle kolmea euroa tunnilta.⁸⁹ Nykypäivän valossa kolmen euron tuntipalkka saattaa vaikuttaa kohtuuttoman alhaiselta. Kuitenkin linnoitustöistä maksettujen palkkojen ostovoimaa vuonna 1940 voi pitää melko kiitettävänä. Esimerkiksi omakustanteinen ateria työmaalla maksoi seitsemän markkaa ja kupillisen kahvia sai 50 pennillä. Hiustenleikkuu maksoi kuusi ja parranajo kolme markkaa. Pyykkiä työmailla sai pesettää 5,50 markan kilohintaan.⁹⁰

Korkeat palkat houkuttelivat linnoitustyömaille myös rakentajia, joille ei työn maanpuolustuksellinen luonne merkinnyt juuri mitään. Omien sanojensa mukaan eräs porari hankkiutui ”ahneena ihmisenä” linnoitustöihin kuultuaan muilta rakentajilta, että työ linnoitustyömaalla oli helppoa ja tienestit jopa kolmanneksen silloisesta työstä maksettua palkkaa korkeampia. Hänelle työssä ei ollut tärkeää sen isänmaallinen ulottuvuus, vaan se, että sai vaaterahaa, sillä ”kaveriporukassa piti olla hyvin pukeutunut” tuolloin vallinneesta vaatepulasta huolimatta.⁹¹

Sodanjälkeisessä maassa oli luonnollisesti jokaisella tarvetta rahalle, ja vaikka linnoitustöiden mitava merkitys maanpuolustukselle oli varmasti useimpien mielessä itsestäänselvyys, pitivät jotkut sitä myös yksinkertaisesti ”työnä töiden joukossa”, kun taas vuoden 1939 vapaaehtoiset linnoitustyöt Karjalan kannaksella olivat puhtaasti vapaaehtoista maanpuolustustyötä.⁹² Tuohon aikaan jo-

⁸⁶ Haastattelu 23, mies, syntynyt 1923, Virolahti.

⁸⁷ Haastattelu 10, mies, syntymäaika ei tiedossa, Virolahti.

⁸⁸ Haastattelu 44, mies, syntymäaika ei tiedossa, Miehkälä.

⁸⁹ SVT 2011, Kuluttajahintaindeksi (verkkojulkaisu). Rahanarvonkerroin 1860–2011.

[http://www.tilastokeskus.fi/til/khi/2011/khi_2011_2012-01-18_tau_001.html] (luettu: 24.10.2012).

⁹⁰ Vahe 2010, 42–43

⁹¹ Haastattelu 5, mies, syntynyt 1916, Virolahti.

⁹² Haastattelu 39, mies, syntynyt 1922, Miehkälä.

kaisen oli ansaittava itse oma elantonsa ja, kuten eräs sekatyömies haastattelussaan toteaa, hän ”tiesi kyllä, mihin tarkoitukseen rakennettiin, mutta työ oli silti ennen kaikkea ansiotyö”.⁹³ Toinen muistelijä ilmaisee näkökulmansa seuraavalla tavoin: ”Päällimmäisenä oli mielessä se, että työtä piti tehdä, jotta sai leipää, joten se [linnoitustyöt] oli ansiotyö. Tilanne oli sellainen.”⁹⁴

Eräs haastateltu muistaa 8–10 markan tuntipalkkojen olleen huipputasoa sen ajan rakennustöistä maksetuista palkoissa, minkä vuoksi hänen tietääkseen jokainen oli mielellään linnoitustöissä mukana.⁹⁵ Haastatelluista kukaan ei pitänyt saamaansa palkkaa huonona, vaikkei välttämättä tarkkaa tuntipalkkaa muistanutkaan. Tämäkin osoittanee, että ylipäättään linnoitustyöt olivat varsin hyvin palkattua työtä, mikä varmasti teki työstä useimmille hyvin mielekkään kokemuksen.

Kaiken kaikkiaan tavallisen Salpa-aseamalla työskennelleen ”lapiojääkäriin” näkemys omasta työstään oli mitä ilmeisimmin varsin myönteinen. Sodanaikaisessa Suomessa ei nykyisenkaltaisesta laajasta sosiaaliturvasta voinut uneksiakaan, vaan jokaisen oli itse hankittava oma toimeentulonsa. Jossain oli oltava töissä, ja tuohon aikaan hyvin palkattu ja maanpuolustuksen kannalta merkittävä työ oli varmasti erittäin motivoivaa sekä maanpuolustushenkisille että ”vain ansiotulojen” perässä liikkuneille rakentajille. Työmoraali linnoitustyömailla oli rakentajien muistoista päätellen varsin korkealla ja työn konkreettinen merkitys isänmaan tulevaisuuden kannalta ymmärrettiin selkeästi

Osa työntekijöistä oli linnoitustyömaalla ansaitsemassa rahaa ja osa isänmaan asialla – suurin osa työntekijöistä piti kuitenkin molempia seikkoja korkeassa arvossa. Työ oli fyysisesti raskasta, mutta hyvin tehtynä siitä sai ajan oloon myös tuntuvan korvauksen. Erään Salpalinjan rakentajan sanoin:

*Se oli semmoista suomalaista työntekoa, talvisota oli vielä lisännyt työhalukkuutta ja haluttiin olla mukana järjestämässä uutta puolustusta huolimatta siitä, että väki oli palkattua. Sen puolustuksen, joka oli ollut Kannaksella oli nyt tarkoitus tulla tähän, ja jokainen teki kyllä tosiaan töitä palkkansa edestä.*⁹⁶

2.4. Ruotsalaiset vapaaehtoiset

Välirauhan aikaisiin linnoitustöihin osallistui myös huomattava joukko ruotsista saapuneita vapaaehtoisia siviilityömiehiä. Enimmillään vapaaehtoisten määrä oli huhtikuussa 1940, jolloin linnoitustyömailla oli töissä lähes 900 ruotsista saapunutta vapaaehtoista.⁹⁷ Ruotsissa oli jo talvisodan aikana

⁹³ Haastattelu 7, mies, syntynyt 1911, Virolahti.

⁹⁴ Haastattelu 3, mies, syntynyt 1922, Virolahti.

⁹⁵ Haastattelu 26, mies, syntynyt 1911, Miehikkälä.

⁹⁶ Haastattelu 24, mies, syntynyt 1924, Virolahti.

⁹⁷ Björklund 2007, 173.

syntynyt halu auttaa itäistä naapurimaata sen vapaustaistelussa, ja koska sotilaallista väliintuloa Ruotsin toimesta ei katsottu mahdolliseksi, päätettiin maata auttaa kokoamalla vapaaehtoisia rakennustyöläisiä rintamalinjan takana tapahtuvaa linnoituslaitteiden rakentamista varten. Vapaaehtoisuuteen motivoi ruotsalaisia ajatus Suomesta eräänlaisena Ruotsin turvavyöhykkeenä – Suomen auttaminen oli samalla myös konkreettista Ruotsin hyväksi tehtyä maanpuolustustyötä. Alun perin tavoitteena oli lähettää Suomeen vähintään 10 000 työntekijää ja työnjohtajaa.⁹⁸ Talvisodan aikana ja sen päättymistä seuranneen kuukauden aikana oli Suomeen ehtinyt tästä joukosta saapua hieman alle 900 miestä. Kun Saksa hyökkäsi Tanskaan ja Norjaan huhtikuun 9. päivänä 1940, Ruotsin hallituksen taholta katsottiin Pohjolan turvallisuustilanteen muuttuneen siinä määrin, että Suomeen lähtevien työmiesten määrä olisi rajoitettava niihin noin 900 jotka jo olivat ehtineet saapua Suomeen.⁹⁹

Svenska Arbetskåren – lyhennettynä SAK -nimellä kulkeneen Ruotsalaisen vapaaehtoisjoukon työmaat rajoittuivat Virolahdella rannikolla sijainneen Siikasaaren ja pitäjän pohjoispään Säkäjärven väliselle alueelle. Kyseinen linja oli noin 18 kilometriä pitkä ja se sijaitsi enimmäkseen metsämaastossa ja kaukana ihmisasutuksesta. Tästä johtuen myöskään kontakteja paikalliseen siviiliväestöön ei liiemmästi päässyt syntymään.¹⁰⁰ Saksalaisten Pohjolalle aiheuttaman uhan vuoksi haluttiin jo Suomeen päässeet vapaaehtoiset kotiuttaa melko pikaisesti kevään jälkeen. Ruotsalaiset ehtivät kuitenkin työskennellä Salpa-aseman linnoitustyömailla tehokkaasti noin kaksi kuukautta. Kesäkuun 15. päivänä 1940 suurin osa työjoukosta palasi laivalla takaisin Ruotsiin.¹⁰¹ Suomeen jäi kuitenkin vielä noin 140 vapaaehtoista ruotsalaista erikoisammattilaista ja hieman alle 50 päällystöhenkilöä kouluttamaan suomalaisia seuraajiaan töiden sujuvan jatkumisen varmistamiseksi, sekä jakamaan näille linnoitustöistä kertynyttä käytännön kokemusta.¹⁰²

Lyhyehkön linnoitustöissä viettämänsä ajan ruotsalaiset ehtivät työsaavutuksista päätellen käyttää tehokkaasti hyödykseen. Työjoukko ennätti pystyttämään parakkirakennuksia 5 000 työmiehelle; rakentaa 55 kilometriä uutta tietä; aloittaa kymmenen kallioon louhitun suoja-tilan rakennustyöt; rakentaa yhteensä 70 korsua, joista 24 valmiiksi asti; sekä pystyttää noin kymmenen kilometriä monirivistä panssarivaunun kiviastelinjaa.¹⁰³

Suomesta poistuessaan ruotsalaiset jättivät suomalaisille maahan mukanaan tuomansa työkalut – kuten paineilmaporat ja sähkökompressorit, joista Suomessa oli huutava pula. Lisäksi Ruotsista

⁹⁸ Björklund 2007, 37.

⁹⁹ Björklund 2007, 83–84.

¹⁰⁰ Björklund 2007, 88.

¹⁰¹ Björklund 2007, 109.

¹⁰² Björklund 2007, 105.

¹⁰³ Björklund 2007, 174.

saatiin myös muun muassa paljon kaivattuja kuorma-autoja ja betonin raudoitusterästä. Tämän lisäksi Suomelle myönnettiin myös rahalahjoituksia, joilla Suomi sai hankittua Ruotsista lisää työkoineita ja rakennusmateriaaleja, joita Suomesta ei ollut riittävästi saatavilla. Yhteensä Ruotsin valtio tuki linnoitustöitä yli 20 000 000 kruunulla. Summaa arvioitaessa on myös hyvä pitää mielessä, että 1 000 vuoden 1940 kruunua vastaa nykypäivänä yli 20 000 kruunua.¹⁰⁴ Aseellisen avun puuttumisesta huolimatta Ruotsin tarjoamaa tukea Suomen itsenäisyyden säilymiselle ei siis kannatakaan pitää kovin pienenä.

2.5. Linnoitustyöt ja paikallisyhteisö

Talvisodan päätyttyä alkoi Miehikkälään saapua armeijan joukko-osastoja. Ankarista rauhanehdoista huolimatta asukkaiden mieltä lienee lohduttanut ainakin jossain määrin se, että oma pitäjä jäi Suomen puolelle. Moskovan rauhanehdot aiheuttivat tuntuvia muutoksia rajapitäjiksi muuttuneiden Virolahden ja Miehikkälän asukkaiden elämässä. Uutta oli rajan läheisyyden lisäksi se, että leveä vyöhyke kuntien alueista muuttui rajavyöhykkeeksi, jolla rauhanomaista toimintaa ja liikkumista jouduttiin rajoittamaan monella tavoin. Äskettäisen vihollisen läheinen sijainti uuden rajan toisella puolen varmasti oli omiaan pitämään jännitystä yllä kunnissa rauhanteosta huolimatta. Aluksi uutta rajaa vartioi Suomen armeija, mutta alkukesästä 1940 vastuu rajan vartioinnista siirtyi tehtävään värvätyille rajakomppanioille.¹⁰⁵

Pienillä itärajan paikkakunnilla, kuten Virolahdella ja Miehikkälässä, muuttui elämänmeno kylissä tuntuvasti linnoitustöiden alkaessa. Kylään saapui huomattava määrä työvoimaa muualta maasta, erityisesti suurimmista kaupungeista Helsingistä, Tampereelta, Kuopiosta ja Turusta.¹⁰⁶ Elokuun puoliväliin mennessä 1940 oli 5000 asukkaan Miehikkälään saapunut yhteensä noin 3000 ulkopaikkakuntalaista rakennusmiestä.¹⁰⁷ Tuhansien työmiesten saapuminen pieniin maalaispitäjiin aiheutti haasteita järjestyksen ylläpidolle. Tämän vuoksi esimerkiksi Virolahden ja Miehikkälän järjestysasioista vastanneelle nimismiehelle oli lähetettävä yhteensä kuusi uutta poliisia vahvistukseksi, jotta kuri saatiin pysymään yllä. Poliisityö keskittyi lähes tyystin humalaisten työmiesten kaitsemiseen, kun taas paikallisen väestön kanssa ei syntynyt mainittavia konflikteja.¹⁰⁸

2.5.1. Vaikutuksia paikallisten arkeen

¹⁰⁴ Björklund 2007, 125–128.

¹⁰⁵ Varpio 1987, 78.

¹⁰⁶ Vahe 2010, 44.

¹⁰⁷ Vahe 2010, 48.

¹⁰⁸ Vahe 2010, 78.

Pentti Näppi on Miehikkälän miesten kohtaloita talvi- ja jatkosodassa käsittelevää *Miehikkälän puolustajat* –kirjaansa varten haastatellut muun muassa Pentti Saaresta, joka linnoitustöiden alkamisen aikaan oli 12-vuotias. Saares muistaa, kuinka jo lumien sulaessa keväällä 1940, alkoi hänen kotitalonsa pihapiirissä liikkua paljon miehiä erilaisissa tehtävissä, muun muassa karttamerkintöjen teossa. Alkukesästä pihaan saapui kaksi kuorma-autollista työmiehiä ja neljä lottaa kenttäkeittiöineen. Saareksen tupaan majoitettiin noin 20 työntekijää, minkä lisäksi heinälatoja jouduttiin tyhjentämään majoitustilan saamiseksi. Rakennusmiesten pystyttäessä parakkeja aloittivat linnoittajat välittömästi kaivutyöt lupia kyselemättä: taisteluhautoja ja korsukuoppia kaivettiin viljapelloille ja pihaille, ja rakennuksia jouduttiin purkamaan pois linnoitteiden tieltä. Parhaimmillaan Saareksen talossa, riihissä ja ulkorakennuksissa majoittui noin 150 miestä, joista suurin osa oli Karjalan kannaksen siirtolaisia. Väenpaljoudesta huolimatta suuremmilta onnettomuuksilta säästyttiin, sillä esimerkiksi yksikään täyteen ahdetuista rakennuksista ei palanut.¹⁰⁹

Työmaista syntynyt melu vaati myös aikansa totuttelua. Koneporilla oli Pentti Saareksen mukaan tapana pärähtää käyntiin työmailla viideltä aamulla. Hän muistaa, kuinka erään korsun betonivalua tuli ihmettelemään naapurista kaksi naista. Töitä johtanut insinööri kyseli työntekijöiltään, tunsiko kukaan naisia, joilla ei ulkopuolisina varsinaisesti ollut asiaa työmaalle. Saatuaan kuulla naisten olevan naapuritalosta, antoi insinööri heidän jäädä paikalle ihmettelemään.¹¹⁰ Ainakaan kaikissa tapauksissa ei ulkopuolisten vierailuista työmailla pidetty nähtävästi siis kovinkaan tarkkaa lukua.

Työmaat vaativat myös kattavaa tie- ja sähköverkostoa. Miehikkälässäkin jo olemassa olleita teitä parannettiin ja uusia teitä rakennettiin runsaasti. Miehikkälän alueelle syntyikin linnoitustöiden ”sivutuotteena” muun muassa yli 50 kilometriä uutta tietä.¹¹¹ Pentti Saares muistelee kotimäkinsä muistuttaneen linnoitustöiden aikaan kaupunkia, sillä sähkölinjaa ja valoja oli joka puolella. Hän mainitsee suhteiden asukkaiden ja työväen välillä olleen yleisesti hyvät. Linnoitustyömiehet ja sotilaat muun muassa auttoivat paikallisia asukkaita maataloustöissä. Eräs varsinaissuomalainen mies oli rakentanut Saaresten puimakoneeseen olkilietson, joka oli tuohon aikaan kallisarvoinen uutuuslaite maataloustöissä.¹¹²

Vaikka maanomistajille koitui linnoitustöistä haittaa, tarjosivat ne paikallisväestölle toisinaan myös arvokkaan toimeentulon lähteen säännöstelytaloudessa eläneessä maassa. Vaikka asuintalojen pihaille ja pelloille alkoi ilmestyä ase- ja majoituskorsuja, piikkilankaesteitä ja panssariestekiviä, hy-

¹⁰⁹ Näppi 2003, 21–22 .

¹¹⁰ Näppi 2003, 22–23.

¹¹¹ Vahe 2010, 53.

¹¹² Näppi 2003, 24.

väksyivät paikalliset maanomistajat tilanteen ilman suurempaa valitusta.¹¹³ Valtio osti yksityisomistajilta maata puolustusaseman läheisyydestä. Toisinaan maiden pilkkominen johti kuitenkin jopa maatilän elinkelvottomaksi muuttumiseen.¹¹⁴ Maanomistajille maksettiin kylläkin käypä korvaus menetyksistään, joskin korvausten saaminen saattoi edellyttää toisinaan varsin pitkällistä paperisoitusta.¹¹⁵ Korvausten saaminen esimerkiksi kiviesteen pystyttämisen vuoksi piloille menneestä pellostasta, linnoituslaitteiden tieltä puretusta talosta, tai linnoitustöitä varten kaadetuista puista tuntui joistakin paikallisista – esimerkiksi Pentti Saareksesta – olleen usein sattumankauppaa.¹¹⁶

Maanomistajilla ei ollut mahdollisuutta vaikuttaa siihen, mitä heidän omistamalleen maaperälle oli määrä rakentaa – korkeintaan voitiin esittää toivomuksia linnoitteen siirtämisestä toiseen paikkaan. Sodan uhatessa olivat kyläläiset kuitenkin yhdenvertaisia: pienviljelijän maille rakennettiin puolustuslaitteita samalla tavoin kuin varatuomarin viljelypalstalle. Vaikkei puolustuslaitoksen ratkaisuja perusteltu kovin kattavasti maanomistajille, on hyvä pitää mielessä, että Salpa-aseman rakentamisen aikaan nuo perustelut olivat useimmiten puolustuksellisista syistä salaisia. Jotta linnoituslaitteista saatiin paras mahdollinen hyöty irti, oli linjan sijoittaminen maastoon hyvin tarkka tehtävä, jossa oli erittäin vähän varaa tinkiä laitteen sijainnista maanomistajan hyväksi.¹¹⁷

Linnoitustyöt jättivät selvästi näkyviä ja pitkäaikaisiakin haavoja Miehikkälän ja Virolahden maisemaan. Näistä näkyvimpiä olivat pitkät tiheään sijoitettujen panssariestekivien linjat, sekä korkeat ja jyrkkäreunaiset kalliolouhokset, joista estekivet louhittiin. Tämän lisäksi jouduttiin muun muassa suorittamaan metsänhakkuita ja raivaamaan maastoa ampuma-alan saamiseksi puolustuslinjan eteen. Salpa-aseman rakennustöissä paikalliseen maastoon pureuduttiin huomattavasti tiukemmin kuin esimerkiksi talvisotaa edeltäneissä Karjalan kannaksen linnoitustöissä ja linnoitustyöt toivat monia rajoituksia pitäjäläisten elämään. Monien talojen pihapiirit tulivat ympäröidyiksi estekivillä, taisteluhautoilla ja piikkilankaesteillä,¹¹⁸ mikä varmasti hankaloitti liikkumista tuntuvasti. Tästä huolimatta oltiin pitäjässä kuitenkin ilmeisesti valmiita sietämään linnoitustöistä aiheutuneet haitat, sillä tietoja kyläläisten ja valtion välisistä suuremmista kiistoista maanomistusasioissa ei löydy.

Huomionarvoinen näkökohta on mielestäni se, että vaikka jotkin pitäjän asuintaloista tulivat ympäröidyksi linnoituslaitteilla, talojen asukkaat saivat varsin usein jäädä asumaan kotiinsa sen sijaan, että olisivat joutuneet etsimään itselleen uuden majapaikan. Ilmeisesti pitäjäläisten ei arveltu kyke-

¹¹³ Näppi 2003, 23.

¹¹⁴ Näppi 2003, 23.

¹¹⁵ Näppi 2003, 24.

¹¹⁶ Näppi 2003, 24.

¹¹⁷ Vahe 2010, 75–77.

¹¹⁸ Vahe 2010, 74.

nevän tuottamaan sanottavaa vahinkoa linnoitteille. Toisaalta on myös olemassa tapauksia, joissa paikallisia on jouduttu ojentamaan näiden esimerkiksi purettua omavaltaisesti karjan laiduntamista haitanneita piikkilankaesteitä.¹¹⁹ Mahdollisesti rajaseudun asukkaisiin myös luotettiin niin paljon, ettei heidän uskottu vuotavan tietoja puolustusasemasta viholliselle, eikä myöskään pakkomuuttoja näin ollen katsottu välttämättömiksi. Tämä olisi luultavasti ollut myös hyvin hankalaa maassa, jossa oli ratkaistavana jo valmiiksi kysymys yli 400 000 karjalaisen evakon sijoittamisesta uusille asuinsijoille. Luonnollisesti puolustuslaitoksen taholta järjestettiin tarkka vartiointi valmiiden linnoituslaitteiden yhteyteen, mutta muutoin elämä sai useimmiten jatkua normaaliin tapaan – ainakin niin normaalisti kuin se piikkilangan ja kivipaasien ympäröimässä talossa on mahdollista. Toki muuttamaankin jouduttiin tietyissä tapauksissa, mikäli esimerkiksi teräsbetonikorsun rakentaminen vaati välttämättä läheisten asuinrakennusten purkamista.

Linnoitustöiden käynnistyessä välirauhan alkukuukausina ei työmaiden ylläpitoon vaadittu infrastruktuuri ollut vielä läheskään valmis. Ensimmäisiä tehtäviä työmailla olikin työntekijöiden majoitukseen tarkoitettujen parakkikylien rakentaminen. Tästä johtuen suurin osa työntekijöistä asui linnoitustöiden alkuvaiheessa paikallisissa taloissa kortteerimajoituksessa. Parakkien valmistuttua kortteerimajoituksen kysyntä väheni, mutta osa työntekijöistä halusi kuitenkin jatkaa majoittumistaan paikallisissa taloissa rahallista korvausta vastaan – parakkimajoituksen ilmaisuudesta huolimatta. Erityisen suosittua kortteerimajoittautuminen oli hieman iäkkäämpien ja perheellisten työntekijöiden keskuudessa. Ilmeisesti parakkikylien ahdas, alkeellinen, ajoittain viinankatkuinen ja toisinaan jopa vaarallinen elämä ei ollut näiden ihmisryhmien silmissä kovinkaan houkutteleva vaihtoehto edullisuudestaan huolimatta. Paikallisten asukkaiden keskuudesta kerätyn haastattelumateriaalin perusteella oli työntekijöiden kortteerimajoitus monille taloille Miehikkälässä ja Virolahdella välirauhan aikaan tärkeä tulonlähde.¹²⁰

Toinen arvokas tulonlähde kuntien asukkaille oli omien maanviljelys- ja puutarhatuotteiden kaupittelu linnoittajille. Vaikkei tällaisesta kaupankäynnistä kovin laajamittaista liiketoimintaa linnoitustyömaiden ympäristössä kehkeytynytkään, tarjosi se joillekin talollisille tilaisuuden lisätienestien hankkimiseen, ja toisaalta antoi halukkaille työmiehille mahdollisuuden järjestää vaihtelua omaan ruokavalioonsa. Lottien työmailla valmistama ruoka oli kaikkien haastateltavien mukaan korkealatuista ja maukasta, mutta luonnollisesti säännöstelytaloudessa eläneessä maassa ei aina voitu valtion puolesta tarjota kovinkaan monipuolista ruokaa esimerkiksi linnoitustyömaiden työntekijöille. Pai-

¹¹⁹ Vahe 2010, 76.

¹²⁰ Esim. haastattelut 2, mies, syntynyt 1923 ja 3, mies, syntynyt 1922, Virolahti, sekä 24, mies, syntynyt 1911 ja 28, mies, syntynyt 1915, Miehikkälä.

kallisilta asukkailta ostettiin muun muassa maitoa, kananmunia, lihaa ja pehmeää leipää. Lisäksi kaupaksi kävivät metsästä kerätyt puolukat ja karpalot.¹²¹ Olipa eräällä talolla Miehikkälässä ilmeisesti jopa Linnoitustoimiston kanssa tehty sopimus kaiken tilalla tuotetun maidon toimittamisesta läheiseen lottien parakkikeittiöön.¹²²

2.5.2 Seurustelusuhteita linnoitustyömailla

Tuhansien nuorten miesten saapuminen pieniin maalaispitäjiin aiheutti paikalliseen seuralämään huomattavia muutoksia. Esimerkiksi noin 5 000 asukkaan Miehikkälässä oleili välirauhan aikaan noin 10 000 nuorehkoa miestä sekä armeijan harmaissa että linnoitustöissä. Näin ollen seurustelusuhteiden syntymiselle oli olemassa hyvät edellytykset, kun paikalliset nuoret naiset tapasivat muualta Suomesta saapuneita nuoria miehiä muun muassa linnoituspaikkakunnilla järjestetyissä nurkkatansseissa ja iltamissa. Tansseissa käyminen oli Suomessa suosittu ajanviettotapa niin välirauhan aikaan kuin myös sotien jälkeen. Tunnelma saattoi tansseissa kehkeytyä toisinaan varsin tiiviiksi, kun yhtä tyttöä kohden oli paikalla valtava määrä innokkaita tanssittajia.

Eräässä tapauksessa jopa tanssipaikan ikkunat putoilivat juhlijoiden edeltä puitteistaan, kun paikalla olleet tytöt pakenivat aluksi seisomaan tanssisalin seinustoille kerätyille penkeille intomielisiä nuoria miehiä. Kuitenkin rynnistyksen käydessä liian tukalaksi alkoivat rakennuksen seinätkin pullistella siinä määrin että talon ikkuna lensi pihamaalle ja heti perässä eräs paikalle uskaltanut nuori nainen.¹²³ Toinen ikävä tapaus sattui, kun Miehikkälän kirkolla järjestetyissä iltamissa eräs läheisen kylän tyttöön silmänsä iskenyt alikersantti ei saanut tunteilleen vastakaikua, ja tästä pahastuneena päätti yrittää uudelleen haettuaan kiväärin läheisestä yksiköstä. Tapaus meni käräjille ja kyseiselle alikersantille langetettiin kahdeksan kuukauden vankeusrangaistus.¹²⁴ Paikalliset nuoret miehet eivät aina katsoneet suopeasti vieraspaikkakuntalaisten harrastamaa oman kylän tyttöjen vokottelua. Myös linnoittajien ja paikkakunnilla oleskelleiden sotilaiden välille syntyi toisinaan väkivaltaisiakin yhteenottoja naisasioissa, kun univormupukuiset sotilaat antoivat ymmärtää olevansa linnoittajiin nähden etuoikeutetussa asemassa.¹²⁵

Toisinaan linnoittajien ja paikallisten asukkaiden välille syntyi myös tanssiseuralaisuutta tiiviimpiä suhteita. Esimerkiksi eräs 14-vuotiaana sepän apulaisena linnoitustöihin osallistunut haastateltava muisti, että hänen lähimpänä työtoverinaan ollut seppä alkoi seurustella heidän yhteisen kortteeri-

¹²¹ Haastattelu t 7, mies, syntynyt 1911 ja 24, mies, syntynyt 1924, Virolahti, sekä haastattelu 19, mies, syntynyt 1923, Miehikkälä.

¹²² Haastattelu 25, mies, syntynyt 1932, Miehikkälä.

¹²³ Haastattelu 23, mies, syntynyt 1919, Miehikkälä.

¹²⁴ Haastattelu 11, mies, syntynyt 1920, Miehikkälä.

¹²⁵ Haastattelu 12, mies, syntymäaika ei tiedossa, Virolahti ja haastattelu 23, mies, syntynyt 1919, Miehikkälä.

majoituksensa tarjonnan perheen tyttären kanssa.¹²⁶ Toisaalta oli myös tapauksia, joissa linnoitus-työntekijällä ei ollut käytännössä minkäänlaisia yhteyksiä paikallisyhteisöön. Tällaisia olivat erityisesti yksityisten urakoitsijoiden palkkalistoilla työskennelleet linnoittajat, joiden työmaat ja parakkikylät saattoivat toisinaan olla hyvinkin erillään koko muusta linnoitusorganisaatiosta. Erään Constructor-yrityksellä kompressorinkäyttäjänä linnoitustöissä olleen haastateltavan sanoin, heidän työmaansa oli ”oma suljettu porukkansa, jolla ei ollut mitään tekemistä paikallisten tai muiden linnoittajien kanssa koko työaikana”.¹²⁷

Haastattelujen perusteella arvioiden oli suhtautuminen kylän tyttöjen ja linnoittajien välisiin suhteisiin paikallisyhteisöissä ilmeisesti varsin nuivaa. Osasyynä tähän saattaa olla luonnollisesti kateus, mutta toisaalta perinteinen suomalainen maatalousyhteisö on nojannut hyvin vahvasti sukulaisuuden varaan. Solmimalla avioliitot oman kylän sisällä vältettiin esimerkiksi maiden pirstoutumista. Tällainen näkökanta lienee tuskin ollut enää kovinkaan relevantti 1940-luvun Suomessa, mutta avioliittoja ja sukulaisuutta käytettiin edelleen kyläyhteisöjen kantavana voimana, jolle tuhansien linnoittajien tulo paikkakunnalle muodosti huomattavan uhkan.

Tilanahtaudesta, viljelysmaiden turmeltumisesta ja paikallisten tyttöjen vokottelusta huolimatta paikallisen yhteisön suhtautuminen linnoitustöihin vaikuttaa olleen pääosin varsin myönteistä. Syyt hyväksyvään asenteeseen johtunevat varsin pitkälti edellisenä talvena käydystä sodasta. Moni kylän mies oli talvisodassa taatusti itsekkin kokenut omakohtaisesti linnoittamisen välttämättömyyden, minkä lisäksi useimpien mielessä lienee myös tuohon aikaan ollut selvänä Suomen ulkopoliittinen tilanne ja tarve uuteen sotaan varautumiselle. Tästä johtuen on omien maiden pirstomisesta ja linnoitustöiden muista ikäviksi koetuista lieveilmiöistä mahdollisesti aiheutunut ärtymys jäänyt useimmiten julkilausumattomaksi.

3. Mitä haluttiin salata?

Tässä luvussa tarkastelen, mitä kaikkea linnoitustöihin liittyvää haluttiin välirauhan aikana nimenomaisesti salata. Salassa pidettäviä asioita olivat ennen muuta linnoituslaitteiden tekniset yksityiskohdat, sekä laitteiden sijoitus maastoon. Näihin seikkoihin otettiin kantaa erinäisissä ohjeissa ja kielloissa, joita Myllykoskelle sijoitetusta Linnoitustoimistosta¹²⁸ lähetettiin työmaille. Laitteiden maastoon sijoittamisen ja teknisten yksityiskohtien salaamiseen liittyviä teemoja olivat muun muas-

¹²⁶ Haastattelu 42, mies, syntymäaika ei tiedossa, Miehikkälä.

¹²⁷ Haastattelu 28, mies, syntynyt 1915, Miehikkälä.

¹²⁸ Vahe 2010, 46.

sa ohjeet salaisten asiakirjojen säilyttämisestä ja käsittelystä ja ohjeet valokuvaamisesta linnoitustyömaille – itse asiassa voidaan oikeastaan puhua valokuvaamisen perinpohjaisesta kieltämisestä. Linnoitustöiden salassapitoon liittyviin asioihin jouduttiin ottamaan kantaa myös erinäisissä ilmeisesti yllättäväksi koetuissa tilanteissa, joissa töiden salassa pysymisen katsottiin vaarantuvan. Näihin kysymyksiin Linnoitustoimisto kiirehti reagoimaan vasta ongelman olemassaolon tajuttuaan. Tällaisia ongelmatilanteita kuvaan erikseen omassa kappaleessaan seuraavassa luvussa.

3.1. Kuinka tuli käsitellä salassa pidettäviä papereita?

Eräs keskeisimmistä salassapidon kohteista välirauhan aikaisissa linnoitustöissä olivat linnoitustoimintaan liittyvät – ja maanpuolustuksellisesti tärkeät – salaisiksi luokitellut asiakirjat. Salaisten asiakirjojen käsittelystä antoi muun muassa linnoitustöiden johtaja, kenraaliluutnantti Edvard Hanell toistuvasti ohjeita ja muistutuksia. Hänen mukaansa oli ”salaisten, sivullisille kuulumattomien tai luottamuksellisesti uskottujen asioiden ja asiakirjojen säilyttäminen salaisina jokaisen kunniasia”.¹²⁹

Ensimmäiset ohjeet salaisten asiakirjojen käsittelystä annettiin jo linnoitustöiden alkuvaiheessa vuonna 1940. Niiden mukaan virka-asioiden salaamiseen oli kiinnitettävä huomiota paitsi puhelinkeskusteluissa ja kirjeenvaihdossa, myös ”seurusteltaessa luotettavienkin siviilihenkilöiden kanssa sekä keskusteltaessa autossa”. Salaisia asiapapereita monistettaessa tuli upseerin olla läsnä toimitusta valvomassa ja huolehtimassa siitä että ylimääräiset monisteet ja vahapaperit poltetaan välittömästi. Myös salaisia tietoja sisältävät kirjeet ja yksityiset muistiinpanotkin tuli hävittää polttamalla heti niiden käytyä tarpeettomiksi. Käytetyt hiilipaperit tuli myös tarkistaa ja niin ikään polttaa heti, mikäli niissä näkyi salaista tekstiä. Mikäli virkahuone jäi vähäksikin aikaa tyhjäksi, tuli kaapit lukita ja huolehtia siitä, ettei esille jäänyt salaisia asiakirjoja. Kaiken tämän lisäksi oli toimiston päällikön päivän päätteeksi tarkistettava muun muassa paperikorien sisältö varmistuakseen siitä, että varovaisuusmääräyksiä noudatettiin.¹³⁰ Paperikorien sisältö aiheuttikin jonkin verran päänvaivaa työmaatoimistoissa: mikäli paperikorin tyhjentäminen jätettiin siivojaan tehtäväksi, oli olemassa mahdollisuus, että ulkopuolinen pääsisi tutkimaan niiden sisältöä. Varmimmaksi ratkaisuksi nähtiin se, että joku toimiston henkilökuntaan kuuluva tyhjentäisi paperikorin ennen virka-ajan päättymistä säkkiin, minkä jälkeen paperit välittömästi poltettaisiin.¹³¹

¹²⁹ Hanellin kirje työryhmille koskien oikean työhengen vaalimista linnoitustöissä 16.1.1941. T 910/7, KA.

¹³⁰ Ohjeet asiapaperien käsittelystä ja asioiden salassapitamisesta, vuodelta 1940 (päiväämätön). T 12523/6, KA.

¹³¹ Varovaisuustoimenpiteitä koskeva kirje, 25.6.1940. T 12526/19, KA.

Vuoden 1941 helmikuun loppupuolella Hanell lähetti työmaille asiakirjojen salassapitoa koskevan laajan ohjeistuksen reaktiona Päämajan valvontatoimiston raportoimaan tapaukseen, jossa yksityisen urakoitsijan työmaalla olleeseen työvälinekoppiin oli murtauduttu ja kopista oli varastettu muun muassa konekiväärikorson raudoitus- ja laudoituspiirustuksia. Kuulusteluissa oli käynyt ilmi, ettei kyseisellä urakoitsijalla ollut saatavillaan minkäänlaisia ohjeita tällaisten ”vakoilijoille haluttujen papereiden säilytyksestä”. Edelleen oli tietoon tullut muuta kautta, etteivät linnoitustyömaiden insinöörit ja rakennusmestarit olleet usein lainkaan selvillä siitä, kuinka salaisia linnoituspiirustuksia tuli säilyttää, vaan jättivät usein esimerkiksi ravintolassa salaisia asiakirjoja sisältävän salkkunsaa päällysvaatteiden kanssa eteiseen. Lisäksi valvontatoimisto oli huolissaan siitä, että sen mielestä levitettiin linnoitustöiden työnjohtoportaan parissa ”tarpeettoman paljon paljastavia karttoja ja piirustuksia linnoituslaitteista ja jopa -vyöhykkeistäkin”, vaikka yhtä hyvin voitaisiin käyttää turvallisempia ”ulospiirrettyjä” versioita.¹³²

Hanell kehotti kaikkia johtaja-asemassa olevia kiinnittämään ”entistä suurempaa huomiota maanpuolustuksen kannalta tärkeiden asioiden salassa pitämiseen yleensä, sekä erikoisesti salaisten asiakirjojen huolelliseen käsittelyyn ja säilytykseen.” Hänen mukaansa jokaisen johtaja-asemassa olevan tuli myös kouluttaa alaisiaan asian suhteen, mutta koska pelkät ohjeet ja määräykset eivät yksistään riittäneet, oli johtajien vielä erikseen valvottava alaistensa toimintaa asian suhteen.¹³³ Samassa kirjeessä Hanell antoi vielä erikseen ohjeita erityisen huolellisen salassapidon alla pidettävistä asioista. Niiden mukaan

*Varsin salaisiksi on katsottava ne seikat, jotka ilmaisevat linnoituslaitteiden lujuutta, ainelaa-
tua, sekä torjuntatehoa, kuten työselitykset, kokeilujen tulokset, sotakokemukset yms. Erikoi-
sen salaisia ovat valokuvat, piirroksat, karttaluonnokset ym. joista ilmenee linnoituslaitteiden
sijoitus maastossa ja niiden aseistus ynnä ensi sijassa tämän laatu ja teho. Salaiset asiakirjat
on säilytettävä ja luetteloitava muista asiakirjoista erikseen ja säilytettävä lukituissa paikois-
sa, mikäli mahdollista kassakaapissa. Salassa pidettävien asiakirjojen kirjanpidon ja posti-
tuksen tulee olla tarkkaa ja huolellista.¹³⁴*

Hanell korosti edelleen, että salassa pidettäviä asiakirjoja saivat käsitellä vain ehdottoman luotetta-
vat henkilöt – työnjohtajien antaessa salassa pidettäviä papereita alaisten haltuun, oli varmistuttava

¹³² Pääesikunnan valvontatoimiston kirje Linnoitustoimistolle 11.2.1941. T 12526/14, KA.

¹³³ Kiertokirje koskien salaisten asiakirjojen käsittelyä 24.2.1941. T 12526/10, KA.

¹³⁴ Kiertokirje koskien salaisten asiakirjojen käsittelyä 24.2.1941. T 12526/10, KA.

siitä, että myös nämä tunsivat kyseisten asiakirjojen käsittelyohjeet. Mikäli asiakirjoja tai piirustuksia oli ”olosuhteiden pakosta” jaettava esimerkiksi työmaiden alijohtajille, oli kokonaispiirustusten sijaan pyrittävä mahdollisuuksien mukaan käyttämään osapiirustuksia. Edelleen Hanell alleviivasi sitä, ettei esimerkiksi työajan ulkopuolella saanut salassa pidettäviä asiakirjoja jättää ”toimisto- tai työhuoneisiin siten, että sivulliset pääsevät niihin tutustumaan tai niin, että niiden joutuminen sivullisen haltuun olisi mahdollista”. Myös otettaessa kopioita salassa pidettävissä asiakirjoista oli tarkkaan harkittava kunkin kopion tarpeellisuus. Kopioiden käsittelyyn tuli luonnollisesti suhtautua yhtä huolellisesti kuin alkuperäistenkin asiakirjojen.¹³⁵

Matkoilla oli salaiset asiakirjat säilytettävä niin, etteivät ne ”huolimattomuuden tai laiminlyönnin vuoksi joutuneet hukkaan tai asiaankuulumattomien käsiin tai nähtäviksi”. Esimerkiksi junanvau- nussa, autossa tai hotellihuoneessa ei niitä saanut jättää hetkeksikään näkyvistä siinäkään tapaukses- sa, että ne olisivat olleet lukitussa salkussa tai autossa. Hanellin määräysten mukaan töitä ei selkeäs- tikään tarvinnut tai edes saanut viedä kotiin: salaisluontoisista asioista ei ylipäättään saanut puhua tai kirjoittaa muulloin kuin virantoimituksessa. Seurusteltaessa sivullisten kanssa ei salaisiin asioihin tai salaisten asiakirjojen olemassaoloon saanut missään nimessä viitatakaan. Autoissa, junassa ja ravintolassa oli kokonaan vältettävä puhumasta virka-asioista.¹³⁶

Mikäli salainen asiakirja kaikista näistä ohjeista huolimatta pääsi jostain syystä katoamaan, oli siitä välittömästi tehtävä ilmoitus ja käynnistettävä tapauksen tutkiminen. Salaisia papereita ei saanut ilman erillistä lupaa tuhota, esimerkiksi rikkonaiset piirustukset oli lähetettävä sellaisenaan johto- portaalille uusiin vaihdettaviksi. Kaikkien näiden salaisten asiakirjojen käsittelyyn ja säilyttämiseen liittyvien hankaluuksien vuoksi, ehdotti Hanell lopuksi, että niiden lukumäärä pyrittäisiin supista- maan mahdollisimman vähään. Oli tarkoin harkittava, onko salaisen asiakirjan luovuttaminen toisel- le aina välttämätöntä, tai voitaisiinko asiat esimerkiksi ilmaista siten, ettei jokin tietty asiakirja tulisi luonteeltaan salaiseksi.¹³⁷ Seuraavana päivänä työmaille lähetettiin vielä kehoitus ilmoittaa ensi ti- lassa työmuodostelmien hallussa olevien kassa-arkkujen määrä, sekä kuinka monta arkkua tarvittiin lisää. Salainen kirjeenvaihto tultaisiin jatkossa säilyttämään kyseisissä arkuissa.¹³⁸

Kuukautta myöhemmin Linnoitustoimistosta huomautettiin salaisten asiakirjojen käsittelijöille myös, että

¹³⁵ Kiertokirje koskien salaisten asiakirjojen käsittelyä 24.2.1941. T 12526/10, KA.

¹³⁶ Kiertokirje koskien salaisten asiakirjojen käsittelyä 24.2.1941. T 12526/10, KA.

¹³⁷ Kiertokirje koskien salaisten asiakirjojen käsittelyä 24.2.1941. T 12526/10, KA.

¹³⁸ Kassa-arkkujen hankkimista koskeva aloite 25.2.1941. T 910/7, KA.

*Voimassa olevien määräysten mukaan tulee jokainen laiminlyönti salaisten asiakirjojen käsittelyssä tai postituksessa tutkittavaksi ja, mikäli aihetta ilmenee, ryhdyttäväksi rangaistustoimenpiteisiin. Asian laatuun katsoen seuraa pienistäkin rikkomuksista suhteellisen ankara rangaistus.*¹³⁹

Tämän lisäksi tuli salaisten asiakirjojen käsittelyn ja postituksen valvojaksi ehdottomasti määrätä ”yksi vastuunalaisessa asemassa oleva, upseeriarvon omaava tai häneen verrattava miespuolinen toimistovirkailija, eikä toimistossa työskenteleviä naispuolisia kanslia-apulaisia tahi useita henkilöitä, kuten joissakin toimistoissa on tehty”.¹⁴⁰

Asiakirjojen käsittelyn lisäksi kiinnitettiin huomiota myös työmaiden puhelinliikenteeseen. Hanell kielsi päiväkäskyllään yksityisasioiden puhumisen virkapuheluna tai virkapuhelun yhteydessä. Yksityispuheluita sai tilata kello 18:00–9:00 välisenä aikana käyttöön varta vasten varatusta puhelimesta, minkä lisäksi yksityispuhelukäytössä soittajan oli merkittävä koko nimensä puhelimen vieressä olevaan vihkoon. Hanell myös korosti sitä, että ”vakoiluvaaran vuoksi on nykytilanteessa kohdistettava yhtä paljon huomiota puhelinliikenteen salaamiseen kuin päättyneen sotatoimivaiheen vallitessa”.¹⁴¹ Kaiken kaikkiaan puhelujen tuli olla mahdollisimman asiallisia ja lyhyitä, maksimissaan ne saivat kestää yhdeksän minuuttia. Ohjeiden mukaan tuli jo ”etukäteen tarkoin harkita puhelun sanamuoto mahdollisimman suppeaksi mutta asialliseksi”.¹⁴² On hyvä muistaa, että 1940-luvulla puhelimen salakuuntelu oli huomattavasti helpompaa kuin nykypäivänä.

Lähetien silmälläpitoa pidettiin myös tarpeellisena. Johtuen siitä, että lähetit usein vaihtuivat, oli ”tarkasti varottava etteivät he ymmärtämättömyydestä taikka tahallisesti jätä kirjeitään hetkeksikään sellaiseen paikkaan, että vieras pääsisi niitten sisältöä urkkimaan”. Tämän vuoksi lähetien valintaan oli kiinnitettävä erityistä huomiota. Kirjeen vastaanottajan tuli antaa lähetille aikamerkinnällä varustettu kuitti kirjeen vastaanottamisesta, minkä lisäksi kirjeen lähettäjän tuli tehdä kirjekuoreen merkintä kirjeen lähetille jättämisen ajankohdasta. Mikäli mahdollista, tuli kirjeet sinetöidä lakkaleimalla, varsinkin erityisen salaisten asiakirjojen ollessa kyseessä.¹⁴³

Suomen ulkopoliittisen tilanteen kiristyessä heräsi Linnoitustoimistossa ilmeisesti huoli salaisten papereiden päätyemisestä vihollisen käsiin sodan melskeissä. 16.6.1941 näet kiinnitettiin jälleen kerran huomiota salaisen kirjeenvaihdon säilyttämiseen: se oli korsujen piirustusten ja peitepiirrosten

¹³⁹ Salaisten asiakirjojen käsittelyä koskeva määräys, 18.4.1941. T 12526/10, KA.

¹⁴⁰ Salaisten asiakirjojen käsittelyä koskeva määräys, 5.5.1941. T 12526/10, KA.

¹⁴¹ Linnoitustöiden johtajan päiväkäsky, 11.5.1940. T 12523/1, KA.

¹⁴² Kiertokirje koskien Linnoitustoimiston puhelinliikennettä, 5.10.1940. T 12523/10, KA.

¹⁴³ Varovaisuustoimenpiteitä koskeva kirje, 25.6.1940. T 12526/19, KA.

ohella pidettävä ehdottomasti erillään muusta kirjeenvaihdosta, omassa lukitussa kassa-arkussaan, josta työryhmän päällikön oli pidettävä erityisen hyvää huolta.¹⁴⁴ Jo viikkoa aiemmin oli työmaille lähetetty ohjeet toimimisesta salaisten asiakirjojen suhteen mahdollisen sodan syttyessä. Niiden mukaan linnoituslaitteita koskevat paperit oli pidettävä huolellisesti tallessa. Työnjohtajien hallussa ei saanut olla muita kuin heidän työnsä johdosta välttämättä tarvitsemiaan papereita. Salaisia asiapapereita oli säilytettävä siten, että ne voitiin tarpeen tullen nopeasti toimittaa turvaan, mutta mikäli papereiden varma evakuoiminen ei näyttänyt mahdolliselta, oli asianomaisten poltettava paperit – mielellään todistajien läsnä ollessa – ja murskattava tuhka.¹⁴⁵

Eräs tärkeimmistä salassa pidettävistä asioista välirauhan aikaisissa linnoitustöissä olivat edellä kuvattua päätellen linnoitteiden rakenteen ja sijainnin paljastavat asiakirjat, kuten rakennussuunnitelmat, peitepiirroksot, rakennetaulukot, rakennepiirustukset, sekä työselostukset ja -ohjeet. Salaiseksi katsottujen papereiden käsittelystä ja säilytyksestä annettiin jo melko varhain tarkat ohjeet, joita myös pääsääntöisesti varsin tunnollisesti noudatettiin. Tästä kertoo mielestäni se, että lähes 15 kuukautta kestäneen linnoittamistoiminnan aikana sattui verrattain vähän merkittäviä laiminlyöntejä tärkeiden asiakirjojen salassa pitämisen suhteen. Mikäli laiminlyöntejä pääsi tapahtumaan, kiirehti Linnoitustoimisto pian muistuttamaan työryhmiä salassapidon tärkeydestä ja lähettämään entistä yksityiskohtaisempia aiheeseen liittyviä ohjeita työmaille. Näitä salassapito-ohjeistusta sisältäviä kirjeitä ei kuitenkaan – ainakaan arkistomateriaalin perusteella pääteltynä – jouduttu työryhmille kovinkaan moneen otteeseen lähettämään.

3.2. Linnoitustöistä vaiettava julkisuudessa

Toukokuussa 1940 Hanell muistutti omassa päiväkäskyssään linnoitustyömaiden johtoa Maavoimien esikunnan rangaistuksen uhalla antamasta kiellosta luovuttaa sanomalehdille tietoa asioista, joista puhuminen vahingoittaa maan puolustuslaitosta. Päälylystö velvoitettiin informoimaan asiasta myös alaisiaan. Muistutus oli seurausta siitä, että eräs sotilashenkilö oli antanut tällaisia tietoja eräälle sanomalehdelle puhelimitse.¹⁴⁶

Asiasta tehtiin linnoitustyömaiden johdolle uudelleen muistutus saman vuoden joulukuussa. Tällöin korostettiin jälleen sitä, että edelliseen sotaan liittyvien, tai nykytilanteessa ehdottomasti salassa pidettävien tietojen – kuten juuri linnoitustöiden – saattaminen julkisuuteen oli ehdottomasti kielletty. Käskyn mukaan jokaiselta vaadittiin ”ankaraa arviointia niihin lausuntoihin nähden, joita joutuu

¹⁴⁴ Ohje linnoitustöitä koskevien asiapapereiden säilyttämisestä 19.6.1941. T 910/5, KA.

¹⁴⁵ Ohje linnoitustöitä koskevien asiapapereiden säilyttämisestä, 9.6.1941. T 910/5, KA.

¹⁴⁶ Linnoitustöiden johtajan päiväkäsky, 11.5.1940. T 12523/1, KA.

joko jokapäiväisessä elämässä tai tietyissä tilaisuuksissa esittämään.” Varomattomiin lausuntoihin ja harkitsemattomiin julkisiin esiintymisiin tultaisiin jatkossa ”kaikella ankaruudella” puuttumaan.¹⁴⁷

Asiaan oli palattava jälleen seuraavan vuoden tammikuun lopussa. Jälleen korostettiin sitä, että linnoitustöihin liittyvien tietojen saattaminen julkisuuteen tai sivullisten tiedoksi oli ehdottoman kiellettyä. Mikäli linnoitustöissä ollut henkilö halusi julkisuudessa jossakin tilanteessa esittää linnoittamista koskevan lausunnon, oli esitys hyvissä ajoin alistettava työn johtoportaan arvioitavaksi.¹⁴⁸ Samoihin aikoihin korostettiin myös sitä, että työmuodostelmien sanomalehti-ilmoitukset paljastivat helposti salassa pidettäviä asioita, kuten työyksikön laadun ja sijoituspaikan. Nähtävästi tällaisiksi ilmoituksiksi katsottiin esimerkiksi tiedotukset vapaista työpaikoista, sekä linnoitustyöläisten omaisilleen sanomalehtien kautta julkaistavaksi lähettämät tervehdykset. Jatkossa olisi tarkoin huolehdittava, ettei vastaavaa pääsisi tapahtumaan. Mikäli sanomalehtiin oli välttämätöntä laittaa ilmoituksia, oli noudatettava erikseen annettuja ohjeita muun muassa peitenimien käytöstä.¹⁴⁹

Linnoitustöiden julkisuuteen saattamista koskevat ankarat määräykset kytkeytyvät maassa sotien aikaan harjoitettuun lehdistösensuuriin. Sensuuri oli talvisodan jälkeen jäänyt voimaan ja se oli käytössä koko välirauhan ajan – eri tahojen sensuuriin kohdistamasta arvostelusta huolimatta. Erityisesti sensuuri kohdistettiin muun muassa maan sisäistä eripuraisuutta, ulkopoliittikkaa ja maanpuolustusasioita käsitteleviin kysymyksiin.¹⁵⁰ Maanpuolustuksellisista syistä johtuen myöskään Salpa-aseman linnoitustöitä ei sanomalehdissä käsitelty käytännössä lainkaan. Ainoan aiheeseen liittyvän uutisen onnistuin löytämään Kymenlaaksossa julkaistusta Maaseutu-lehden lyhyestä jutusta, jossa uutisoitiin Suomeen talvisodan aikana linnoitustöitä tekemään saapuneiden ruotsalaisten vapaaehtoisten maasta poistumisesta kesäkuussa 1940. Tässäkin jutussa ei linnoitustöitä mainita sanallaan, vaan ainoastaan viekkaasti todetaan ruotsalaisten olleen Suomessa tekemässä ”jälleenrakennustöitä”.¹⁵¹

Välirauhan aikaisista Salpa-aseman innoitustöistä vaikeneminen mediassa poikkeaa melko tavalla muiden valtioiden harjoittamasta ”julkisuuspolitiikasta” omien puolustuslinjojensa suhteen. Esimerkiksi ranskalaiset toivat rakentamansa Maginot-linjan hyvinkin reippaasti esiin julkisuudessa. Kansalaisten uskoa Maginot-linjan luomaan turvaan kohotti juuri sen laajamittainen käsittely aikansa kirjoissa ja lehdistössä, joissa korostettiin voimakkaasti kyseisen puolustuslinjan ensiluokkaista

¹⁴⁷ Kielto saattaa julkisuuteen salaisena pidettäviä tietoja, 19.12.1940. T 12526/9, KA.

¹⁴⁸ Kielto saattaa julkisuuteen salaisena pidettäviä tietoja, 29.1.1941. T 910/7, KA.

¹⁴⁹ Määräys sanomalehti-ilmoituksista ja osoitteista, 28.1.1941. T 910/7, KA.

¹⁵⁰ Tommila 1988, 24–27.

¹⁵¹ Maaseutu 18.6.1940.

vahvuutta. Ranskassa uuden suursodan uskottiin hyvin laajalti tulevan käydyksi nimenomaan eri puolustuslinjojen – erityisesti juuri Maginot-linjan ja Saksan Länsivallin – välillä.¹⁵² Linjan voimakkuutta julkisuudessa korostamalla haluttiin kenties luoda mahdolliselle vastustajalle kuva puolustuslinjasta, jota vastaan hyökkääminen olisi jo sen voittamattomuudesta johtuen kerta kaikkiaan turhaa. Julkisessa sanassa hehkittäminen ei Maginot-linjaa kuitenkaan pelastanut. Tunnetusti saksalaiset onnistuivat kukistamaan voittamattomana pidetyn Maginot-linjan kiertämällä sen selustaan Belgian ja Pohjois-Ranskan kautta. Suomessa ei samanlaiseen julkisuuspeliin ryhdyttykään, mikä todennäköisesti johtui muun muassa pian Salpa-aseman linnoitustöiden alkamisen jälkeen, keväällä 1940, ilmi tulleesta Maginot-linjan kovasta kohtalosta.

3.3. Ei valokuvauskoneita linnoitustyömaalle

Linnoitustöiden ollessa vielä alkuvaiheessaan huhtikuussa 1940, kiinnitti Linnoitustoimisto jo tuolloin työryhmien päälliköiden huomiota siihen, että vakoiluvaaran vuoksi oli erittäin tärkeää pyrkiä valvomaan asiattomien henkilöiden liikkumista linnoitustyömailla ja erityisesti estää luvaton valokuvaaminen työmailla. Työmailla sai valokuvata ainoastaan sillä ehdolla, että asianosaisella oli esittää Päämajan propagandaosaston myöntämä valokuvaamisen salliva, henkilön kuvalla varustettu lupatodistus. Halutessaan kuvata puolustuslaitteita tuli tällaisen henkilön ilmoittautua työmaan yli-insinöörille tai työmaan päällikölle, jonka harkinnan varassa oli myöntää lopullinen lupa laitteiden kuvaamiseen. Tällöinkin tuli valokuvaamisen tapahtua kuvaajan saattajaksi määrätyn työinsinöörin tai rakennusmestarin valvovan silmän alla. Mikäli saattajan antamia ohjeita ei noudatettu, oli ”kuvaaminen keskeytettävä ja valokuvaaja pakotettava seuraamaan työmaan konttoriin asian tutkimista varten”. Tavattaessa työmaalla ilman asianomaisia lupia valokuvaamista harrastanut henkilö, oli ”viipymättä ryhdyttävä toimenpiteisiin kyseisen henkilön pidättämiseksi”. Pidätyksen sai suorittaa poliisin lisäksi myös upseeri. Mikäli kumpiakaan ei ollut paikalla, sai pidätyksen suorittaa kuka tahansa työmaan palveluksessa oleva henkilö, jonka tuli saattaa pidätetty lähimmän poliisin tai upseerin luo tai lähimpään työmaan konttoriin alustavaa kuulustelua varten.¹⁵³

Ilmeisesti vuoden 1940 heinäkuuhun saakka linnoitustyömailla työskennelleiden henkilöiden oli luvallista pitää mukanaan omaa kameraa. Heinäkuun alussa linnoitustöiden johtaja Hanell antoi kuitenkin käskyn, jossa hän ”Valtioneuvoston päätökseen valokuvauskoneiden hallussapidosta ja käytöstä” viitaten totesi seuraavaa:

¹⁵² Kaufmann & Kaufmann 2007, 134.

¹⁵³ Ohje koskien valokuvausoikeutta linnoitustyömailla, 6.4.1940. T 12561/17, KA.

Kiellän valokuvauskoneiden hallussapidon ja valokuvaamisen kaikilla alaisuudessa olevilla työmailla ja niihin verrattavilla. Kielto koskee kaikkia alaisillani työmailla liikkuvia tai työskenteleviä henkilöitä asemasta ja arvosta riippumatta. Kielto ei koske niitä, joilla on minun kutakin tapausta varten erikseen antama määräaikainen lupatodistus ja valokuvalla varustettu henkilöllisyystodistus¹⁵⁴.

Kiellon rikkoja oli viipymättä pidätettävä ja luovutettava paikallisen sotilas- tai poliisiviranomaisen huostaan. Valokuvauskone oli kuittia vastaan takavarikoitava, samoin kuin luvatta otetut filmitkin. Rikkomukseen syyllistynyt olisi saatettava rangaistukseen ”niin kuin sotatilasta annetussa laissa oli määrätty”. Kyseinen valokuvauskielto oli asetettava julkisesti nähtäville työmailla ja sen täyttämistä oli valvottava huolellisesti työmaiden johdon taholta.¹⁵⁵ Asian voimaansaattamiseksi oli huolehdittava myös siitä, että linnoitustyöläiset saisivat jo työhön kotiseudulla värväytyessään tiedon valokuvauskiellosta, ja että työmaille jo eri henkilöiden hallussa päätyneet valokuvauskoneet otettaisiin viipymättä kuittia vastaan esimerkiksi työryhmien päälliköiden haltuun, jolta koneen omistaja saisi sen takaisin heti, kun siihen tarjoutuisi tilaisuus.¹⁵⁶

Valokuvaamiseen liittyviä tapauksia jouduttiin ainakin pariin otteeseen erikseen tutkimaan. Joulukuussa 1940 Hanell toi julki ihmettelynsä siitä, että hänen nimenomaisesta kiellostaan huolimatta, kaksi linnoitustyömaiden johdossa työskennellyttä henkilöä, insinööri Kärkkäinen ja ratsumestari Aminoff, olivat sallineet ja vieläpä avustaneet valokuvaamista työmaalla. Hän tähdensi sitä, että kielto koski paitsi sivullisia, myös linnoitustöissä työskenteleviä henkilöitä upseerit ja insinöörit mukaan lukien – ulkomaalaisista sivullisista puhumattakaan. Tässä tapauksessa asian teki Hanellin mukaan vielä vakavammaksi se, että kyseessä oli ulkomaalainen henkilö: kotimaansa rahoittamaan työmaa-alueeseen tutustumaan tullut, ruotsalainen tohtori Föderström. Hanell totesi, että tapauksen ”vielä ymmärtäisi, jos se olisi tapahtunut ruotsalaisen työnjohdon aikana, muttei tässä tilanteessa”.¹⁵⁷ Föderström oli näet työskennellyt aiemmin ruotsalaisen työjoukon lääkärinä kyseisellä alueella, jolloin hän oli ilmeisesti jo päässyt tutustumaan linnoitussuunnitelmien yksityiskohtiin ja mahdollisesti harrastanut valokuvaamistakin alueella. Häntä myös pidettiin innokkaana ”Suomiystävä”, minkä lisäksi hän oli paikalla edustamassa töiden rahoittajaa, Ruotsin valtiota. Näistä

¹⁵⁴ Linnoitustöiden johtajan käsky 5.7.1940. T 12523/6, KA.

¹⁵⁵ Linnoitustöiden johtajan käsky 5.7.1940. T 12523/6, KA.

¹⁵⁶ Kiertokirje koskien valokuvauskoneiden hallussapitoa ja valokuvaamista linnoitustyömailla, 6.7.1940. T 12553/1, KA.

¹⁵⁷ Kirje koskien valokuvausta linnoitustyömailla, 19.12.1940. T 12524/8, KA.

syistä johtuen Kärkkäinen ja Aminoff eivät Föderströmin matkan yksityisluontoisuudesta huolimatta olleet katsoneet tarpeelliseksi kameran takavarikoimista.¹⁵⁸

Föderström oli ilmeisesti ottanut ratsumestari Aminoffista henkilökuvan eräällä työmaalla, mutta huomattuaan, että kuvassa näkyi myös kumollaan oleva korsun tähystyskupu, oli Aminoff pyytänyt filmiä itselleen huomattaen laitteiden kuvaamisen olevan kiellettyä. Föderström oli kuitenkin ilmeisesti ennen lähtöään unohtanut luovuttaa kyseisen kuvan, sekä joukon muita kuvia, joiden ottamisesta Aminoff ei ollut tietoinen. Linnoitustoimistolle kuvat päätyivät lopulta takaisin Ruotsin sotilasiamiehen kautta – ilmeisesti Föderström oli tapauksen muistaessaan luovuttanut ne hänen haltuunsa. Hanell piti Föderströmin menettelyä työmaalla ”Suomelle suosiollisen maan edustajan aseman väärinkäyttönä”, joskaan ei nähnyt tarpeelliseksi ryhtyä asian tiimoilta toimenpiteisiin. Hanell totesi myös, etteivät Kärkkäinen ja Aminoff olleet noudattaneet hänen antamaansa ehdotonta käskyä, mikä oli kuitenkin heidän antamiensa perusteiden nojalla ymmärrettävää. Jatkossa vastaavallisessa tilanteessa olisi neuvoa kysyttävä suoraan häneltä itseltään. Hanell myös toivoi, ettei vastaavia tapauksia tulevaisuudessa sattuisi.¹⁵⁹

Vuoden 1941 toukokuun alussa Valtiollinen poliisi pyysi Linnoitustoimistolta lausuntoa siitä, oliko poliisin haltuun päätyneissä, erään raja-alueella liikkuneen ulkomaalaisen henkilön luvatta ottamien valokuvien joukossa sellaisia, että niillä voisi katsoa olevan sotilaallista merkitystä. Kuvissa näkyi muun muassa piikkilanka- ja miinaesteitä, sekä osa konekivääripesäkkeestä.¹⁶⁰ Vastauksessaan linnoitustöiden johtaja Hanell valisti Valtiollista poliisia seuraavasti:

Vaiikkeivät kyseiset valokuvat sellaisenaan olleet suuremmassa sotilaallisessa merkityksessä, niin niiden merkitys voi muuttua riippuen siitä kuka ne on ottanut ja missä tarkoituksessa. Jo karkea silmäys osoittaa, että ko. valokuvat ovat n.s. maastokuvia, joilla on aina sotilaallista merkitystä kun ne on otettu rajaseudulta ja varsinkin, jos niiden käyttäjällä tulee olemaan tarkka tieto siitä, mistä paikasta ne on otettu. Samoin on niillä valokuvilla, jotka ilmaisevat puolustuslaitteita sotilaallista merkitystä samoin edellytyksin kuin edellä mainituilla maastokuvillakin.¹⁶¹

Ilmeisesti Hanellin antaman lauseen perusteella kyseinen ulkomainen henkilö ei päässyt viemään ”lomakuviaan” mukanaan kotiin. Kaiken kaikkiaan välirauhan aikaisissa linnoitustöissä selvästi

¹⁵⁸ Kirje koskien valokuvausta Linnoitustoimiston alaisella SAK:n työmaalla, 19.1.1941. T 12525/14, KA.

¹⁵⁹ Kirje koskien valokuvausta Linnoitustoimiston alaisella SAK:n työmaalla, 19.1.1941. T 12525/14, KA.

¹⁶⁰ Valtiollisen poliisin kirje Linnoitustoimistolle, 3.5.1941. T 12526/14, KA.

¹⁶¹ Hanellin kirje Valtiolliselle poliisille 8.5.1941. T 12526/14, KA.

pyrittiin pitämään tarkkaan huolta siitä, ettei linnoitteita päässyt kuvaamaan kuka tahansa. Linnoitustöiden valokuvaaminen oli ilmeisesti uskottu ennen kaikkea Puolustusvoimien tiedotuskomppanioiden valokuvaajille, jotka toisaalta – ainakin linnoitustöistä löytyvän kuvamateriaalin määrän perusteella – ovat olleet toimessa varsin ahkeria.

3.4. Akuutteja ongelmia salassapidossa

Linnoitustöiden aikaan tuli ilmi joitakin Linnoitustoimiston yllättäneitä salassapitoon liittyviä ongelmia, joihin se pyrki reagoimaan asian tultua ilmi. Eräs tällainen kömmähdykseksi luokiteltava asia oli valmiiden korsujen lukitseminen. Työryhmistä tuli Linnoitustoimistoon tietoja, joiden mukaan valmiita korsuja ei ollut kaikissa tapauksissa lukittu, minkä vuoksi kuka hyvänsä saattoi tehdä niihin ”tarkastusmatkoja”. Asiantila kävi ilmi, kun huomattiin vastikään valetun korsun betonilattiaan jääneen jalanjälkiä, jotka kertoivat uteliaan sivullisen vierailusta korsuun. Tätä pidettiin sangen valitettavana, sillä tarkoitus ei suinkaan ollut, että korsut olisivat kenen tahansa vapaasti tutkittavissa. Sen lisäksi esimerkiksi korsujen ilmanvaihtolaitteisto olisi vähälläkin asiantuntemuksella helposti vaurioitettavissa – puhumattakaan tilanteesta, jossa korsuun pääsisi ”ilkevallantekoon tuhoamiskoulutusta saanut henkilö”. Romantiikkakin korsuissa oli kukkinut: samassa kirjelmässä näet todetaan, että ”varsinkin sotilaat ja eräissä tapauksissa siviilihenkilötkin olivat käyttäneet korsuja toisen sukupuolen kohtaamispaikkanaan”. Näistä syistä johtuen annettiin määräys pikaisesti huolehtia siitä, että valmiit korsut tulevat lukituiksi, ja mikäli tämä ei ollut mahdollista, tuli niiden läheisyyteen järjestää tehokas vartiointi.¹⁶²

Toinen lapsus sattui Luumäellä, rautatien lähellä sijainneella linnoitustyömaalla. Venäläisiä sotilaita Hangon tukikohtaan kuljettamassa olleesta junasta huomattiin erään venäläisen miehen valokuvaavan maisemia matkustajavaunun ikkunasta. Radan varressa sattui juuri tuossa kohdin olemaan linnoitustyömaa, jossa työt olivat samaan aikaan käynnissä.¹⁶³ Ongelmaan reagoitiin nopeasti pystyttämällä junaradan viereen kuusista suoja-aita työmaan naamioimiseksi. Työmaan yli-insinöörin mukaan junan kulku työmaan ohi sattui Luumäellä vuorokauden pimeään aikaan, minkä vuoksi työmaalta myös sammutettiin kaikki valot ennen junan sivuuttamista.¹⁶⁴

Työmaiden valaistukseen kiinnitettiin huomiota myös eräällä toisella työmaalla, jossa käytössä olleet voimakkaat kaarilamput paitsi heijastuivat taivaalle, myös näkyivät suoraan venäläisten tähystystorniin johtuen työmaan sijainnista rajan tuntumassa olevalla korkealla mäellä. Ongelman kor-

¹⁶² Ilmoitus koskien työmaiden valvontaa, 7.12.1940. T 12524/8, KA.

¹⁶³ Ilmoitus koskien valokuvaamista linnoitustyömailla, 12.11.1940. T 12524/8, KA.

¹⁶⁴ Kirje koskien rautatien varrella olevien työmaiden naamiointia, 18.11.1940. T 12524/8, KA.

jaamiseksi kehoitettiin ryhtymään valojen varjostamiseen, sillä linnoitustyömaan sijainnin määrittämistä heijastusvalojen peilauksen avulla pidettiin varsin helppona tehtävänä. Myös autojen ja traktorien valoja saatettiin käyttää apuna työmaan sijainnin määrittämisessä, minkä vuoksi myös niihin kehoitettiin kiinnittämään huomiota.¹⁶⁵

Vielä eräs akuuttia huomiota vaatinut tapaus olivat Haminan syväsataman alueella suoritettujen linnoitustyöjen, jotka olivat osa Salpa-aseman taakse rakennetun Hamina–Taavetti-puolustuslinjan linnoitustöitä. Johtuen siitä, että sataman alueella liikkui arkisin ulkomaalaisia laivoja ja sunnuntaisin haminalaisia valokuvauskoneineen vapaa-aikaansa viettämässä, pidettiin syväsataman linnoitustöitä erityisen alttiina vakoilulle. Ilmi tulikin ainakin yksi tapaus, jossa pari maarianhaminalaisen varustamon omistaman S/S Askö-nimisen laivan merimiestä oli valokuvannut työmaalla korsurakenteita, ampumahautoja ja luolia kenenkään estämättä. Valokuvailtuaan miehet olivat palanneet laivaan, joka jatkoi matkaansa Danzigiin ennen kuin valokuvia ehdittiin hankkia Linnoitustoimiston haltuun. Tehokkaan vartioinnin puutteesta johtuen haluttiin aluetta valvomaan palkata vartija, joka työajan päätyttyä tarkkailisi työmaata ja estäisi asiattoman oleskelun ja luvattoman valokuvaamisen työmaa-alueella. Mieluiten tehtävään olisi haluttu palkata aiemmin nimismiehenä toiminut henkilö.¹⁶⁶

3.5. Salassapitoasiat Salpa-aseman rakentajien muistoissa

Käytännössä kukaan haastatelluista linjan rakentajista ei muistanut saaneensa minkäänlaisia salassapitomääräyksiä linnoitustöiden ajalta lukuun ottamatta yhden henkilön muistikuvaa valokuvauskiellosta.¹⁶⁷ Pikemminkin monissa haastatteluissa puhuttiin siitä, että linnoitustöistä vaikenemista pidettiin kokolailla itsestään selvänä asiana, johon ei erillistä määräystä tarvittu.¹⁶⁸ Yksi haastateltu kuvasi salassapidon itseäänselvyyttä vaistonvaraiseksi¹⁶⁹ ja eräs toinen haastatelluista tiivistä monien muidenkin käsityksen seuraavasti: ”Ei sitä varsinaisia kieltoja ollut mutta se nyt oli kai selvää, että talvisota koettuna just ja ei siitä ihan avoimesti sopinut puhua kovin paljonkaan”.¹⁷⁰ Erään haastatellun mukaan välirauhan aikaiset linnoitustyöt poikkesivat talvisotaa edeltäneistä Kannaksen vapaaehtoisista linnoitustöistä juuri siinä, että talvisodan jälkeen linnoittaminen tapahtui kaikessa hil-

¹⁶⁵ Kirje koskien linnoitustyömaiden valvontaa, 16.12.1940. T 12524/8, KA.

¹⁶⁶ Kirje koskien valokuvailua työryhmä 251:n alueella, 28.5.1941. T 12526/14, KA.

¹⁶⁷ Haastattelu 14, mies, syntynyt 1912, Virolahti.

¹⁶⁸ Esim haastattelut 21, mies, syntynyt 1912 ja 22, mies, syntynyt 1925, Virolahti ja haastattelu 4, mies, syntynyt 1920, 39, mies, syntynyt 1922, 40, ryhmähaastattelu, kaksi naista, joiden iät eivät tiedossa ja 54, mies, syntynyt 1916 Miehikkälä.

¹⁶⁹ Haastattelu 15, nainen, syntynyt 1920, Miehikkälä.

¹⁷⁰ Haastattelu 14, mies, syntynyt 1925, Miehikkälä.

jaisuudessa, kun taas Kannaksen vapaaehtoisia linnoitustöitä uutisoitiin lehdistössä laajasti.¹⁷¹ Vaikkei jyrkkää kieltoa salassapidon suhteen työntekijöille ilmeisesti annettukaan, pidettiin joissakin tapauksissa työporukan kesken kuitenkin selvänä, ettei linnoitustöistä puhuttaisi ulkopuolisille:

*Tuli ilmi, että me ollaan tällainen porukka, josta ei paljon huudella. Se annettiin ymmärtää, että siitä ei pidetä kovaa elämää. Se ei ollut mitään kieltämistä, jyrkkää kieltoa ei ollut, mutta me ollaan niissä puheissakin mitä meille tuli että tämä on täällä tällaista, tehdään tällaisia töitä vaan hissun kissun ja rakennetaan linnoituksia mutta ei huudella tästä mitään.*¹⁷²

Yksi haastateltavista muisti saaneensa ohjeen olla keskustelematta työmaiden lähistöllä liikkuneiden sivullisten kanssa: ”Evästettiin, että jos joku olisi ruvennut meitä vaikka näillä metsäpoluilla haastattamaan niin ei saatu keskustella, kun piti tulla pois vaan”.¹⁷³ Erään toimistolotan tapauksessa salassapito oli tullut esiin tämän kirjoittaessa työselostuksia. Kirjoitustyön aikana hän ei saanut puhua lainkaan muiden työntekijöiden kanssa tai poistua toimistosta – ruokakin tuotiin työhuoneeseen.¹⁷⁴

Toisinaan salassa pidettävät asiakirjat seilasivat työnjohdon mukana hyvinkin vaarallisilla vesillä: eräs haastateltu muisti, kuinka muuan rakennusmestari oli lähtenyt suoraan töistä Haminaan viikonloppua juhlimaan, mutta unohtanut korsun rakennuspiirustukset taskuunsa. Retkeltä palatessaan kyseinen mestari oli saanut kyydin työmaalle, mutta ilmeisesti melkoisessa päihtymystilassa lähtenyt kävelemään tietä väärään suuntaan ja päätynyt aina valtakunnan rajan väärälle puolelle asti, missä hän päätyi venäläisten rajavartioiden käsiin. Nämä eivät kuitenkaan syystä tai toisesta takavarikoineet salaisia asiakirjoja, vaan palauttivat rakennusmestarin Suomeen. Tässä tapauksessa salaiset paperit säästyivät, mutta mestari sai työmaalta lähtöpassit.¹⁷⁵

Vaikkei työntekijätasolle ilmeisesti kummempia salassapitomääräyksiä annettukaan, vaikuttaa haastattelujen perusteella kaikille olleen itsestään selvää, ettei linnoitustöistä pitäisi puhua ulkopuolisille. Linnoitustöiden merkitys maanpuolustukselle ymmärrettiin rakentajien keskuudessa hyvin ja ilmeisesti työnjohto myös luotti työntekijöidensä terveeseen järkeen ja arvostelukykyyneen siinä määrin, ettei vaitiolovelvollisuutta tarvinnut erikseen korostaa. Luottamuksesta kertonee jotain esimerkiksi se, ettei työmaalla lähtenään toimineelle 14-vuotiaalle evakkopojalle annettu tämän salaiseksi

¹⁷¹ Haastattelu 3, mies, syntynyt 1922, Virolahti.

¹⁷² Haastattelu 4, mies, syntynyt 1920, Miehikkälä.

¹⁷³ Haastattelu 12, nainen, syntynyt 1923, Miehikkälä.

¹⁷⁴ Haastattelu 61, ryhmähaastattelu, naiset, syntyneet 1920 ja 1922 Miehikkälä.

¹⁷⁵ Haastattelu 29, mies, syntynyt 1911, Miehikkälä.

luokiteltuja asiakirjoja kuljettaessa muita ohjeita, kuin ”muista viedä perille ja älä hukkaa matkalla”. Kuten hän itse toteaa: ”Silloin kai oltiin vielä talvisodan ihmeen vallassa – että ollaan yksi kansa – eikä sen takia tarvinnut sen kummemmin valvoa”.¹⁷⁶

4. Kuinka salassapitoa käytännön tasolla toteutettiin?

Tässä luvussa tutkin sitä kuinka linnoitustöiden salassapitoa toteutettiin käytännössä. Johtoportaasta annettujen asiakirjojen salausohjeiden ja valokuvauskieltojen sijaan keskiöön nousee käytännön työ puolustuslinjan salaamisen parissa: työmaiden vartiointi, kelvollisten työntekijöiden valinta ja näille jaetut todistukset työmaalle kuulumisesta, liikkumisrajoitukset työmaa-alueella ja alkoholin käytön estäminen. Tämä luku laajentaa kuvaa niistä ongelmista, joita puolustuslinjan salassa pitämiseen nähtiin liittyvän ja antaa näkemyksen siitä, kuinka salassapito näyttäytyi tavallisille työmiehille.

4.1. Työvoiman valikointi ja työssä tarvittavat todistukset

Maan työvoimatoimistoille oli linnoitustöiden käynnistyessä annettu yksityiskohtaiset ohjeet työmiesten lähettämisestä linnoitustöihin. Näiden ohjeiden mukaan töihin valittavien miesten tuli olla hyväkuntoisia kaupunkien, kauppaloiden tai tehdasyhdyskuntien asukkaita. Lisäksi työntekijöitä sai linnoitustyömaalle ainoastaan erillisestä tilauksesta, mielellään kymmenen miehen ryhmissä. Töihin lähetetyt miehet eivät saaneet rajaseudulle saavuttuaan suoraan siirtyä linnoitustyömaille, vaan heidät oli ohjattava erilliseen työvoiman vastaanottokeskukseen Haminassa, Lappeenrannassa tai Taa-
vetissa, mistä heidät opastettaisiin työmaalle.¹⁷⁷ Linnoitustoimisto ei halunnut, että työhön aikoville henkilöille myönnettäisiin rajaseudulle saapumiseen tarvittavaa matkustuslupaa varsinaisilla linnoitustyömaille tapahtuvaa työnhakua varten. Kyseisen luvan sai paikallinen poliisiviranomainen myöntää vain, mikäli työntekijän oli mahdollista osoittaa jo saaneensa paikan työmaalta.¹⁷⁸

Työmaiden johdolle teroitettiin, että linnoitustöihin sai ottaa työntekijöitä ainoastaan työnvälitystoimiston kautta, työryhmien konttorit eivät saaneet suoraan henkilökohtaisella sopimuksella palkata työntekijöitä – vielä vähemmän näin saivat menetellä yksittäiset rakennusmestarit.¹⁷⁹ Työryhmien päälliköiden, rakennusmestareiden ja työnjohtajien tehtäväksi annettiin valvoa, etteivät ”syrjäiset henkilöt, joilla ei ole asianomaista lupaa, saa liikkua työmuodostelmien alueella”. Mikäli tällaisia henkilöitä tavattiin, oli nämä heti toimitettava paikallisen poliisin huostaan. Lisäksi alleviivattiin

¹⁷⁶ Haastattelu 14, mies, syntynyt 1925, Miehikkälä.

¹⁷⁷ Ohjeet työnvälittäjille, 1940 (päivämätön). T 12524/7, KA.

¹⁷⁸ Määräys koskien työntekijöiden ottamista linnoitustöihin, 18.9.1940. T 12523/10, KA.

¹⁷⁹ Määräys työmiesten palvelukseen ottamisesta, 3.3.1941. T 12553/2, KA.

sitä, että työnjohdon oli tarkkaan noudatettava ohjetta, jonka mukaan linnoitustöihin sai ottaa vain Työvoimajaoston linnoitustöihin lähettämiä henkilöitä – rajan takaa tulevien ”agenttien” oli näet todettu pyrkivän linnoitustöihin.¹⁸⁰ Eräs ”syrjäiseksi henkilöksi” luokiteltava oli viipurilainen autoasentaja Viljam Paltola, joka oli saavuttuaan linnoitustöihin 1.1.1941 ”työtä tekemättä oleskellut työryhmässä ilmeisenä tarkoituksenaan vain etsiä sopivaa tilaisuutta varkauksiin tai muihin rikoksiin”. Koska vastaavanlaisia kulkijoita saattoi liikkua myös poliittisluontoisilla asioilla, haluttiin työpäälliköiden huomiota kiinnittää juuri mainitunlaisen asiattoman oleskelun estämiseen.¹⁸¹

Linnoitustoimiston antamien ohjeiden mukaan tuli jokaisella linnoitustöihin hakeutuvalla olla mukanaan poliisiviranomaisen myöntämä, valokuvalla varustettu henkilötodistus. Työmaille saapuvien henkilöiden henkilötodistus oli tarkastettava moneen otteeseen, ensimmäiseksi vastaanottokeskuksessa, tämän jälkeen työmaalle saavuttaessa ja edelleen esimerkiksi palkanmaksun yhteydessä. Mikäli henkilöllä ei työhön saapuessaan ollut hallussaan henkilötodistusta, oli tämä luovutettava paikallisen poliisin huostaan rajaseudulta poistettavaksi.¹⁸² Missään tapauksessa ei saanut töihin ottaa henkilöä, jolla ei ollut esittää asianmukaisia henkilöllisyyspapereita.¹⁸³

Kun kuvallisia henkilötodistuksia oli linnoitustöihin jo saapuneilta työntekijöiltä alettu vaatia, oli tullut ilmi tapauksia, joissa työntekijän kotipaikkakunnan poliisiviranomainen ei ollut katsonut mahdolliseksi myöntää joillekin ihmisille henkilötodistusta. Tällaisessa tilanteessa ei työmaalla tullut ryhtyä oma-aloitteeseen toimintaan, vaan henkilöstä oli ilmoitettava linnoitustöiden valvontaviranomaisille, joiden antamaa tapauskohtaista ohjeistusta oli asian suhteen tämän jälkeen noudatettava. Pidettiin näet todennäköisenä, että niiden työläisten joukossa, jotka eivät hakemuksestaan huolimatta henkilötodistusta saaneet, oli ilmeisesti rikollisia ja muilla ”hämärillä asioilla liikkuvia”, joiden paljastamisessa oli ehdottomasti oltava yhteydessä valvontaviranomaisiin.¹⁸⁴

Varsinaisen henkilötodistuksen lisäksi tuli jokaisella työntekijällä olla työryhmän päällikön antama työmaatodistus, joka työntekijällä oli aina oltava mukana voidakseen osoittaa työmaalle kuulumisen tarpeen niin vaatiessa. Työsuhteen päättyessä tai lomalle lähdettyäessä tämä työmaakortti oli ehdottomasti luovutettava työmaan konttoriin työmaalta poistuttaessa. Työmaatodistukseen oli merkittävä tarkoin harkiten mahdollisimman suppea alue, jolla kortin haltija oli oikeutettu rajaseudulla liikkumaan, minkä lisäksi korttiin jäivät aukkopaidat oli mustattava, jottei siihen jälkeenpäin voinut väärentämällä lisätä paikkakuntien nimiä. Työmaatodistus katsottiin ainoastaan eräänlaiseksi ”pal-

¹⁸⁰ Ohje koskien valvonnan tehostamista linnoitustyömaille, 12.6.1941. T 910/4, KA.

¹⁸¹ Kirje koskien asiattomia oleskeluita linnoitustyömaille, 31.1.1941. T 12553/2, KA.

¹⁸² Ohjeet työntekijöiden tarvitsemista henkilötodistuksista, 1940 (päivämätön). T 12526/11, KA.

¹⁸³ Määräys matkaluvista linnoitustyömaille, 12.6.1941. T 910/7, KA.

¹⁸⁴ Ohje linnoitustyöläisten henkilötodistuksista, 3.4.1941. T 910/5, KA.

velus-oleskelulupatodistukseksi”, jonka lisäksi työntekijällä oli ehdottomasti aina oltava hallussaan myös varsinainen henkilötodistus.¹⁸⁵ Henkilötiedoilla varustettujen ja poliisien tiheään tarkastamien työmaatodistusten käytöstä linnoitustyömaalla oli monella tutkimieni haastattelujen antajillakin selvä muistikuva.¹⁸⁶

Linnoitustöihin matkustavien työläisten tuli hankkia kotipaikkakuntansa poliisilta pätevä matkustuslupa rajaseudun sotilashallintoalueelle – työnvälitystoimiston myöntämä työhönosoitus ei matkaluvaksi riittänyt. Mikäli työnvälitystoimistossa todettiin, että työnhakija oli syystä tai toisesta ”ilmeisen sopimaton käytettäväksi linnoitustöissä raja-alueella” – esimerkiksi ”poliittisesti epäluotettava, alkoholisti tai rikollinen luonne” – ei hänelle saanut missään nimessä antaa todistusta linnoitustöihin ottamisesta. Mikäli epäilyttäväksi katsottu henkilö kuitenkin onnistui tällaisen todistuksen käsiinsä saamaan, oli vielä varsinaisen matkustuslupan myöntäminen poliisiviranomaisen erillisen harkinnan varassa.¹⁸⁷ Myös Salpalinja-tietokannan haastatelluista moni muisti matkaluvan olleen edellytys linnoitustöihin pääsulle.¹⁸⁸

Lomalle tai komennukselle lähdetessä, tuli työntekijällä olla mukanaan työmuodostelman päällikön myöntämä loma- tai komennustodistus, jolla tämä oikeutettiin liikkumaan lyhintä mahdollista reittiä käyttäen sotilashallintoalueelta pois ja takaisin. Lomia sotilashallintoalueelle sai myöntää vain erityistapauksissa, ellei asianomainen voinut osoittaa asuvansa kyseisellä alueella. Lisäksi oli ehdottomasti vältettävä matkustamista sotilashallintoaluetta pitkin. Lomatodistukset oli täytettävä huolellisesti ja todistukseen jäivät aukot oli pyyhittävä yli, minkä lisäksi se tuli vielä varmentaa sekä leimalla että myöntäjän nimikirjoituksella. Näin pyrittiin estämään ”lukuisaksi osoittautuneita todistusten väärentämistapauksia”. Edelleen kiellettiin työntekijöiltä yksityisten matkustuslupien hallussapito. Ne tuli tarpeettomina luovuttaa työmaan toimistoon, sillä loma- tai komennustodistus vastasi matkustuslupaa.¹⁸⁹

Työmaatodistuksen kadottamista tai palauttamatta jättämistä esimerkiksi töistä erotessa tai lomalle lähtiessä pidettiin vakavana asiana. Tällöin oli näet mahdollista, että todistus päätyisi tai luovutettaisiin ”syrjäisen henkilön käsiin”, joka taas voisi käyttää sitä hyväkseen linnoitustyömailla liikkumiseen. Tiedettiin myös tapauksista, joissa työntekijältä ei ollut tämän työpaikkaa vaihtaessa otettu pois vanhaa työmaatodistusta, jolloin hänen haltuunsa oli jäänyt niitä peräti kaksi. Mikäli työmaatodistus jostain syystä päätyi pois työmaalta, oli siitä tehtävä ilmoitus Linnoitustoimistolle, joka puo-

¹⁸⁵ Ohjeet työntekijöiden tarvitsemista henkilötodistuksista, 1940 (päiväämätön). T 12526/11, KA.

¹⁸⁶ Esim. haastattelut 12, 17, 20 ja 21, Virolahti ja 4, 25, 37 ja 41, Miehikkälä.

¹⁸⁷ Ohjeet linnoitustyöläisten matkustamisesta linnoitustyömaalle ja sieltä pois, 3.9.1940. T 12523/3, KA.

¹⁸⁸ Esim. haastattelut 5, 12 ja 25, Virolahti ja haastattelut 8, 10, 33 ja 41, Miehikkälä.

¹⁸⁹ Ohjeet työntekijöiden tarvitsemista henkilötodistuksista, 1940 (päiväämätön). T 12526/11, KA.

lestaan ilmoittaisi tällaiset poistumiset muille työmaille, jotta kaikkialla oltaisiin asiasta tietoisia ja osattaisiin ”suhtautua oikein” kadonneiksi ilmoitettujen papereiden turvin liikkuviin henkilöihin. Linnoitustoimisto myös pyytäisi virka-apua kadonneen työmaatodistuksen haltijan kotipaikkakunnan poliisiviranomaisilta todistuksen palauttamiseksi, joskin kokemus oli osoittanut todistusten saamisen takaisin olevan varsin vaikeaa, muun muassa sen vuoksi, ettei työmailta kadonneita henkilöitä saatu tavoitetuiksi. Tämän arveltiin johtuvan etupäässä siitä, että siirtoväkeen kuuluvat työläiset liikkuvat paikasta toiseen ilman vakinaista asuinpaikkaa.¹⁹⁰ Mikäli työntekijä kadotti työmaatodistuksensa, oli asiasta puolestaan järjestettävä kuulustelu.¹⁹¹ Arkistomateriaalin perusteella linnoitustoimisto olikin varsin aktiivinen poliisille osoittamisessa virka-apupyynnöissä ja muiden työmaiden informoinnissa kadonneiden työmaatodistusten suhteen.

4.2. Liikkumisrajoitukset työmaille

Työntekijöiden liikkumisoikeus rajaseudulla haluttiin työnjohdon taholta rajata mahdollisimman suppeaksi. Ohjeiden mukaan liikkuminen tuli pääsääntöisesti rajoittaa vain omaan työkylään ja vain erityistapauksissa tulisi sallia liikkuminen laajemmalla alueella, jolloin olisi ehdottomasti pidettävä mukana henkilökortti ja loma- tai komennustodistus. Lupia, joissa ”annettaisiin ylimalkaisesti liikkumisoikeus esimerkiksi Virolahden alueelle” ei saisi esiintyä.¹⁹²

29.6.1940 suorittamallaan tarkastusmatkalla oli Linnoitustoimiston Komentotoimiston valvontaviranomainen, luutnantti Peippo havainnut, että linnoitustöihin värvättyjä työläisiä parveili sadoittain Kaakkois-Suomessa tietämättä missä heidän työmaansa sijaitsivat. Tämä johtui hänen mukaansa etupäässä siitä, että työläisten työmaalle opastamiseen perustettujen vastaanottokeskusten toiminta oli olematonta: Haminassa sellaista ei ollut lainkaan ja Taavetissa oli tehtävissä vain yksi varastomies, ”joka ei tiennyt tehtävästään mitään, vaan lähetteli miehiä umpimähkään mihin sattuu”. Asiasta käydyssä keskustelussa valiteltiin sitä, että ”melko alkeellisella sivistystasolla oleva työläinen, joka ei melkoisella varmuudella omista karttaa, joutuu harhailemaan rajavyöhykkeellä pitkät ajat ennen työmaan löytymistä”. Tämän seurauksena päätettiin vastaanottokeskusten toimintaa tehostaa. Missään tapauksessa jatkossa ”ei saanut ilmetä, että työläisiä parveilee rajavyöhykkeellä vakinaisen oleskelupaikkansa ulkopuolella”.¹⁹³

Eräässä omalaatuisessa tapauksessa oli työryhmän johtaja Aarnikotkalle käynyt lomatodistusta korjausmies Santapukille antaessaan melkoinen kömmähdyks. Lomatodistus näet oikeutti Santapukin

¹⁹⁰ Kiertokirje koskien valvontaa linnoitustyömaille, 3.12.1940. T 12524/8, KA.

¹⁹¹ Määräys työmiesten palvelukseen ottamisesta, 3.3.1941. T 12553/2, KA.

¹⁹² Kiertokirje valvonnan tehostamisesta työmaille, 23.8.1940. T 910/6, KA.

¹⁹³ Määräys koskien työvoiman järjestelyä ja poliittista valvontaa, 3.7.1940. T 12526/11, KA.

oleskelemaan lomallaan Virolahden Vaalimaalla, Harjussa ja Reinikkalassa. Jälkimmäinen kylä oli Moskovan rauhassa jäänyt Neuvostoliiton puolelle, mutta Santapukki meni – ilmeisesti lomatodistuksensa rohkaisemana – valtakunnan rajan yli Kurkelan kylän kohdalla ja palasi takaisin kymmenen minuutin kuluttua. Tästä hyvästä Santapukki päätyi Valtiollisen poliisin huostaan ja Linnoitustoimisto lähetti työmaille tiukkasanaiset ohjeet siitä, mille alueille työntekijöiden lomiamia ei saanut myöntää. Tällaisia olivat muun muassa rajavyöhyke ja sen lähialueet, sekä – luonnollisesti – varsinkin itärajan takaiset kohteet.¹⁹⁴

Huolimatta nimenomaisesta kiellosta, oli paikallisten poliisiviranomaisten todettu myöntävän muun muassa lomilla olleille linnoitustyöläisille auliisti matkalupia, joita työläiset olivat sittemmin käyttäneet väärin saavuttaakseen suuremman liikkumisvapauden linnoitustyömaille ja niiden läheisyydessä.¹⁹⁵ Eräässä tällaisessa tapauksessa Virolahdella tarpeettomiksi katsottujen matkustuslupien hallussapidosta kiinni jääneet työntekijät selittivät hankkineensa koko pitäjän alueelle liikkumaan oikeuttavia matkustuslupia kotipaikkakuntansa poliiseilta. Lupia hankittiin pääasiassa joulu- ja uuden vuoden lomien aikana, jotta voitaisiin pyhäpäivisin liikkua työmaan ulkopuolella lomatodistusta hankkimatta.¹⁹⁶ Linnoitustoimisto korosti, että yksityisiä matkustuslupia raja-alueelle sai myöntää vain poikkeustapauksissa. Tällöinkin niitä sai myöntää vain rajatulle alueelle niin lyhyeksi aikaa, kuin alueelle matkustaminen ehdottomasti vaati, aiemmin myönnettyjen laajalla alueella jopa vuodeksi liikkumaan oikeuttavien matkustuslupien myöntämisen sijaan. Tilanteeseen haluttiin saada parannus, jotta paremmin kyettäisiin valvomaan ja pitämään yllä järjestystä työmaille.¹⁹⁷

Linnoitustoimisto kiinnitti huomiota myös linnoitustyöpaikkakunnilla tapahtuneeseen siviilien kuljettamiseen puolustusvoimain käyttöön varattujen henkilö- ja kuorma-autojen matkustamoissa ja lavoilla. Sotilasautot saattoivat näet helpommin päästä sivuuttamaan passintarkastuspisteet, minkä seurauksena erinäiset ”hämärät ainekset, kuten viinakauppiat, korttimiehet, kahvin salakuljettajat ynnä muut paperittomat henkilöt” saivat matkustella esteettä paikasta toiseen poikkeustilaan julistetuilla alueilla. Oli myös käynyt todistettavasti ilmi, että vakoilutehtävissä liikkuneet henkilöt olivat menestyksellisesti käyttäneet asiaintilaa hyväkseen, ja saaneet toimeksiantajiltaan vieläpä nimen-

¹⁹⁴ Kiertokirje koskien liikkumista valtakunnan rajan läheisyydessä, 5.2.1941. T 12526/14, KA.

¹⁹⁵ Kirje Pääesikunnalle koskien poliisiviranomaisten linnoitustyöläisille myöntämiä matkustuslupia, 23.2.1941. T12553/3, KA.

¹⁹⁶ Kirje koskien työntekijöiden matkustuslupia, 14.1.1941. T 12553/2, KA.

¹⁹⁷ Kirje Pääesikunnalle koskien poliisiviranomaisten linnoitustyöläisille myöntämiä matkustuslupia, 23.2.1941. T12553/3, KA.

omaisen ohjeen pyrkiä sotilasajoneuvon kyytiin, koska niissä passintarkastuksen välttäminen oli helpompaa.¹⁹⁸

Tästä johtuen Linnoitustoimisto kielsi sivullisten kuljettamisen linnoitustöihin vuokratuissa kuorma-autoissa ja sotilasajoneuvoissa ilman työpiirin tai -ryhmän päällikön antamaa erillistä lupaa. Mikäli sivullisia oli auton kyydissä, oli kuljettajan huolehdittava siitä, että auto pysähtyisi aina henkilöpapereiden tarkistuspisteen kohdalla ja että kaikkien autossa olevien paperit tarkastettaisiin. Lisäksi oli katsottava, ettei kukaan autossa oleva millään ”uskottavaltakaan kuulostavalla verukkeella” pääsisi tarkastusta sivuuttamaan.¹⁹⁹

Upseereiden huomiota kiinnitettiin myös siihen, etteivät nämä aina olleet käsittäneet vartiomiehen suorittavan tärkeää tehtävää tämän vaatiessa henkilöpapereita ja liikkumislupaa nähtäväkseen, vaan suhtautuneet toimenpiteeseen vihamielisesti. Tästä syystä todettiin, etteivät upseerin arvomerkit oikeuta tarkastuksesta vapautumiseen. Suhtautumalla työkeästi tarkastuksiin saattoivat jotkin upseerit heikentää valvonnan tehoa juurruttamalla vartiomiehiin käsityksen siitä, että tarkastus on pelkkä muodollisuus, minkä vuoksi niitä alettaisiin suorittaa vain pintapuolisesti ja ylimalkaisesti. Oli myös käynyt ilmi, että mikäli autossa oli matkustajana upseeri, jättivät vartiomiehet usein siviili-matkustajien tarkastamatta, mihin olisi puututtava. Epäilyttävien henkilöiden valvonnan tehostamiseksi olisi upseereidenkin sopeuduttava kaikille rajaseudulla liikkuville suoritettaviin tarkastuksiin.²⁰⁰

4.3. Alkoholin osuus asioihin

Linnoitustöiden johto suhtautui alkoholin käyttöön työmailla hyvin kielteisesti. Tätä voi pitää varsin luonnollisena kantana. Tunnetusti alkoholi paitsi laskee työmaiden järjestystä ja työtehoa, oli myös omiaan irrottamaan varomattoman työntekijän kielenkannat. Varsin epäsuotavaa olisi ollut, että näin olisi käynyt esimerkiksi työmaan illanviettoon tai korttirinkiin mahdollisesti hiipineen vihollisen vakoojan seurassa. Tällöin tärkeitä salassa pidettäviä asioita olisi varomattomuuden seurauksena saattanut päätyä vastustajan tietoon. Alkoholin käytön kitkemisen suhteen tehtiin Linnoitustoimiston taholta paljon töitä – tilattiinpa eräälle työmaalle Raittiuden Ystävät -järjestön luennoitsijakin pitämään oppituntia alkoholin käytön haitoista ja vaaroista.²⁰¹

¹⁹⁸ Kirje koskien siviilihenkilöiden kuljettamista sotilasajoneuvoissa, 27.2.1941. T 12526/10, KA.

¹⁹⁹ Määräys koskien henkilökuljetusta Linnoitustoimiston vuokraamilla autoilla, 24.3.1941. T910/7, KA.

²⁰⁰ Kirje koskien siviilihenkilöiden kuljettamista sotilasajoneuvoissa, 27.2.1941. T 12526/10, KA.

²⁰¹ Oppitunti raittiudesta, luentomateriaalit, 9.6.1941. T 12535/9, KA.

Linnoitustoimisto antoi lukuisia tiukkasanaisia määräyksiä linnoitustöissä tapahtuvan alkoholin käytön suhteen. Periaatteena oli, että ”työpaikalla juopuneena esiintyminen, sekä väkijuomien tuominen työpaikalle sekä nauttiminen siellä aiheuttaa työstä erottamisen”.²⁰² Tätä tuli myös työläisille työmaaparakkien seinille laitettavien julisteiden avulla teroittaa.²⁰³ Koska työmailta poistuminen oli melko hankalaa, tarkoitti alkoholin työmaalle tuomisen kieltäminen sitä, etteivät työntekijät ainkaan arkisin päässeet ryyppäämään.

Noin 550 linnoitustöissä olevan rakennusmestarin ja työnjohtajan joukossa todettiin olevan huomattava määrä ”heikompaa ainesta”, joka vaikutti olevan halutonta pitämään yllä järjestystä ja jonka keskuudessa esiintyi myös runsasta alkoholin käyttöä. Linnoitustoimisto korosti yleisen väkijuomatilanteen olevan täysin riippuvainen työnjohdon suhtautumisesta asiaan. Yhä lisääntyvän alkoholin väärinkäytön kitkemiseksi oltiin Linnoitustoimiston valmiita jopa laajamittaiseen ”sopimattoman työnjohtaja-aineksen poistamiseen” ellei ongelma muuten korjautuisi – silläkin uhalla että varsinaisten työntekijöiden määrää olisi tämän seurauksena vähennettävä.²⁰⁴

Eräs alkoholiin liittyvä huolenaihe linnoitustöiden johdon piirissä vaikuttaa joulukuussa 1940 olleen pelko venäläisen vodkan virtaamisesta työmaille. Oli näet liikkunut huhuja, joiden mukaan jotkin työmiehet kävivät hakemassa linnoitustyömaille rajan takaa tuntemattomilta suomea puhuvilta henkilöiltä ”ryssäläistä vodkaa”. Kuuleman mukaan venäläistä vodkaa oli myös kehuttu maultaan suomalaista paremmaksi.²⁰⁵ Ilmeisesti kyseisiä huhuja ei koskaan saatu varmennettua, mutta Linnoitustöiden valvontatoimisto pyysi kuitenkin viipymättä ilmoitusta, mikäli tällaisia huhuja tulisi tietoon lisää.²⁰⁶ Eräs levottomuutta kaakonkulman linnoitustyömaille aiheuttanut tekijä oli läheisessä Haminan kaupungissa ollut viinakauppa. Työmaille liikkuvan viinan määrän rajoittamiseksi olikin Haminan viinakauppa pakko sulkea 7.8.1940 alkaen.²⁰⁷

4.4. Työmaiden vartiointi

Linnoitustyömaille katsottiin tarpeelliseksi etupäässä varastojen ja erilaisten säilytyspaikkojen vartiointi. Erityisenä huolenaiheena olivat työmaatoimistot, joissa säilytettiin laitteiden piirustuksia ja rahaa. Linnoitustoimisto ei pitänyt itselleen mahdollisena järjestää vartiointia linnoitustyömaille, sillä sen katsottiin tuottavan ”liian suuria vaikeuksia”. Sen sijaan eri armeijakuntien alueella työskenteleviä linnoitusjoukkojen kehoitettiin itse kääntymään paikallisten joukko-osastojen puoleen,

²⁰² Kirje liittyen työvoiman lisäämiseen linnoitustyömaille, 7.12.1940. T 12524/7, KA.

²⁰³ Kiertokirje koskien järjestyksen parantamista työmaille, 23.8.1940. T 910/6, KA.

²⁰⁴ Kirje liittyen työvoiman lisäämiseen linnoitustyömaille, 7.12.1940. T 12524/7, KA.

²⁰⁵ Ilmoitus koskien venäläisen vodkan salakauppaa linnoitustyömaille, 8.12.1940. T 12524/8, KA.

²⁰⁶ Kirje koskien venäläistä vodkaa, 13.12.1940. T 12524/8, KA.

²⁰⁷ Huomioita Virolahden nimismiehen vierailun johdosta, 10.8.1940. T 12524/8, KA.

sopiakseen näiden kanssa tarvittavan vartioinnin järjestämisestä – erinäisten rajaseudulle johtavien teiden vartiointi olikin jo annettu puolustusvoimien tehtäväksi. Vartioinnin laajuus oli syytä mitoittaa paikallisten olosuhteiden mukaan ja mikäli paikallinen joukko-osasto ja työjoukko eivät pitäneet vartiointia tarpeellisena, saatiin se lopettaa.²⁰⁸

Mikäli sotilashenkilöt eivät ”voittamattomien vaikeuksien vuoksi” voineet järjestää työajan päätyttyä vartiointia työmaalle, kehoitettiin työpäälliköitä mahdollisuuksien rajoissa järjestämään omaaloitteisesti kiertäviä vartioita linnoituslaitteita, sekä bensiini ja räjähdysainevarastoja vartioimaan. Missään nimessä ei saanut käydä niin, että työkyllä jäisi tyystin tyhjäksi esimerkiksi sunnuntaina työntekijöiden ollessa vapaalla, kuten eräällä linnoitustyömaalla kerrottiin tapahtuneen.²⁰⁹ Bensiiniä ja räjähteitä oli luonnollisesti tarkoin vartioitava, sillä ne olivat välirauhan aikaan Suomessa kortilla, minkä lisäksi kyseisten kohteiden sabotoinnilla olisi epäilemättä ollut mahdollista saada varsin suurta vahinkoa aikaan. Tyhjilleen jäänyt parakkikylä puolestaan oli ilman muuta huomattava turvallisuusriski, sillä tällöinhän esimerkiksi vihollisen vakoilija saattoi päästä työmaiden toimistoihin nuuhkimaan paikkoja ja esimerkiksi varastamaan tärkeitä piirustuksia ja karttoja, tai jollain tavoin sabotoimaan valmiita linnoituslaitteita.

Haastatelluista rakentajista moni muisti, että työmaille ja sinne johtavien teiden varteen oli järjestetty vartiot.²¹⁰ Eräs haastateltava muisteli, kuinka oli saanut kavereidensa kanssa työmaalle matkatesaan tietää, että rajaseudulle pääsemiseksi tarvittiin erillinen matkalupa. Haminan rautatieasemalta kohti Miehikkälää matkatessaan he huomasivat erään joen ylittävällä sillalla olevan vartion, joka olisi varmasti katkaissut innokkaan joukkion matkan linnoitustöihin. Kaikeksi onneksi varsinaisen maantiesillan vieressä virran ylitti myös rautatiesilta, jota myöten joukko lähti pimeään turvin polkupyörineen hiipimään vartion ohittaakseen. Haastateltava muisteli rautatiesillan ylittämisen pilkkopimeässä ratapölkkyjä myöten polkupyörää kantaen olleen ”aika hurjaa”, mutta temppu onnistui ja joukkio pääsi jatkamaan matkaansa kohti Miehikkälää vartioiden huomaamatta.²¹¹

Varusmiespalvelusta Miehikkälässä linnoitustöiden aikaan suorittanut mies muisteli, Kylmälän kylän läpi kulkeneen tien vartioinnin olleen varsin tarkkaa, sillä linnoitustöitä tehtiin aivan kylän lähimaastossa ja itse kylässäkin. Ollessaan kerran itse paikalla vartiovuorossa oli erään maanomistajan pinna kiristynyt, kun tämä oli työajossa kaukana kylästä sijainneelle pellolleen joutunut matkan aikana kuudesti näyttämään henkilöllisyystodistuksensa. Asia ei kuitenkaan vartiomiehen mukaan

²⁰⁸ Ohje koskien varastojen vartiointia linnoitustyömaille, 4.12.1940. T 12526/14, KA.

²⁰⁹ Määräys koskien valvonnan tehostamista työmaille, 12.6.1941. T 910/4, KA.

²¹⁰ Esim. haastattelut 17 ja 20, Virolahti ja 13, 27, 33 ja 38, Miehikkälä.

²¹¹ Haastattelu 37, mies, syntymäaika ei tiedossa, Miehikkälä.

ollut järkeistettävissä, sillä määräysten mukaan vartiomiehen tehtävänä oli ehdottomasti tarkistaa kaikkien ohikulkijoiden paperit.²¹²

Yksi haastateltu paikallinen oli joutunut vartijoiden kanssa ongelmiin lenkkipolullaan. Eräässä tienhaarassa olleet vartijat olivat ruvenneet ihmettelemään, millä asioilla metsätietä pitkin yksin juoksenteleva mies oikein oli. Selitys vuosikausia saman pysyneestä lenkkipolusta ei vartijoille kelvannut, vaan mies saatettiin kiväärin ojossa vakoilusta epäiltynä läheiseen varuskuntaan kuulusteltavaksi. Jonkin aikaa väepelin kanssa juteltuaan mies oli päässyt tämän kanssa yhteisymmärrykseen ja vakoilu epäilyt karisivat. Samalla kuitenkin sovittiin, että lenkkipolkua muutettaisiin sen verran, että se tulisi jatkossa kiertäneeksi kyseisen vartiopaikan.²¹³

4.5. Ohjeita työntekijöille

Työntekijätason linnoittajat saivat arkistomateriaalista ja haastatteluista päätellen vain vähän tietoa työmaillolevasta vakoiluvaarasta. Linnoitustoimiston valvontatoimistolla oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon kanssa suunnitteilla työmaille jaettavaksi tarkoitettu juliste, joka olisi varoittanut linnoittajia vakoilun muodostamasta vaarasta. Tarjolla oli kaksi luonnosta julisteen tekstiksi. Vaihtoehdot olivat seuraavanlaiset:

LINNOITTAJAT!

Joukkoonne on voinut tunkeutua petteureita ja kavaltajia, varokaa vakoilijoita ja keskuudessamme mahdollisesti hiipiviä kavaltajia! Varokaa sabotaashin tekijöitä - maamme teollisuuden tuhojia! Parempi muutamia viattomasti epäiltyjä tutkittavana, kuin yksi vapaasti liikkuva vakoilija nuuskimassa asioitamme, tai yksi tuhotyöntekijä tihutöitään suorittamassa! Jos tapaatte epäilyttävän näköisiä henkilöitä liikkumassa työmaallamme tai sen läheisyydessä ilmoittakaa asiasta kiireellisesti esimiehellenne tai ensiksi tapaamallenne poliisi- tai sotilasviranomaiselle! Täyttäessänne tehtävänne tunnollisesti sillä paikalla, mille olette asetetut, palvelette isänmaatanne sen turvaajina. Näihin tehtäviin kuuluu myös asioittemme varjeleminen vakoilijoilta ja tuhotöiden tekijöiltä.²¹⁴

LINNOITTAJAT!

Tehdessämme täällä isänmaallista työtä turvataksemme omiemme tulevaisuuden on meidän työmme ohessa varottava vakoilijoita, joita on saattanut tunkeutua joukkoomme epäilyttävin

²¹² Haastattelu 11, mies, syntynyt 1920, Miehikkälä.

²¹³ Haastattelu 55, mies, syntynyt 1914, Miehikkälä.

²¹⁴ Kirje koskien julisteluluonnosta, liite 1, 4.9.1940. T 12553/1, KA.

*aikein! Puhtain, miehekkäin ottein olkaamme valmiit paljastamaan jokaisen petturin, joka maankavallus mielessä kulkee työmaillamme tuhoa valmistelemassa. Vapaus on miehen voitto, turma tuhoajan tuomio! Kaikista epäilyttävistä henkilöistä on parasta heti ilmoittaa lähimmälle esimiehelle.*²¹⁵

Kun tekstit julisteeseen oli laadittu, pyysi Linnoitustoimisto SKS:n kirjapainolta julisteen mallikapaletta, sekä kustannusarviota noin 100–150 julisteen erästä, joiden toivottiin olevan ”tavallista, sodan aikana rautatieasemilla esiintynyttä kokoa”. Lisäksi pyydettiin kirjapainoa laatimaan tekstiin sopiva kuva, jossa ”saisi olla kuvattuna työläinen ja jotakin sen lisäksi vakoilun tuottamasta vaarasta”.²¹⁶ Noin viikkoa myöhemmin SKS:ltä pyydettiin uusia luonnoksia vakoiluvaarajulisteista, sillä kirjapainon lähettämästä alkuperäisen luonnoksen kuvasta ”ei kylliksi selvästi ilmene vakoilun tuottama vaara”.²¹⁷ Lopulta koko juliste jäi painamatta, sillä reilua viikkoa myöhemmin Linnoitustoimistosta lähetettiin SKS:lle kirje, jossa ilmoitettiin, ettei ”Linnoitustoimisto valitettavasti ole voinut hyväksyä lähettämääne luonnosta, minkä johdosta neuvottelut kyseisen julisteen painattamisesta raukeavat”.²¹⁸

Vietettäessä linnoitustöiden aloittamisen vuosipäivää 6.4.1941, esitettiin työmailla järjestetyissä juhlatilaisuuksissa työryhmä 212 huoltopäällikön, maisteri Erkki Jalasterän kirjoittama pakina ”Lapiojääkärit”. Tässä pakinassa todetaan linnoitustöiden salassapidosta seuraavaa:

Linnoitustöistä saapuva herättää muualla maassa aina määrättyä mielenkiintoa ja monet uteliaat piirittävät lomalaisen linnoitustöitä koskevilla kysymyksillään. Niukoiksi vastaukset kuitenkin jäävät, sillä linnoitustöistä ei ole paljoakaan kerrottavaa. Mistä syystä, sen ymmärtää jokainen, joka ajattelee pitemmälle kuin mihin sormet loppuvat. Jokainen, joka viime sodan aikana kuului armeijan rulliin tajuaa, ettei puolustuslaitosta koskevista kysymyksistä ole syytä syrjäisille kertoa. Ehkäpä joku vasta kysyjän edessä on tullut ajatelleeksi, että me linnoitustyöläiset taidammekin olla tavallista erikoisemmissa töissä, joista puhuminenkin vaatii tarkkaa harkintaa.

Niinpä juuri, harkiten on jokaisen lomalla ollessaan sanansa sovitettava. Huhuankka on kaikesta säännöstelystä huolimatta vallan villitty munimaan, vaikka sille heitetty jyvä olisi kuinkaakin pieni. Ei kenenkään ole syytä ihmetellä, vaikka jostakin pikkujutusta muovautuisi sel-

²¹⁵ Kirje koskien julisteluonnosta, liite 2, 4.9.1940. T 12553/1, KA.

²¹⁶ Kirje koskien vakoiluvaara-julisteiden painattamista, 6.9.1940. T 12553/1, KA.

²¹⁷ Kirje koskien vakoiluvaara-julisteiden painattamista, 12.9.1940. T 12553/1, KA.

²¹⁸ Kirje koskien vakoiluvaara-julisteiden painattamista, 23.9.1940. T 12553/1, KA.

lainenkin satu, että itärajalle kuulemma – ihan tekijöiltä kuultuna – rakennetaan pilviä hipovaa, Suomenlahdesta Petsamoon ulottuvaa muuria, jonka rinnalla kuulu Kiinan muurikin vaikuttaisi risuaidalta. Mutta ei yksistään huhujen takia ole varottava työasioista liikoja puhumasta. Kaikkialla maassa liikkuu noita lumppureita, jotka ovat valmiit vaikka markasta myymään kuulemansa niille, jotka pahoin silmin katselevat pientä isänmaatamme ja sen rauhaarakastavaa kansaa.²¹⁹

Siitä, kuinka laajan kuulijakunnan ja huomion kyseinen pakina linnoitustöiden vuosijuhlissa sai, ei ole tietoa, mutta joka tapauksessa se on ainoa arkistomateriaalin joukosta vastaan tullut asiakirja, jossa linnoitustöiden salassapidon tärkeydestä suurin sanoin puhutaan tavallisille työntekijöille.

Kaiken kaikkiaan salassapidon toteutuksessa näkyy pyrkimys rajata jo ennalta Salpa-aseman salassapidon kannalta mahdollisesti haitalliset ilmiöt ja henkilöt työmaa-alueiden ulkopuolelle. Pääsyä rajaseudulle valvottiin hyvin tarkkaan ja ainakin linnoitustöihin pääseminen edellytti melko tiukan seulan läpi pääsemistä. Työnvälitystoimisto pyrki rajaamaan arveluttavimmat ihmiset suoralta kädeltä pois työmailta, minkä lisäksi työntekijän kotipaikkakunnan poliisilla oli myös mahdollista evätä epäluotettavan henkilön pääsy linnoitustöihin jättämättä tämän matkustusluvan myöntämättä. Työmailla luvallisesti työskennelleet henkilöt olivat tunnistettavissa sekä mukana kulkeneista henkilöpapereista että yksilöllisestä työmaatodistuksesta. Alkoholi, joka oli omiaan muodostamaan omanlaisensa uhkan linnoitustöiden salassapidolle, rajattiin määräyksissä ankarasti työmaan ulkopuolelle, ja näitä määräyksiä rikkoneelle annettiin työmaalta hyvin nopeasti lähtöpassit. Myös työmaille johtavien teiden vartiointi oli ilmeisesti varsin huolella järjestetty, vaikka jotkin huimapäät onnistuivatkin esimerkiksi rautatiesillalla loikkimalla vartioita välttelemään. Salassapidolle annettua merkityksestä kertonee jotain sekin, että ennen varmuutta jatkosodan syttymisestä, ehdittiin tehdä myös suunnitelmat vuoden 1941 juhannuksen viettoon työmailla. Suunnitelmiin ei sisältynyt juhannuskokkoa, jottei savu paljastaisi työmaiden sijaintia.²²⁰ Toisin sanoen jopa juhannuksen juhlinnan oli linnoitustyömailla salaussyistä pakko tapahtua suomalaisittain varsin poikkeuksellisissa oloissa: ilman kokkoa ja viinaa.

5. Miten työntekijöitä valvottiin?

Linnoitustyömailla oli valvottava itänaapurin toiminnan ja työmaiden salassa pysymisen lisäksi myös itse linnoitustyöntekijöitä. Linnoitustoimistolle oli tärkeää tietää työmaiden ”tilanteesta”,

²¹⁹ Erkki Jalasterä, pakina: ”Lapiojääkärit”, 6.4.1941. T 910/7, KA.

²²⁰ Ohje juhannuksen vietosta linnoitustyömailla, 18.6.1941. T 910/4, KA.

minkä vuoksi työmaiden toivottiin lähettävän Linnoitustoimistolle katsauksia, joista ilmenisi valvonnassa huomioituja seikkoja, kuten kommunistista kiihotustoimintaa. Tällä tavoin voitiin työmailta esittää myös toivomuksia havaittujen epäkohtien korjaamiseksi, mihin Linnoitustoimistosta puolestaan voitiin antaa tarvittavat ohjeet ja määräykset. Linnoitustoimistossa valvonta-asioista vastasi komento- ja järjestelytoimiston päällikkö ratsumestari T. Paananen, jolla Kaakkois-Suomen alueen asioissa oli avustajanaan varatuomari T. Ruutu.²²¹ Työmaiden valvontaa varten kehitettiin välirauhan aikana melko pitkälle jalostunut järjestelmä: Linnoitustoimiston ”musta kortisto”, johon kerättiin tiedot vakoilijoiksi epäillyistä tai muuten arveluttavista työntekijöistä. Sitä voi pitää merkittävimpänä työntekijöiden valvonnan muotona, jonka tarkoituksena oli pitää ei-toivottu työaines poissa työmailta. Kyseisen mustan listan ja sille joutuneiden työntekijöiden kanssa suositeltuja menettelytapoja tulen tässä luvussa kuvaamaan.

5.1. Musta lista

Sotapoliisi, luutnantti Olavi Peippo teki heinäkuun alussa 1940 ehdotuksen kaikki linnoitustöissä olevat henkilöt käsittävän keskuskortiston perustamisesta. Tästä kortistosta annettaisiin kaksoiskappaleet sotapoliisin käyttöön. Korttien tulisi sisältää henkilön nimi; ammatti; syntymäaika ja –paikka; kotipaikka; sekä tiedot siitä, milloin henkilö oli otettu työhön ja milloin hän oli eronnut tai erotettu työstä ja mistä syystä. Hieman myöhemmin näitä kortteja alettiin nimittää huoltokorteiksi.²²² Peipon mukaan korttien käyttämisessä oli se etu, että ne voitiin jakaa eri linnoitustyömaiden valvonnasta vastaaville henkilöille samanaikaisesti, kun taas aiemmin oli täytynyt laittaa ympäri maata kiertoon listoja työmailta erotetuista henkilöistä. Nämä listat viipyivät matkallaan kauan, ennen kuin kaikki tiedot oli saatu kasaan. Pääasiana hän itse piti sitä, että ”työjoukoista saataisiin mahdollisimman nopeasti pois tietyt poliittiset ja muut rikolliset ainekset”.²²³ Peippo itse asiassa hämmästeli sitä, että ”ottaen huomioon sen, että työväki oli otettu töihin ilman vähäisintäkään ennakkokarsintaa, ja että tämän vuoksi oli joukkoon epäilemättä päässyt pesiytymään huonoa ainesta luvattoman paljon”, oli vakavammilta lieveilmiöiltä toistaiseksi välttytty.²²⁴

Kortiston perustamista pidettiin laajakantoisena asiana, sillä ennen pitkää sen arvioitiin sisältävän 40 000–50 000 korttia, minkä lisäksi sen ylläpidon arvioitiin vuosittain aiheuttavan noin 500 000 markan kustannukset Linnoitustoimistolle. Tehtävään olisi näet palkattava Linnoitustoimistoon vastuunalainen kortiston hoitaja ja tälle neljä apulaista, minkä lisäksi kaikkiin 20 työryhmään tulisi

²²¹ Ohjeet valvonnan järjestelystä Linnoitustoimiston alaisilla työmailta, 14.11.1940. T 12524/8, KA.

²²² Aloite koskien uutta henkilökortistoa, 11.7.1940. T 12524/8, KA.

²²³ Olavi Peipon kirje keskuskortiston perustamisesta T. Ruudulle 7.9.1940. T 12524/8, KA.

²²⁴ Peipon kirje ratsumestari Paanaselle, 9.8.1940. T 12524/8, KA.

kuhunkin toimistoapulainen kirjoittamaan kortit ja hoitamaan niiden postituksen keskuskortistoon. Lisäksi keskuskonttorin perustamisen arveltiin aiheuttavan noin 100 000 markan kustannukset. Keskuskortiston aiheuttamia kustannuksia ja sen potentiaalista hyötyä verrattaessa sen perustamista ei katsottu tarkoituksenmukaiseksi.²²⁵

Koska syyskuun alussa 1940 oli osoittautunut ”miltei mahdottomaksi estää epäilyttävän aineksen pääsy linnoitustyömaille”, otettiin Päämajan valvontaosaston Kouvolan alatoimiston esityksestä käyttöön järjestely, jossa niin kutsutuista huoltokorteista lähetettäisiin jäljennökset kaikilta työmailta kyseiseen toimistoon. Näin välttyttäisiin aiemmin tapetilla olleen, tarkoitukseen varta vasten suunnitellun kortiston perustamisen ja ylläpidon korkeilta kustannuksilta, joita oli heinäkuussa kavahdettu. Jokaisesta linnoitustöissä olevasta henkilöstä täytettiin huoltokortti. Huoltokortista tuli lähettää jäljennös valvontatoimistolle heti henkilön astuttua työmaan palvelukseen, minkä lisäksi viikoittain tuli lähettää tiedot työryhmästä eronneista tai erotetuista henkilöistä ja eron tai erottamisen syystä. Kouvolan toimisto järjestäisi saamistaan korttijäljennöksistä itselleen – jo heinäkuussa omana toimistonaan suunnitteilla olleen – keskuskortiston.²²⁶ Erottamisen syy oli korttiin merkittävä niin ”lyhyesti, totuudenmukaisesti ja selvästi, ettei minkäänlaisille väärinkäsityksille jäänyt sijaa”.²²⁷

Näin luodusta mustasta kortistosta lähetettäisiin aika-ajoin Linnoitustoimistoon ja edelleen työmaille ja työnvälitystoimistoille tiedot niistä henkilöistä, joita ei saanut ottaa linnoitustöihin.²²⁸ Toimenpiteen tarkoituksena oli arvaamatta mahdollistaa epäilyttävien, linnoitustyömaalta toiselle kiertelevien miesten pääsy uudelle työmaalle jo töihin hakeuduttaessa. Järjestelyllä katsottiin olevan suuri merkitys työmaiden valvonnalle. Musta kortisto mahdollisti ”tehokkaan ennakkovalvonnan linnoitustyömaille oleviin työläisiin nähden” ja sillä kyettiin estämään työläisten kierteleminen työmaalta toiselle.²²⁹ Työmaiden valvontaa koskevaa kirjeenvaihtoa oli käsiteltävä erittäin salaisena: kirjeitä ei saanut jäljentää ja niistä tehdyt muistiinpanot tuli hävittää polttamalla heti asian käsittelyn jälkeen.²³⁰

Ensimmäinen luettelo mustalle listalle päätyneistä lähetettiin työmaille maaliskuussa 1941. Tiedoksiannossa mainittiin, ettei ”listalla olevia henkilöitä saanut missään nimessä ottaa töihin ilmoittamatta siitä ensin Linnoitustoimistoon”. Samalla todettiin, että luetteloja tulnaisiin myös edelleen jat-

²²⁵ Aloite koskien uutta henkilökortistoa, 11.7.1940. T 12524/8, KA.

²²⁶ Kirje koskien valvonnan tehostamista linnoitustyömaille, 2.9.1940. T 12524/8, KA.

²²⁷ Tiedoksianto koskien linnoitustöistä erotettuja työläisiä, 26.3.1941. T 12526/14, KA.

²²⁸ Ohje koskien valvonnan tehostamista linnoitustyömaille, 3.10.1940. T 12524/8, KA.

²²⁹ Ohjeet valvonnan järjestelystä Linnoitustoimiston alaisilla työmaille, 14.11.1940. T 12524/8, KA.

²³⁰ Ohje koskien valvonnan tehostamista linnoitustyömaille, 3.10.1940. T 12524/8, KA.

kamaan.²³¹ Valvontatoimiston pyrkimyksenä olikin päivittää listaa aktiivisesti ja lähettää jatkossa kiertokirjeillä noin kahdesti kuukaudessa tiedot sille joutuneista henkilöistä sekä työmaille että työnvälitystoimistoille.²³² Huhtikuussa oli kortiston käyttöönotosta jo lähettää Päämajan valvontatoimistosta Linnoitustoimistoon positiivista tietoa, sillä sen avulla oli joutunut kiinni juuri työläisistä lähetettyjen korttien perusteella neuvostoliittolainen vakoilija Antti Voltteri, josta oli annettu Valtiollisen poliisin puolesta etsintäkuulutus. Tämän katsottiin ”lukemattomien muiden tapausten ohella” osoittavan kortiston hyödyllisyyden työmaiden valvonnalle. Kortiston ylläpidosta aiheutuva pienet lisävaivat ja -kulut olivat tällaisten tapausten vuoksi hyvin siedettävissä.²³³

Aluksi mustan kortistoon lähetettiin tietoja vain Kaakkois-Suomessa sijainneilta, muun muassa Virolahden ja Miehikkälän alueen linnoittamisesta vastanneen toisen armeijakunnan alaisilta työmailta, mutta suunnitelmissa oli ulottaa valvonta myös pohjoisemmas muiden armeijakuntien alueille.²³⁴ Esimerkiksi Joensuun seudulla, missä työvoimaa ei ollut käytössä yhtä paljon kuin kaakkoisrajalla, oli valvonta järjestetty siten, että työntekijöiden luotettavuudesta tehtiin tiedusteluja Valpolle. Muutoinkin pohjoisen työmaita pidettiin verrattain rauhallisina, eikä mustan kortiston avulla tapahtuvan valvonnan tarvetta pidetty siellä yhtä tähdellisenä kuin etelässä.²³⁵

Puolisen vuoden kuluttua mustan kortiston perustamisesta olisi Päämaja halunnut ulottaa mustan listan käsittämään myös omasta pyynnöstään eronneet henkilöt tehostakseen valvontaa entisestään. Näiden ”työnsä hyvin tehneiden ja siivosti käyttäytyneiden” henkilöiden joukossa saattoi näet hyvin olla myös vakoilijoita, jotka näin pääsivät kiertämään useillakin työmaille ja tutustumaan laajalti linnoitustoimintaan. Työryhmästä toiseen siirtyvän vakoilijan paljastamista pidettiin myös vaikeampana kuin jatkuvasti samalla työmaalla toimivan vakoilijan kiinnisaamista. Työnvälitystoimistojen pitäisi ryhtyä välittämään Linnoitustoimistolle kaikkien työhön pyrkivien nimet, syntymäajat ja kotipaikat. Tämän jälkeen saatuja tietoja verrattaisiin Linnoitustoimistossa mustan listan tietoihin ja kielletäisiin siihen merkittyjen henkilöiden lähettämisen linnoitustöihin. Näin tulisi estetyksi työryhmästä toiseen tapahtuva ”vaellus”. Omasta pyynnöstään eronneen henkilön saisi ottaa myöhemmin uudelleen töihin, mikäli hänen ”luotettavuutensa suhteen ei ole mitään epäilyksiä ja hänellä on

²³¹ Tiedoksianto koskien linnoitustöihin sopimattomia työläisiä, maaliskuu 1941. T 12526/11, KA.

²³² Kirje koskien mustaa kortistoa, 28.2.1941. T 12526/11, KA.

²³³ Kirje koskien vakoilija Antti Voltteria, 23.4.1941. T 12526/4, sekä pääosaston tilannekatsauksia, 1 – 12, vuosina 1937–1941, 1394, Etsivä keskuspoliisi, Valpo I, KA.

²³⁴ T. Ruudun selostus käynnistä Joensuun ja Mikkelin valvonta-alatoimistojen luona, lokakuu 1940. T 12524/8, KA.

²³⁵ Kirje koskien katsausta linnoitustyömaan työntekijöistä, 31.10.1940. T 12524/8, KA.

esittää hyvät perusteet aiemman eroamisensa syyksi” – tosin tällöinkin hänet saataisiin palkata töihin vain nimenomaan kyseisen henkilön aiemmalle työmaalle.²³⁶

Vaikka Linnoitustoimisto pitkin tätä ehdotusta ”vakoiluvaaran torjumiskeinona varteenotettavana”, nähtiin sen toteuttamiselle myös monia esteitä. Esteenä pidettiin muun muassa sitä, että työvoiman vaihtuvuus eri työmailla oli hyvin suurta. Esimerkiksi erään 4 500 henkilön vahvuisen työpiirin omasta pyynnöstään eronneiden kortisto käsitti yli 9 000 nimeä vaihtumisprosentin ollessa kaikissa työpiireissä suunnilleen samansuuruinen. Tämän vuoksi kortisto olisi paisunut valtavaksi ja tuottanut liikaa työtä jo nykyiselläankin ylityöllistetyille mustan listan ylläpitäjille. Tämän lisäksi työvoiman vaihtelua pidettiin jopa tarpeellisena: työmaita lakkautettiin ja uusia perustettiin töiden edessä ja kokeneita ammattimiehiä tarvittiin myös uusilla työmailla. Ottaen huomioon työvoiman suuren vaihtuvuuden, olisi tällaisen kortiston pitäminen laskenut jo työtehoa: linnoitustöihin olisi vaikeaa saada työvoimaa, mikäli sama henkilö sai työskennellä vain yhdellä lukuisista työmaista. Näistä syistä johtuen ei pidetty mahdollisena mustan kortiston laajentamista nykyistä suuremmaksi. Epäilyttävissä määrissä työmaalta toiselle siirtymistä harrastavien henkilöiden suhteen luvattiin kuitenkin olla yhteydessä valvontatoimistoon.²³⁷

5.2. Linnoitustöihin sopimattomat

Niiden Linnoitustoimiston palvelukseen otettavien henkilöiden luotettavuus, jotka työssään joutuivat ”tavalla tai toisella käsittelemään tai laatimaan salaisina pidettäviä asiakirjoja, piirustuksia ja karttoja” pyrittiin selvittämään ennen heidän palkkaamistaan. Tämä tapahtui tiedustelemalla henkilön aiemmalta työnantajalta tämän mainetta ja selvittämällä, oliko kyseisestä henkilöstä olemassa rikosrekisteriä.²³⁸ Vuoden 1941 helmikuussa kiinnitettiin huomiota siihen, että mustan kortiston tulisi kattaa työmiesten lisäksi myös työnjohdossa olevat henkilöt – eihän ollut mahdotonta, että työmaiden johtoonkin pääsisi epäluotettavia henkilöitä, jotka olisivat turvallisuuden kannalta huomattavasti työmiehiä vaarallisempia.²³⁹

Tavallisten työntekijöiden poliittisen luotettavuuden valvomiseksi ja ”kommunistisen kiihotustyön ehkäisemiseksi” sijoitettiin työntekijöiden joukkoon niin sanottuja tiedottajia tai ”soluja”, joita oli yksi tai useampia eri työryhmissä. Nämä toisilleen tuntemattomat solut kertoivat havaintonsa yhdysmiehille, jotka edelleen olivat yhteydessä valvontaviranomaisiin.²⁴⁰ Jonkinlaisen korvausten

²³⁶ Kirje koskien Linnoitustoimiston pitämää mustaa kirjaa, 21.3.1941. T 12526/14 KA.

²³⁷ Kirje koskien Linnoitustoimiston pitämää mustaa kortistoa 2.4.1941. T 12526/14 KA.

²³⁸ Kiertokirje koskien henkilökunnan palvelukseen ottamista, 16.11.1940. T 12526/9, KA.

²³⁹ Kirje koskien työmaiden valvontaa, 11.2.1941. T 12526/14, KA.

²⁴⁰ Pöytäkirja työvoiman seulomista käsitelleestä kokouksesta, 5.6.1940. T 12526/11, KA.

jakamista tiedottajille pidettiin tarpeellisena, sillä sellaisen arveltiin entisestään tehostavan valvontaa, joka nykyisellään perustui ”yksinomaan asianomaisen isänmaalliseen innostukseen”.²⁴¹ Lienee kuitenkin kyseenalaista, olisiko mainittu menettely tehostanut valvontaa, vai johtanut sen sijaan perättömiin ilmiantoihin rahapalkkion toivossa.

Poliittisesti arveluttaviksi henkilöiksi katsottiin muun muassa vailla Suomen kansalaisuutta olevat vienankarjalaiset, kommunistisiin järjestöihin kuuluneet kansalaiset; 1920–1930-luvuilla Neuvostoliitossa salateitse käyneet henkilöt, sotilaskarkurit ja Neuvostoliitosta ”kehuvaan äänensävyyn” muille työntekijöille puhuneet rakentajat. Toisinaan myös punakaartiin kuulumista vuoden 1918 sodassa pidettiin syynä poliittiseen epäluotettavuuteen.²⁴² ”Poliittisen arveluttavuutensa” takia irtisanotut mainittiin mustassa kortistossa ”linnoitustöihin sopimattomina”.²⁴³ Esimerkkinä työmaalle sopimattomaksi katsotusta henkilöstä käyköön sekatyömies Johan Fagersten, joka oli työmaalla kehottanut muita liittymään Venäjän ystävyysliittoon puhellen, että ”kohta työmaalla olisi uudet isännät”. Fagerstenistä tehtiin merkintä mustaan listaan, minkä jälkeen ei hänellä linnoitustyömaille enää ollut asiaa.²⁴⁴

Kommunistiseen kiihotustyöhön suhtauduttiin linnoitustyömaille muutenkin erittäin kielteisesti. Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran nimissä toimineiden henkilöiden ”ryömäläiskiihotukseen” – termi lienee peräisin SNS-seuran johtohahmo Matti Ryömästä – puututtiin heti toiminnan tultua ilmi työntekijä erottamalla ja pyrkimällä estämään tämän pääsy linnoitustöihin muille paikkakunnille. Pahimmillaan yhteiskunnan vastainen kiihotus saattoi johtaa jopa vankilatuomioon valtiopetoksen valmistelusta, kuten oli asian laita SNS:ään kuuluneen linnoitustöissä olleen miehen kohdalla, joka itse kiisti kuulusteluissa syyllisyytensä, mutta joka voitiin muiden työntekijöiden todistajanlausuntojen perusteella asettaa syytteeseen.²⁴⁵ ”Törkeään ryömäläiseen kiihoitukseen” syyllistyivät muun muassa SNS:n Kotkan osaston jäsenet Yrjö Gylden, joka oli jo 1930-luvun alkupuolella tuomittu rajaloikkareiden avustamisesta, ja Lauri Armas Greijus. Kumpikin erotettiin ja heidän nimensä lisättiin mustalle listalle.²⁴⁶ ”Politikoitsijoiden” yleiseksi mielipiteeksi mainittiin, että nämä pitivät linnoitustoimintaa ”turhana hommana, sillä ne eivät merkitsisi mitään,

²⁴¹ Selostus työryhmästä 571, 2.6.1940. T 12524/8, KA.

²⁴² Ilmoitus koskien linnoitustyömaiden valvontaa, 7.12.1940. T 12553/1, KA.

²⁴³ Kirje koskien linnoitustöistä erotettuja, 9.5.1941. T 12526/14, KA.

²⁴⁴ Kirje Linnoitustoimistolle, koskien sekatyömies Fagersteniä, 1.10.1940. T 12524/8, KA.

²⁴⁵ Pääosaston tilannekatsauksia, 1 – 12, vuosina 1937–1941, 1394. Etsivä keskuspoliisi, Valpo I, KA.

²⁴⁶ Kirje koskien eräitä työryhmä 251:stä erotettuja ”ryömäläisiä”, 30.4.1941. T 12526/14, KA.

jos ryssä tosiaan rupeaisi yrittämään”.²⁴⁷ Tällaiset puheet katsottiin työnjohdon piiristä hyvin epäsuotuisiksi linnoitustyömailla, minkä vuoksi niihin myös varsin hanakasti puututtiin.

Kommunistiseen kiihotukseen linnoitustyömailla syyllistyivät myös muut kuin pelkät SNS-seuran jäsenet. Eräs tällainen omien sanojensa mukaan ”itsenäiseksi kommunistiksi” esittäytynyt henkilö oli rakennusmestari Matti Suojala, jota hänestä tehdyssä ilmoituksessa kuvataan ”omapäiseksi vastaanhangottelijaksi ja riitaiseksi suunsoittajaksi, joka on jo kauan isänmaallisessa ympäristössään herättänyt pahennusta”. Suojalan ei tiedetty osallistuneen ”kommunistien salaiseen toimintaan”, mutta hänen puheensa katsottiin siinä määrin venäläismielisiksi ja Suomen hallituksen vastaisiksi, että työstä erottamista pidettiin tarpeellisena.²⁴⁸ Toinen ”törkeään suunsoittoon” linnoitustyömaalla syyllistynyt oli kivityömies Petter Jalkanen, jonka toiminnasta järjestettiin myös mittava tutkinta, jossa lukuisat Jalkasen työtoverit todistivat kuulusteluissa miehen olevan kommunisti. Tutkinnassa ei saatu selville Jalkasen syyllistyneen esimerkiksi vakoilutoimintaan Neuvostoliiton hyväksi, joten pelkkä työstä erottaminen katsottiin tässä tapauksessa riittäväksi menettelytavaksi.²⁴⁹ Niinikään ei katsottu suotavaksi ”erittäin räikeään Suomen ja puolustuslaitoksen vastaiseen kiihoitukseen” syyllistyneen Matti Mattilan oleskelua linnoitustyömaalla.²⁵⁰ Toisinaan mustalle listalle päätyminen ei edellyttänyt edes kommunistien sympatisointia: Torontossa syntynyt, Kanadasta Suomeen muuttanut Uno Purolampi päätettiin lisätä mustalle listalle johtuen siitä, että tämä oli ”seurustellut poliittisesti epäilyttävien henkilöiden kanssa”. Samassa kirjeessä mainitulla ”runsaalla väkijuomien käytöllä” lienee myös ollut osuutensa erottamiseen.²⁵¹

Poliittisista syistä irtisanotulle henkilölle ei missään nimessä saanut kertoa erottamisen todellista syytä, vaan oli käytettävä jotakin ”sopivaa tekosyytä” irtisanomista perusteltaessa. Minkäänlainen viittaus esimerkiksi Valtiollisen poliisin määräyksiin ei saanut ”mahdollisten selkkausten vuoksi tulla kysymykseen”.²⁵² Ohjeistus oli seurausta tapauksesta, jossa kymmenen vuotta Neuvostoliitossa oleskellut Tauno Siira oli erotettu linnoitustöistä valtiollisesti epäluotettavana, minkä yhteydessä hänelle oli kerrottu erottamisen tapahtuvan Valtiollisen poliisin määräyksestä. Tämän johdosta Siira olikin marssinut Helsingissä Valpon pääosastolle asiaa ihmettelemään. Kyseistä tapausta pidettiin ”erittäin varoittavana”, minkä vuoksi tuli sellaisia vastedes välttää.²⁵³

²⁴⁷ Ilmoitus huomioista Haminan lähellä suoritettavien linnoitustöiden suhteen, 12.7.1940. T 12526/11, KA.

²⁴⁸ Kirje koskien rakennusmestari Matti Suojalaa, 8.11.1940. T 12524/8, KA.

²⁴⁹ Kirje koskien kivityömies Petter Jalkasta, 27.5.1941, sekä Jalkasen tapauksen kuulustelupöytäkirja 12.5.1941. T12526/14 KA.

²⁵⁰ Kirje koskien valvontaa linnoitustyömailla, 13.1.1941, T 12526/14, KA.

²⁵¹ Kirje koskien rakennusmestari Uno Purolampea, 28.5.1941, T 12526/14, KA.

²⁵² Kiertokirje koskien valvontaa linnoitustyömailla, 19.11.1940. T 12524/8, KA.

²⁵³ Kirje koskien valvontaa linnoitustyömailla, 4.11.1940. T 12524/8, KA.

Toinen selkkaus sattui kuitenkin vain reilua kuukautta myöhemmin, kun Valpon Kotkan osastolle oli saapunut, linnoitustöistä erotettu sekatyömies Mikko Himanen, joka kertoi, että erottamisen syyksi oli hänelle työmaan konttorissa kerrottu ”etsivän keskuspoliisin vaatimukset”. Samalla oli hänelle todettu, ettei Himasta olisi työmaan johdon puolesta haluttu erottaa. Tutkimuksissa paljastui, että itse linnoitustyömaiden valvontatoimisto – ei Valpo – oli esittänyt Himasen erottamista sillä perusteella, että tämä oli 1920-luvulla lähettänyt valokuvaustarpeita Neuvosto-Venäjälle. Jälkeenpäin erotusehdotusta pidettiin hätköitynä, sillä ei pidetty todennäköisenä, että Himanen olisi tämän jälkeen ollut missään yhteydessä rajan toiselle puolen.²⁵⁴

Tapauksessa tuli kuitenkin esiin myös asian toinen puoli, eli se, että Himaselle asian paljastanut konttoripäällikkö vänrikki Kivekäs oli itse toiminnallaan syyllistynyt salassa pidettävien asioiden ilmaisemiseen ja näin ”tehnyt karhunpalveluksen valvontaviranomaisille”. Asiaa edelleen tutkittaessa paljastui, että Kivekäs itse oli tuomittu muun muassa useista varkauksista ja petoksesta vankeuteen 1930-luvulla, minkä lisäksi hän olisi kansalaisluottamusta vailla vuoteen 1943 asti. Kaiken tämän johdosta valvontatoimisto pyysi teroittamaan työpäälliköille valvontatietojen salassa pitämisen välttämättömyyttä. Lopuksi mainittiin, että valvontatoimisto oli Valpon kautta selittänyt Himaselle, että kyseessä oli erehdys ja ettei tämän paluulle linnoitustöihin ollut estettä. Tämän johdosta Himanen poistettiin myös mustasta kortistosta, mutta saatettiin samalla valvonnan alaiseksi ”kaikesta hiljaisuudesta”. Näin arveltiin saatavan Himanen ”rauhottumaan”.²⁵⁵

Ilmoituksia mustaan kortistoon päätyneistä, linnoitustyömailla työskentelevistä poliittisesti epäluotettaviksi katsotuista henkilöistä kertyikin valvontatoimistolle materiaalia kymmenien sivujen edestä muun muassa Valtiollisen poliisin etsivä Väinö Niemisen linnoitustyömaille suorittaman tarkastusmatkan tuloksena.²⁵⁶ Kuitenkin ilmeisesti myös jonkinlaista liennytyä oli talvisodan seurauksena tapahtunut suhtautumisessa 1920–1930-luvuilla poliittisesti arveluttavilla asioilla liikkuneisiin kansalaisiin. Tästä pidän merkinä Linnoitustoimiston Rakennusosaston kirjettä Yleiselle osastolle, jossa ilmaistaan kanta, jonka mukaan:

Tietoon on tullut, että valvontaviranomaisten työmaille esittämät erottamisvaatimukset usein perustuvat ennen viime talvea tapahtuneisiin asioihin ja kohdistuvat usein erittäin hyviin työntekijöihin. Tällaisissa tapauksissa johdon on mahdotonta antaa tyydyttävää selitystä erotetulle. Todellinen syy on silloin niin ilmeinen, että asianomainen käsittää sen. Käsitksemme

²⁵⁴ Kirje koskien sekatyömies Himasta ja vänrikki Kivekästä, 16.12.1940. T 12553/1, KA.

²⁵⁵ Kirje koskien sekatyömies Himasta ja vänrikki Kivekästä, 16.12.1940. T 12553/1, KA.

²⁵⁶ Ilmoitus koskien työmaiden valvontaa, 7.12.1940, T 12553/1 ja Ilmoitus nro 120, 1940 (päiväämätön), T 12553/2 KA.

*mukaan poliittisen luotettavuuden rajat ovat talven 1939–1940 jälkeen toiset kuin ennen sitä, eikä ennen viime talvea tapahtuneiden asiain vireillä pitämisellä edistetä kansan eheyttä.*²⁵⁷

Talvisodan jälkeen oli asenteissa nähtävästi tapahtunut jonkinlaisia muutoksia. Kansan yhdistänyttä puolustustaistelua pidettiin merkittävänä etappina kansallisessa eheytyemisessä, eikä esimerkiksi hyviä työmiehiä haluttu potkia pois työmaita vuosikymmenten takaisten törttöilyjen vuoksi.

6. Kuinka Salpa-aseman salassapito onnistui?

Seuraavassa luvussa tarkastelen kysymystä Salpa-aseman salassapidon onnistumisesta käytännön tasolla. Asian puntaroinnissa käytän apunani eri reittejä kokoamiani, varsin monenkirjavia lähteitä. Näitä ovat muun muassa venäläisten kokoamat tiedustelukartat Salpalinjasta, kotimaisessa kommunistien lehdessä julkaistu linnoitustöitä käsittelevä runo, sekä jo aiemmin käyttämäni linnoitustyöntekijöiden haastattelut. Absoluuttista totuutta Salpa-aseman salassa pysymisen ja vihollisen tietoon päätyamisen välillä on uskoakseni kokolailla mahdotonta selvittää. Luomalla katsauksen välirauhan ja jatkosodan aikana Suomeen kohdistuneeseen neuvostovakoiluun, sekä keskenään perin erilaisia lähdeaineistoja tarkastelemalla, tutkin sitä, mitä vastustajan puolella tiedettiin suomalaisten pääpuolustuslinjasta jatkosodan ratkaisuhetkien ollessa käsillä kesällä 1944. Uskoakseni tällä tiedolla on saattanut olla myös oma vaikutuksensa sodan kulkuun ja päättymiseen, minkä tarkastelu n eräs seuraavan luvun keskeisistä tavoitteista.

6.1. Vakoilijoita linjoilla

Saksalaisten joukkojen Suomen läpi tapahtuneen kauttakulun tarkkailun ja suomalaisten joukkojen vahvuuksien ja sijaintipaikkojen selvittämisen lisäksi Neuvostoliitto pyrki luonnollisesti välirauhan aikana hankkimaan mahdollisimman tarkat tiedot suomalaisten uudesta puolustusasemasta.²⁵⁸ Tähän pyrittiin muun muassa lähettämällä tiedustelijoita rajaseudulle runsain määrin, eikä olekaan ihme, että jatkosodan syttyessä oli venäläisillä Salpa-asemasta melko tarkkojakin tietoja.

Kolme haastateltua oli itse törmännyt linnoitustöissä vihollisen vakoojiin. Yksi kohtaaminen vakoojan kanssa tapahtui eräänä syyskuun sunnuntaina, kun haastateltu oli keräämässä marjoja työmaan läheisyydessä ja tapasi ”ihmemiehen juoksuhaudasta kynän kanssa piirtelemästä”. Vasta jälkeen-

²⁵⁷ Kirje koskien valvontaa, 14.1.1941. T 12526/14, KA.

²⁵⁸ Sudenniemi 1987, 15.

päin haastatellulle oli välähtänyt, että kyseessä oli epäilemättä ollut vihollisen vakooja, joka piirsi taisteluhautojen sijainteja karttaan – pyhäpäivänä työmailla näet harvemmin liikkui tarkastajia.²⁵⁹

Toinen kohtaaminen tapahtui metsätiellä kuorma-autolla betonikuormaa kuljettaessa. Tiellä käveli vastaan ”kaksimetrinen, oikein jätkän näköinen mies” vihreässä puserossa, kaksi punaista tähteä kauluksessa ja kaksi laatikkoa kainaloissaan. Mies hyppäsi mutkasta tulevan kuorma-auton nähdesään välittömästi ojaan ja pakeni paikalta. Alueella suoritettiin kuitenkin välittömästi hälytys ja myöhemmin kyseinen mies löydettiin Miehikkälän kirkolta heinäkuormassa piileskelemästä. Haastatellulla ei ole muuta tietoa tapahtuman jatkosta, kuin arvelu, että ”sen miehen historia taisi loppua siihen”.²⁶⁰

Vielä eräs linnoitustyömaan lähettinä työskennellyt muistaa joutuneensa jopa oppaaksi tällaiselle vakoojalle. Työmaalle oli ilmestynyt ”hienosti käyttäytyvä tumma mies”, joka pyysi työmaan toimistopäälliköltä oppaan mukaansa työmaan tarkastusmatkalle. Todisteena tarkastusvaltuuksistaan miehellä oli mukanaan puolustusministeriön kirje, jossa oli ”leimoja ja nimiä alla paljon”. Kun kehtään muita ei ollut töistä irrotettavissa, lähetettiin asialle nuori lähetti, joka kiersi iltapäivän aikana työmaalla ”tarkastajan” mitatessa korsujen kattojen ja seinien paksuuksia. Seuraavana päivänä työpäällikön palatessa työmaalle hän asiasta kuullessaan hämmentyi, sillä ei ollut itse kuullut tuollaisen tarkastajan saapumisesta etukäteen mitään. Puhelu puolustusministeriöön varmisti asian: ministeriöstä ei ollut koskaan myönnetty kenellekään mainitun kaltaisia papereita.²⁶¹ Linnoitustyömailla liikkui nähtävästi melko kekseliäitäkin vihollisen vakoojia.

Eräät haastatellut tiesivät kertoa, että vihollisen epäiltiin palkanneen suomalaisten työmiestenkin keskuudesta vakoojia, jotka olivat soluttautuneet linnoitustyömaille ja välittivät siitä tietoa Neuvostoliittoon.²⁶² Haastatellun mukaan tällaisia henkilöitä pidätettiin välirauhan aikana monia. Kyseiset vakoojat eivät suinkaan olleet ”vahingossa” keräilemässä tietoa, vaan tunnustivat ”kovan paikan edessä”, että heidät oli palkattu vakoilemaan tiettyä rahapalkkiota vastaan. Vakoilun järjestäminen suomalaisia työmiehiä palkkaamalla oli hänen mukaansa viholliselle edullista: ”pienellä rahalla sai paljon, esimerkiksi napattua piirustukset jostain pöydältä.”²⁶³ Eräs haastateltu muisti työaikanaan paikkakunnalla järjestetyn myös ”desanttijahdin”, joka ei kuitenkaan tuolla kertaa tuottanut tulok-

²⁵⁹ Haastattelu 35, mies, syntynyt 1922, Miehikkälä.

²⁶⁰ Haastattelu 20, mies, syntynyt 1923, Miehikkälä. Tapauksen muisti myös toinen linnoittaja: haastattelu 33, mies, syntynyt 1916, Miehikkälä.

²⁶¹ Haastattelu 14, mies, syntynyt 1925, Miehikkälä.

²⁶² Haastattelut 14, mies, syntynyt 1912 ja 17, mies, syntynyt 1917, Virolahti.

²⁶³ Haastattelu 17, mies, syntynyt 1917, Virolahti.

sia.²⁶⁴ Muisteluissa mainitaan myös tapaus, jossa linnoitustyömaalle kuulumaton nainen oli ollut työmaa-alueella piirtelemässä karttaa, ja tullut sen vuoksi pidätetyksi. Ilmeisesti kyseinen nainen oli kuitenkin päässyt pidättämisen jälkeen livahtamaan jollain tavoin pakoon kiinniottajiltaan ja kadonnut paikalta.²⁶⁵ Näiden tapausten lisäksi myös lukuisat muut haastatellut arvelivat työryhmissä liikkueneen Neuvostoliiton laskuun työskennelleitä vakoilijoita.

Atso Haapanen käsittelee teoksessaan *Viholliset keskellämme: desantit Suomessa 1939–1944* sota-aikaan Suomeen vakoojiksi lähetettyjen henkilöiden kohtaloita. Määritelmän mukaan desantit ovat vihollisen selustaan vakoilutarkoituksessa pudotettuja laskuvarjosotilaita. Haapasen mukaan Suomeen 1939–1944 Neuvostoliiton toimesta pudotetut desantit olivat kuitenkin varsin värikäs joukko niin taustansa, varustuksensa, koulutuksensa, motivaationsa kuin tehtäviensäkin suhteen. Monet desantit olivat lähtöisin Suomesta: vakoilijoiksi värvättiin mieluusti sekä rajapitäjien asukkaita, Neuvostoliittoon muuttaneita tai paenneita suomalaisia että 1930-luvulla Yhdysvalloista Neuvostoliittoon muuttaneita suomalaisia. Haapasen mukaan Neuvostoliitto vaikuttaa luottaneen desanttitoiminnassa enemmän määrään kuin laatuun – esimerkiksi monista asepalvelukseen kelpaamattomista tehtiin desantteja ja harva sai tehtäviinsä riittävän koulutuksen.²⁶⁶ Kiinnijääneille desanteille langettiin usein joko kuolemantuomio tai elinikäinen kuritushuonerangaistus. Tuomioon saattoi vaikuttaa esimerkiksi desantin ikä – alaikäisille langetettiin harvoin kuolemantuomiota. Myös vaatetus vaikutti usein tuomioon: siviiliasun tai suomalaisen sotilaspuvun kantaja tuomittiin usein vakoilusta kuolemaan, kun taas venäläisessä asepuvussa olleet katsottiin vain tiedustelijoiksi ja määrättiin sotavangeiksi.²⁶⁷

Kirjassaan Haapanen kertoo muun muassa tapauksesta, jossa Kaakkois-Suomesta saatiin välirauhan aikana kiinni Juho Nikolainpoika Näätänen, joka oli nimestään huolimatta Neuvostoliiton kansalainen. Näätänen sai kutsun asepalvelukseen syyskuussa 1939, mutta vältteli palvelukseen astumista koko talvisodan ajan – maaliskuuhun 1940 asti. Pakoilusta huolimatta Näätänen oli koulutettu vakoilijaksi. Hänen tehtävänään oli tarkkailla Suomessa puolen vuoden ajan muun muassa maan sotilaallista varustautumista, sekä väestön suhtautumista maan hallitukseen. Lisäksi oli kiinnitettävä huomiota kansalaisten ja maan hallituksen suhtautumiseen Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuraan. Tätä varten hänen oli asuttava joko Lahdessa, Tampereella tai Hämeenlinnassa ja

²⁶⁴ Haastattelu 1, mies, syntynyt 1919, Miehikkälä.

²⁶⁵ Haastattelu 55, mies, syntynyt 1914, Miehikkälä.

²⁶⁶ Haapanen 2012, 9–10.

²⁶⁷ Haapanen 2012, 14–16.

käydä ahkerasti halvemmissä ravintoloissa, kahviloissa ja oluttuvissa naapuripöytien keskusteluja kuuntelemissa.²⁶⁸

Jonkin aikaa paikkakunnalla vietettyään Näätäsen oli määrä erota töistä ja pyytää työtodistus, joka oikeuttaisi matkustamisen rajaseudulle. Täällä hänen tuli pyrkiä linnoitustöihin ja hankkia kaikki mahdollinen tieto puolustuslaitteista ja ilmoittaa välittömästi Suomen mahdollisesti järjestämästä salaisesta tai julkisesta liikekannallepanosta. Kaikki tiedot hänen piti lähettää kirjeitse Moskovaan. Näätästä koulutettiin tehtäviinsä koko vuoden 1940 kesä. 9.9. hän lähti Moskovasta Pietarin kautta Viipuriin ja ylitti valtakunnan rajan 11.9. Suomeen saavuttuaan hän kulki metsiä myöten ladoissa yöpyen kohti Kouvolaa kulkeakseen sieltä rautateitse Lahteen. Illalla 14.9. hänet kuitenkin pidätettiin Vehkalahden pitäjän Pyhällön kylässä epäilyttävänä liikkujana, ja hänet tuomittiin Viipurin hovioikeudessa seitsemäksi vuodeksi kuritushuoneeseen.²⁶⁹ Rajaseudulla liikkuneen Niilo Näätäsen tapaus on noteerattu myös Linnoitustoimiston kirjeenvaihdossa esimerkkinä linnoitustyömailla valinneesta jatkuvasta vakoiluvaarasta.²⁷⁰

Näätänen tuskin oli ainoa välirauhan aikana kyseisillä asioilla rajaseudulla liikkunut neuvostoliiton kansalainen. Epäilemättä jokunen samanlaisista vakoilijoista onnistui pääsemäänkin linnoitustyömaalle töihin. Haapanen arvioi teoksessaan, että desantteja jäi sotavuosien aikana Suomessa kiinni yhteensä reilusti yli tuhat.²⁷¹ Etenkin jatkosodan alussa oli Salpa-asema usein desanttien kohteena. Seppo Sudenniemi on teoksessaan *Salaisen sodan varjot: tiedustelu ja desanttitoimintaa talvi- ja jatkosodassa* todennut kesällä 1941 desantteja olleen suomalaisten selustassa ja kotiseudulla lähes ”vilisemällä”, painopisteen ollessa selkeästi suomalaisten puolustusasemien lähitienoilla, Uudella maalla ja Kymenlaaksossa. Monen desanttipartion tehtävät kohdistuivatkin nimenomaan Salpa-asemaan.²⁷² Päämajan valvontaosasto kirjasi heinä–elokuussa 1941 Etelä-Suomen alueelle pudotetun yhteensä 125 desanttia, joista venäläisiä oli 56, virolaisia 41, inkeriläisiä 15, amerikansuomalaisia neljä, suomalaisia kolme, englantilaisia yksi ja kaatuneina taustaltaan epäselväksi jääneitä viisi. Useimmat desantit saatiin kiinni melko pian näiden maahanlaskun jälkeen.²⁷³

Mika Waltari sivuaa teoksessaan *Neuvostovakoilun varjossa – Helsingin neuvostolähetystö kiihotus- ja vakoilutoiminnan keskuksena* myös välirauhan aikaisia linnoitustöitä ja niihin Neuvostoliiton taholta kohdistettua kiinnostusta ja vakoilutoimintaa. Huolimatta propagandistisesta otteestaan *Neu-*

²⁶⁸ Haapanen 2012, 70–71.

²⁶⁹ Haapanen 2012, 71.

²⁷⁰ Olavi Peipon kirje ratsumestari Paanaselle 26.9.1940. T 12524/8, KA.

²⁷¹ Haapanen 2012, 452.

²⁷² Sudenniemi 1987, 163.

²⁷³ Sudenniemi 1987, 174–175 ja Tilannekatsauksia, alaosastot, 1941, 1400, XXVII E2–XXVII E8, Etsivä keskuspoliisi, Valpo I, KA.

vostovakoilun varjossa on arvokas linnoitustöihin suuntautunutta vakoilutoimintaa käsittelevä aikalaislähte. Waltari käsittelee kirjassaan muun muassa Suomeen elokuun lopulla 1940 neuvostolähetystön sotilasasiamies eversti Smirnovin apulaiseksi saapunutta kielenkääntäjä Nikolai Kulibabaa, jonka sivistystasoa Waltari kommentoi ”perin alhaiseksi Neuvostoliitonkin olosuhteet huomioon ottaen”. Waltari epäileekin Kulibaban aiheuttaneen puutteellisen kielitaitonsa vuoksi sotilasasiamiehen osastolle huomattavan määrän erehdyksiä ja väärinkäsityksiä.²⁷⁴ Kulibaba onnistui kuitenkin hankkimaan asiamiehekseen Kotkassa asuneen koneenkäyttäjän. Kulibaban jättämien ohjeiden mukaan tämän tuli hankkia vastauksia Miehikkälän alueen linnoittamista koskeviin kysymyksiin.

Koneenkäyttäjä hankkikin vastaukset Kulibaban yhdeksään kysymykseen. Vastausten asusta päätellen hänkään ei ollut kovin korkeasti sivistynyt. Esimerkiksi kysymykseen siitä, kuinka monta riviä ja miten pitkälti Miehikkälän ja Taavetin välillä on kiviestettä, kuului vastaus: ”Kivi esteet ovat leveitä noin 6–7 metri ja lanka esteet ovat melkein yhtä leveitä ja ne ovat piikkilangaa pituus on mulle tuntematon” [sic]. Muut Kulibaban kysymykset käsitelivät muun muassa Miehikkälän pappilan esikuntaa, Taavettiin rakennetun piikkilankaesteen laatua, konekiväärikorsojen sijaintia Miehikkälässä ja Taavetissa, sekä tykistön korsujen sijainteja. Kaikki Kulibaban asiamieheltä kysymyksiinsä saamat vastaukset olivat edellä kuvattua tasoa, eli eivät kovinkaan informatiivisia (esimerkiksi: ”Taavetisa ei ole mitään sanottavaa” [sic]). Tiedustelun ei siis voi katsoa tuottaneen kovinkaan hedelmällisiä tuloksia. Itse asiassa asiamies ei ollut tiedusteluretkellään esimerkiksi pistäytynyt Taavetissa lainkaan.²⁷⁵

Koneenkäyttäjä toimitti vastaukset Kulibaban kysymyksiin palkkaansa vastaan henkilökohtaisesti Helsinkiin. Kirjekuorten vaihtoa oli sivummalla varjostamassa kaksi valtiollisen poliisin etsivää, jotka totesivat Kulibaban johdattaneen asiamiehen kiireesti sivummalle, ottaneen taskuunsa asiamiehen kirjekuoren ja kysyneen, ovatko tiedot varmasti oikeat. Asiamies vakuutti tietojen pitävän paikkansa täydellä varmuudella. Tätä tietoa vastaan Kulibaba antoi miehelle vielä sata markkaa rahaa ja kehotti tätä matkustamaan seuraavaksi Rovaniemelle tiedustelemaan saksalaisten toimintaa Lapissa. Rahat Kulibaba kehotti käyttämään viinapullon ostamiseen matkaevääksi, jottei tehtävän vaarallisuus saisi asiamiestä hermostumaan. Waltarin mukaan koneenkäyttäjä-asiamies noudatti ohjetta vain osittain: viinapullon hän kyllä kävi ostamassa, mutta Rovaniemelle jäi matkalippu hankkimatta. Waltari toteaa: ”koneenkäyttäjä katosi Kulibaban elämästä katsoen jo tarpeeksi palvel-

²⁷⁴ Waltari 1942, 133.

²⁷⁵ Waltari 1942, 157.

leensa häntä”.²⁷⁶ Siitä, joutuiko Kulibaban asiamiehenä toiminut ”helppoheikki” valtiollisen poliisin käsittelyyn, ei Waltari mainitse mitään.

Toinen linnoitustöiden urkintaa sivuava Waltarin käsittelemä tapaus liittyy Neuvostoliiton attasea Popovin ja Vaahterainen-nimisen helsinkiläisen työmiehen sopimukseen. Popov tapasi Vaahteraisen marraskuisena iltana 1940 eräästä helsinkiläisestä olutravintolasta työnteon estänyttä kipeää jalkaa potemasta. Popov lyöttäytyi Vaahteraisen seuraan ja näin miehet tutustuivat toisiinsa Popvin tarjoamien olutkolpakkojen ääressä. Paria päivää myöhemmin Vaahterainen huomasi Popovin samaisessa ravintolassa ja ryhtyi syventämään tuttavuuttaan. Popov lainasikin Vaahteraiselle peräti 500 markkaa pelkkiä osoite- ja henkilötietoja ja yksinkertaista kuittia vastaan. Seuraavana päivänä Vaahterainen lähti pariksi viikoksi sairaalaan hoidattamaan kipeää jalkaansa. Popov kutsui sairaalaretkeltä kotiutuneen Vaahteraisen Neuvostoliiton lähetystöön, missä hän kertoi Vaahteraiselle, että tämä voisi saada lisääkin rahaa, mikäli menisi töihin linnoitustyömaalle joko Miehikkälään tai Luumäelle. Linnoitustyömaalla Vaahteraisen tulisi piirtää karttoja, joihin olisi tarkasti merkittävä muun muassa korsujen ja tuliasemien paikat, ammusvarastojen sijainnit, sekä muut sotilaallisesti merkittävät seikat. Vaahterainen lupautui suorittamaan tehtävän, mutta kertoi Popoville tarvitsevan sa matkarahaa linnoitustyömaalle hankkiutumista varten. Jälleen Popov antoikin Vaahteraiselle tämän tarvitsemat rahat kuittia vastaan.²⁷⁷

Todellisuudessa Vaahteraisella ei ollut minkäänlaista aikomusta hankkiutua linnoitustöihin, saati avustaa Neuvostoliiton vakoilutoimintaa, mutta raha toki kipeäjalkaiselle miehelle kelpasi. Sopimuksen tekoa seuranneena iltana Popov ja Vaahterainen tapasivat jälleen, jolloin Vaahterainen kertoi päässeensä töihin Miehikkälään alkaen seuraavan viikon keskiviikosta, mutta totesi myös, että Popovin antamat matkarahat olivat ehtineet jo huveta asian järjestelyssä. Popov antoi jälleen Vaahteraiselle 500 markkaa, joista pyysi toimittamaan kuitin vielä ennen rajaseudulle lähtöä. Vaahterainen toimittikin kuitin ennen lähtöään sovittuun paikkaan, mutta tällä kertaa sitä ei ollut vastaanotamassa Popov, vaan neuvostolähetystön sihteeri Kornyshev. Ennen ”lähtöään” seuraavana päivänä Vaahterainen kävi vielä lähetystössä nyhtämässä Popovilta 300 markkaa ”matkarahaa”. Tässä vaiheessa alkoi Popovin pinna jo kiristyä ja tämä kielsi Vaahteraista enää käymästä lähetystössä.²⁷⁸

Vaahterainen pyrki jo seuraavana päivänä viranomaisten puheille ilmoittamaan tapauksesta, mutta oli sen verran juovuksissa, että häntä kehoitettiin tulemaan paikalle selvempänä päivänä. Se ei kuitenkaan onnistunut, sillä Vaahterainen lähti taas hoidattamaan kipeää jalkaansa sairaalaan, mistä

²⁷⁶ Waltari 1942, 158–159.

²⁷⁷ Waltari 1942, 168–169.

²⁷⁸ Waltari 1942, 170–171.

hän kotiutui vasta muutamaa kuukautta myöhemmin. Sairaalassaoloaikaansa Vaahterainen kuitenkin hyödynsi tulevaisuuden tienestien hankkimiseksi piirtelemällä omasta päästään linnoituspiirustuksia. Noin postikortin kokoiselle paperinpalalle Vaahterainen piirsi pari tietä, metsää, pari korsua ja miehistösuojaa, panssariesteitä ja konekivääripesäkkeitä. Piirustukset hän toimitti Popoville sairaalasta päästyään, onnistui valehtelemaan tälle vielä omasta päästään mielikuvituskarttansa sijainnin suuremmalla kartalla Popovin sitä kysyessä. Popov antoi Vaahteraiselle vaivan palkaksi yhteensä tuhat markkaa ja pyysi tätä palaamaan linnoitustöihin selvittämään piirtämänsä kartan pohjoispuolelle sijoittuvan alueen linnoituslaitteiden sijainnit.²⁷⁹

Vaahterainen jatkoi elämäänsä Helsingissä normaaliin tapaan, mutta innostui piirtämään tosissaan. Hän hankki itselleen Miehikkälän kartan, laati piirroksen koko pitäjän alueesta ja sijoitteli kartalle kaikenlaista, mitä käsitti linnoitetulla alueella tarvittavan. Jälleen Vaahterainen toimitti karttansa 500 markkaa vastaan Popoville, ja osasi entisenä rakennusmiehenä jopa vastaila asiantuntevasti Popovin kysymyksiin muun muassa korsujen raudoitusteräksen ja ovien paksuuksista. Hän myös kertoi ottaneensa Miehikkälästä lopputilin ja siirtyneensä metallitöihin Haminaan. Tässä vaiheessa Vaahterainen saikin Popovilta tehtäväkseen kartoittaa Haminan seudun linnoituslaitteet. Muutaman viikon päästä Vaahterainen luovutti jälleen Popoville omasta päästään laatimansa kartan ”Haminan itäpuolisista puolustuslaitteista”, joiden hän tosin kertoi Popoville olevan vielä kovin keskeneräisiä. Popov kehotti Vaahteraista jatkossa varaamaan tehtävään riittävästi aikaa, jotta keskeneräisetkin kohteet saataisiin kartoille, ja kiinnittämään erityistä huomiota karttojen etäisyyksien merkitsemiseen.²⁸⁰

Vuoden 1941 toukokuussa Vaahterainen toimittikin Popoville suuren kartan, johon oli merkinnyt kaikki Haminan ja Kouvolan välisen alueen varustukset. Perusteellisesti tehdystä työstä Popov maksoi Vaahteraiselle peräti 1 200 markkaa, ”koska kartta oli niin iso ja täydellinen”. Vielä jatkosodan syttymisen jälkeen, juhannuksena 1941, Vaahterainen toimitti Popoville kartan itse keksimänsä Saimaalla sijaitsevan ”Koivusaaren” linnoitteista. Tämän jälkeen Popovin ja Vaahteraisen tiet erkanivat.²⁸¹ Hieman mielikuvitustaan käyttäen ja piirtämislahjojaan hyödyntäen kipeäjalkainen työmies oli vähällä vaivalla onnistunut hankkimaan itselleen melkoiset lisäansiot noin puolen vuoden ajaksi. Waltarin teoksen propagandistisesta otteesta ja lähdetietojen puutteesta johtuen kirjaa voi pitää lähinnä eloisana aikalaiskuvauksena. Kirjan perusteella Neuvostoliiton Suomen lähetystössä vakoilusta vastuussa olleet henkilöt olivat verrattain ”yksinkertaisenkin” työmiehen toimesta

²⁷⁹ Waltari 1942, 171–173.

²⁸⁰ Waltari 1942, 173–174.

²⁸¹ Waltari 1942, 174.

helposti vedätettävissä, mistä johtuen ainakin Waltarin kuvaamissa tapauksissa ”tiedustelun” tulokset jäivät varsin laihoiksi. Neuvostovakoilijoille toimitettiin puutteellista tai täysin omasta päästä keksittyjä tietoja, eikä kyseisistä tiedoista maksaneilla ollut käytännössä minkäänlaista aavistusta petoksesta.

6.2. Linnoitustyömailla vakoilusta kiinnijääneitä

Vakoiluvaaraa linnoitustyömailla pidettiin koko välirauhan ajan hyvin suurena. Joistakin ratsumestari Paanaselle osoitetuista kirjeistä päätellen työmailla tuli myös esiin tapauksia, joissa voitiin varmuudella todeta työmaalla havaitun epäilyttävän henkilön olleen vakooja, joskin parissa ”onnettomassa tapauksessa nämä olivat päässeet pakosalle”. Yhteenvetona vakoiluun liittyvistä kokemuksista todettiin elokuussa 1940, että ”naapuri yritti tarmolla ja voimalla” suorittaa vakoilua, pääkohteenaan juuri linnoitustyöt. Suurimpana ongelmana vakoiluvaaran kannalta nähtiin ilman minkäänlaisia papereita rajaseudulla työnhaussa liikkuneet henkilöt. Osasyynä ongelmaan nähtiin liian heppoisin perustein myönnetyt matkustusluvut rajaseudulle, sekä työnvälitystoimistojen ”omavaltainen työmiesten lähettely linnoitustöihin” kyselemättä esimerkiksi työmailta lainkaan käytännön tarvetta uudelle työvoimalle. Tämän rajaseudulle kuulumattomien, mutta siellä kuitenkin kuljeskelleiden henkilöiden muodostaman ”ulkoisen” vakoiluvaaran lisäksi suureksi ongelmaksi koettiin myös itse linnoitustyöntekijöiden joukosta kumpuava sisäinen vakoiluvaara, jonka katsottiin johtuvan ennen kaikkea siitä, että linnoitustöihin otettiin työmiehiä ilman minkäänlaista ennakkokarsintaa.²⁸²

Syksyllä 1940 koettiin Neuvostoliiton taholta linnoitustöihin kohdistuneen kiinnostuksen jatkuvasti kiihtyneen. Tämä voitiin todeta jo kyseisenä ajanjaksona ilmi tulleista lukuisista vakoilutapauksista, joista kierrätettiin sanaa myös Linnoitustoimistossa tiedoksi vastaisuuden varalle. Eräässä tällaisessa tapauksessa oli Miehikkälän pohjoispuolella sijainneen Ylämaan pitäjän Mätön kylässä pidätetty 2.9.1940 mieshenkilö, joka aluksi väitti olevansa helsinkiläinen sekatyömies Eino Hiltunen. Hänellä oli myös esittää kyseiselle henkilölle Helsingin poliisilaitokselta myönnetty matkustuslupa raja-alueelle, sekä henkilöllisyystodistus, jotka molemmat todettiin väärennöksiksi. Sittemmin kyseinen mies kuulusteluissa tunnusti olevansa Konstantin Mihailovitsh Golubin Novgorodista ja saapuneensa Suomeen vakoilutehtävissä Neuvostoliitosta. Tehtäväkseen Golubin kertoi ottaa aluksi yhteys Luumäen pitäjässä Kannuskosken kylässä asuvaan Iisakki Oittiseen, joka oli edellisenä talvena vär-

²⁸² Olavi Peipon kirje ratsumestari Paanaselle, 9.8.1940. T 12524/8, KA.

väytynyt Neuvostoliitossa sotavankina ollessaan vakoilutehtäviin. Golubinin saappaasta löytyivät tähän tarkoitukseen mukaan annetut tunnukset yhteydenottoa varten.²⁸³

Tehtävänä Golubinilla ja Oittisella oli tiedustella, suoritettiin linjoilla Kouvola–Myllykoski–Summa ja Ihaksela–Virolahti linnoitustöitä. Lisäksi oli selvitettävä betonisten ja muista materiaaleista valmistettujen linnoitteiden, panssariesteiden, ynnä muiden sijaintipaikat. Tehtävää varten oli Oittisen määrä hankkiutua itse linnoitustöihin ja jättää siellä hankkimansa tiedot aika ajoin niin kutsuttuun ”postilaatikkoon”, joista toimeksiantajat olisivat ajoittain käyneet tiedot hakemassa. Golubinin oli puolestaan määrä palata tehtävän alkuvalmistelut suoritettuaan Neuvostoliittoon. Myös Oittinen oli pidätetty ja hän oli tunnustanut värväytyneensä Neuvostoliiton vakoilijaksi sotavankeudessa, vaikka oli asian aiemmin keväällä sotavankeuttaan koskevissa kuulusteluissa kieltänyt. Sekä Golubin että Oittinen oli passitettu lääninvankilaan odottamaan juttunsa käsittelyä Viipurin hovioikeudessa.²⁸⁴

Myös Kotkassa oli jäänyt vakoilija kiinni 20.9.1940. Hänet olivat värvänneet neuvostoliittolaiset Tallinnasta tehtäviinsä. Agentin tehtäviin kuului ottaa selvää muun muassa Suomen rannikolla Kotkan ja Helsingin välillä suoritettavista linnoitustöistä ja jo valmistuneiden rannikkopattereiden sijainneista. Yhteydenpitoa varten agentin tuli värvätä apulaiseksi kalastaja tai merimies, joka olisi toimittanut tämän keräämät tiedot takaisin Tallinnaan. Tapaus oli vielä valtiollisen poliisin tutkittavana, kun siitä kiersi tieto Linnoitustoimistossa.²⁸⁵

Ylämaan pitäjässä Ylijärven kylässä oli puolestaan käynyt ilmi lukuisia vakoilutapauksia myös marraskuussa 1940. Kyseiset vakoojat olivat pyrkineet huijaamaan paikallisia talonpoikia esittäytymällä metsäarviomiehiksi, jotka olivat saapuneet paikalle maanomistajille linnoitustöiden aiheuttamien puumenetysten vahingonkorvausselvityksiä tekemään. Kyseiset ”metsäarviomiehet” olivat vaatineet talollisilta yösijaa ja omaa erityistä kammaria, sillä omien sanojensa mukaan heillä oli ”iltaisina niin paljon tärkeitä laskelmia valmistettavana”. Asian tultua ilmi oli kylästä toiseen toimitettu välittömästi hälytys ja hämmästyksen ja harmin kerrotaan olleen asukkaiden keskuudessa suuren. Olipa yksi metsäarviomies-vakooja saatu jo kiinnikin mukanaan runsaasti ”korvausvaatimuksia”.²⁸⁶

Virolahdella joutui myöhään illalla 12.11.1940 kiinni vakoilijaksi epäilty Viljo Nyberg. Nybergin ajojahti käynnistyi, kun nimismies oli havainnut rajalla Suomeen päin tulevat mieshenkilön jalanjäl-

²⁸³ Olavi Peipon kirje ratsumestari Paanaselle, 26.9.1940. T 12524/8, KA.

²⁸⁴ Olavi Peipon kirje ratsumestari Paanaselle, 26.9.1940. T 12524/8, KA.

²⁸⁵ Olavi Peipon kirje ratsumestari Paanaselle, 26.9.1940. T 12524/8, KA.

²⁸⁶ Maanlunastustoimiston virkailija Gunnar Tennbergin kirje Linnoitustoimistolle 30.11.1940. T 12524/8, KA.

jet samalla paikalla, mistä Nybergin tiedettiin kahta päivää aiemmin livahtaneen Neuvostoliiton puolelle. Saatuaan tiedon tapauksesta, lähti Virolahden Harjusta sotilasvirkailija Sederholm kahden työmaiden järjestystä valvoneen poliisin komennuskuntalaisen kanssa hiljalleen ajamaan tietä ja tien laitoja tarkkaillen Virojoelle päin. Erään mutkan takaa ilmestyikin esiin mies, joka oli kävelemässä Harjuun päin. Henkilötodistus osoitti miehen Viljo Nybergiksi, joka kertoi käyneensä Virojoella ja olleensa palaamassa linnoitustyömaalle. Selitys ei kuitenkaan Sederholmiin uponnut, ja Nyberg kuljetettiin Virojoelle kuulusteluihin.²⁸⁷

Kuulusteluissa Nyberg kertoi aluksi ”kaikenlaisia satuja”, mutta tunnusti myöhemmin menneensä 10.11.1940 Neuvostoliiton puolelle, mistä oli palannut kahta päivää myöhemmin. Aluksi Nyberg kielsi aiemmin käyneensä Neuvostoliitossa, mutta hieman myöhemmin tunnusti käyneensä toisella puolella ensimmäisen kerran 12.10.1940. Nyberg kertoi edelleen, että ollessaan rajalla puomivartiossa 11.10.1940, oli puomille tullut venäläinen kapteeni suomea puhuneen sotilashenkilön kanssa. Kapteeni oli vähän aikaa Nybergin kanssa puhuttuaan antanut tälle 500 markan setelin ja pyytänyt tätä seuraavana aamuna tuomaan kuitin rahoista. Nyberg oli toimittanutkin kuitin seuraavana aamuna, jolloin kyseinen kapteeni oli tarjonnut hänelle mukanaan olleesta pullosta viinaa. Nyberg kielsi jyrkästi saaneensa minkäänlaisia tehtäviä näiden tapaamisten yhteydessä. Sen sijaan oli sovittu tapaaminen seuraavan viikon lauantaille, mutta ollessaan tuolloin pidätettynä ei Nyberg ollut kyseiseen tapaamiseen päässyt.²⁸⁸

Viimeisestä ”ulkomaan retkestään” Nyberg kertoi, että kuljettuaan joitakin satoja metrejä rajan yli piikkilankaesteille saakka, olivat venäläiset vartiomiehet pidättäneet hänet. Nyberg oli kysynyt näiltä aikaisemmin sovitulla tavalla ”kapteenia”, hänet kuljetettiin autolla Säkijärven kirkonkylään, missä Nyberg vietiin kuulusteltavaksi. Kyseisissä kuulusteluissa oli Nybergiltä tiukattu tietoja muun muassa rajavartiosta, joukko-osastoista, poliiseista, Harjun alueen linnoitteista, sekä Säkijärven linnoitusalueesta. Jälkimmäinen oli Nybergin mukaan ollut venäläisen kapteenin kartalla lähes tarkalleen piirrettynä jo valmiiksi. Suomeen palattuaan Nybergiä oli kehotettu menemään kotiin 12 päiväksi – minne kuulustelijat arvelivat venäläisillä olleen tarkoituksena mennä tapaamaan tätä. Sen jälkeen olisi Nybergin täytynyt jälleen hankkiutua jollekin linnoitustyömaalle ottamaan selkoa joukko-osastoista ja linnoitustöistä.²⁸⁹

Nybergiä oli kehotettu saapumaan Neuvostoliittoon jälleen tammikuussa, jolloin mukaan oli otettava joku vakoilutehtäviin soveltuva sotilashenkilö. Nybergin mukaan hänelle ei ollut ilmoitettu

²⁸⁷ Sotilasvirkailija A. Sederholmin kirje Olavi Peipolle, 13.11.1940. T 12526/11, KA.

²⁸⁸ Sotilasvirkailija A. Sederholmin kirje Olavi Peipolle, 13.11.1940. T 12526/11, KA.

²⁸⁹ Sotilasvirkailija A. Sederholmin kirje Olavi Peipolle, 13.11.1940. T 12526/11, KA.

Suomessa minkäänlaista yhteyshenkilöä. Tapaamisen yhteydessä Nyberg oli saanut myös rahaa yhteensä 1 100 markkaa, jotka hän ehti kuitenkin ennen pidättämistään heittää tien poskeen. Seuraavana yönä ja aamuna pidätyspaikalta löydettiin Nybergin saamat rahat tienposkesta. Säkkijärvellä suoritettun kuulustelun yhteydessä oli venäläinen, vailla arvomerkkejä olleeseen sotilaspukuun pukeutunut mies, todennut Nybergille, että ”ellei Suomessa neljän kuukauden sisällä syty kapinaa, niin Venäjä ottaa Suomen väkivallalla, sekä että Suomeen tulee sama systeemi kuin muun muassa Eestissä ja Latviassa”.²⁹⁰ Myöhemmin pidettiin todennäköisenä, että valtiollisen poliisin tutkintovankuteen Kotkaan toimitettu Nyberg oli tunnustuksessa kaunistellut tekojaan ja esimerkiksi sitä, että Nyberg kielsi jyrkästi kertoneensa venäläisille Virolahden alueen linnoitteista, pidettiin ilmeisenä valheena.²⁹¹

Linnoitustyömaiden toimistoja pyrittiin ilmeisesti mahdollisuuksien mukaan myös informoimaan jo ennakoita töihin hakeutumassa olleista oletettavista vakoojista. Näin oli asian laita esimerkiksi työmies Sulo Niemelän tapauksessa, joka tuli työnjohdolle ilmi erään työntekijän kertomuksen kautta. Vahvialasta kotoisin olleen, noin 30-vuotiaan Niemelän perhe asui siirtolaisina Punkalaitumella ja Niemelän itsensä tiedettiin talvisodan aikana karanteenin vartiopaikalta vihollisen puolelle, mistä hänet oli sodan jälkeen palautettu vankien vaihdossa takaisin. Hänen oletettiin saaneen Neuvostoliitosta vakoilutehtäviä ja pyrkivän töihin jollekin linnoitustyömaalle.²⁹² Asiakirjasta päätellen todennäköisten linnoitustöihin pyrkivien vakoilijoiden varalle koetettiin mahdollisuuksien mukaan jo ennakoita varautua, mutta luonnollisesti ei voitu läheskään aina olla ennakoita selvillä kaikkien epäluotettaviksi arveltujen henkilöiden pyrkimyksistä hankkiutua linnoitustöihin.

6.3. Rajaloukkauksia ja hämäreitä puuhaajia sankoin joukoin

Muiden tahojen ohella myös Valtiollinen poliisi antoi oman panoksensa rajaseudun ja linnoitustöiden valvontaan. Valpon Kotkan alaosaaston syyskuussa 1940 tekemässä tilannekatsauksissa mainittiin muutamista vakoilijoista, joiden tapauksia on jo edellä käsitelty. Lisäksi tilannekatsauksessa todettiin, että valtakunnan rajan yli johti edestakaisin lukuisia jälkiä. Myös lokakuun tilannekatsauksessa luvattomat rajanylitykset noteerattiin ja rajatoiminnan katsottiin entisestään vilkastuneen. Tämä voitiin päätellä siitä, että rajan pinnassa näkyi useita sekä Neuvostoliitosta Suomeen että päinvastaiseen suuntaan johtavia jälkiä. Tämän lisäksi olivat monet rajavartioiden rajan läheisyyteen luvattomien ylitysten valvomisen helpottamiseksi virittämistä tarkastuslangoista katkenneet. Miehikkälässä aivan rajan tuntumassa sijaitsevasta Muurikkalan kylästä löytyi keskeltä metsää ka-

²⁹⁰ Sotilasvirkailija A. Sederholmin kirje Olavi Peipolle, 13.11.1940. T 12526/11, KA.

²⁹¹ Kirje koskien vakoilijaksi värväytyntä rajamies Viljo Nybergiä, 25.11.1940. T 12526/11, KA.

²⁹² Tiedonanto koskien Sulo Niemelää, 8.1.1941. T 12526/14, KA.

mera, jolla oli otettu valokuvia, ilmeisesti vakoilutarkoituksessa. Kuvat olivat kuitenkin päässeet tuhoutumaan, kun kameran luukku oli aukaistu ennen aikojaan ja filmi oli valottunut.²⁹³

Edelleen Valpo piti marraskuussa harmillisena vilkasta liikehdintää rajalla, sekä sitä, ettei sinne ollut asettaa riittävää määrää vartiomiehiä. Rajan pinnassa maastosta löytyneistä jäljistä päätellen rajan ylittäminen oli näet edelleen varsin yleistä. Tämän lisäksi marraskuun tiedonannossa epäiltiin maanteillä Hamina–Taavetti, Hamina–Virojoki ja Virojoki–Miehikkälä–Taavetti sijaitsevien tiepuomien toimivuutta. Valpo katsoi, että tarkastuspisteet tiepuomeineen saattoivat toimia jopa linnoitustöiden turvallisuutta heikentävästi, sillä mahdollisen vihollisen vakoojan oli varsin helppo päätellä puomien sijainnista tärkeimpien linnoituskohteiden sijainti ja kiertää puomit metsän kautta. Näin tärkeitä linnoituskohteita osoitettiin mahdollisille vakoilijoille kuin tarjottimella.²⁹⁴

Sekä joulukuun että tammikuun olivat rajan tuntumassa hiljaisia: sen läheisyydessä havaittiin vain joitakin sinne kuulumattomia jälkiä. Valposta mainittiin, että rajan pinnassa liikkui kyllä tuntemattomia ja epäilyttävinä pidettyjä henkilöitä, mutta useimmiten näistä tuli ilmoitus Valpolle liian myöhään, jotta kyseiset henkilöt olisi ehditty ottamaan kiinni kuulusteluja varten. Helmikuussa 1941 Valpo kertoi havainneensa linnoitustyömaille joulukuussa lakkautetun Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran entisten jäsenten harjoittamaa kiihotusta. Lisäksi tilannekatsauksessa mainittiin työmaille olevan jonkin verran miehiä, jotka hyväksyivät SNS:n edustaman ajatusmaailman, mutteivät uskaltaneet tuoda aatesuuntaansa esiin.²⁹⁵ Välirauhan ajan Suomessa SNS:n uskottiin harjoitettavan maassa yleisesti itänaapurin hyödyttävää toimintaa, minkä lisäksi seura suhtautui kielteisesti jopa uusien puolustusasemien rakentamiseen.²⁹⁶

SNS-seuran jäsenten epäiltiin koko välirauhan ajan vakoilevan linnoitustyömaille Neuvostoliiton hyväksi. Esimerkiksi Waltari väittää teoksessaan *Neuvostovakoilun varjossa*, että linnoitustyömaille lähetetyt SNS:n jäsenet pyrkivät vaihtamaan työpaikkaansa mahdollisimman usein, kerätäkseen tietoja mahdollisimman laajalta alueelta.²⁹⁷ Myös Ulkoministeriön julkaisemassa *Suomen sinivalikoisen kirjan* toisessa osassa, joka käsittelee Neuvostoliiton suhtautumista Suomeen välirauhan aikana, todetaan, että SNS:n johdon ja Neuvostoliiton lähetystön välillä oli varsin kiinteä yhteys. Tätä

²⁹³ Alaosastojen tilannekatsaukset, Kotka 1924, 1941–1942, 1409. Etsivä keskuspoliisi Valpo I, KA.

²⁹⁴ Alaosastojen tilannekatsaukset, Kotka 1924, 1941–1942, 1409. Etsivä keskuspoliisi, Valpo I, KA.

²⁹⁵ Tilannekatsauksia, alaosastot, 1941, 1400, XXVIIIE2–XXVIIIE8. Etsivä keskuspoliisi, Valpo I, KA.

²⁹⁶ Vahe 2010, 73.

²⁹⁷ Waltari 1942, 95.

tietä Neuvostoliitto hankki tietoa sekä poliittisluontoisista- että sotilasasioista – viimeksi mainittuja varsinkin linnoitustyömailta, joilla rauhan ja ystävyysseuran jäsenten kerrottiin käyneen.²⁹⁸

Suomalaiset kiinnittivät huomiota välirauhan aikana myös venäläisdiplomaattien kasvaneeseen määrään maassa. Yhteensä neuvostolähetystön jäsenmäärän laskettiin jopa yli kaksinkertaistuneen talvisotaa edeltäneestä ajasta. Neuvostoliiton edustajia oli Suomessa diplomaattien perheet poisluettuna välirauhan aikana yli 200. Kaikkien diplomaattikuntaan kuuluneiden kerrotaan matkustelleen paljon ja tunkeutuneen häikäilemättömästi kielletyille alueille ja pyrkineen eksyttämään suomalaiset viranomaiset kannoiltaan muun muassa vääriä nimiä käyttämällä. Nämä ”vakoiludiplomaatit” pyrkivät Ulkoministeriön mukaan huomioimaan kaiken mitä maassa tapahtui. Tietojen hankkimisen kerrottiin tapahtuneen henkilökohtaisia suhteita, värvättyjä apulaisia ja eräitä kotimaisia kommunistipiirejä hyväksikäyttäen.²⁹⁹

Maaliskuussa Valpota kerrottiin rajalla havaituista tulo- ja meno jäljistä päätellen luvattoman rajanylitystoiminnan jälleen vilkastuneen. Myös neuvostoliittolaiset lentokoneet olivat lennelleet hyvin lähellä rajan pintaa ilmeisesti ilmakuvia ottamassa. Valpon antamien tilannetiedotusten mukaan loppukevään ajan toiminta rajalla säilyi melko pitkälti maaliskuussa havaitun kaltaisena.³⁰⁰ Linnoitustyömaat sijaitsivat melko lähellä valtakunnan rajaa ja erottuivat erittäin hyvin myös lentokoneesta käsin. Rakennusvaiheessa työmaiden naamiointi oli käytännössä mahdotonta ja esimerkiksi tiettyt, betoniasemat ja parakkikylät olivat kauas näkyviä kohteita, minkä vuoksi vastustajan oli varsin helppo kartoittaa niitä myös ilmasta käsin – epäilemättä hyvällä säällä jopa rajan toiselta puolelta.³⁰¹

Lentokoneiden rajaloukkaukset olivatkin varsin huomattava vakoilun järjestämisen keino, sillä niitä tapahtui Ulkoministeriön tietojen mukaan välirauhan aikana yhteensä 85 kappaletta, joista 27 tapahtui vuonna 1940, ja loput 58 vuonna 1941. Rajavaltuutetut esittivät jokaisesta alueloukkauksesta huomautuksen neuvostoviranomaisille, mutta nämä vastasivat kaikkiaan vain neljään tapaukseen, joista kahteen annettiin pelkkä suullinen vastine. Kaikissa vastauksissa alueloukkauksen syyksi ilmoitettiin lentokoneiden miehistöille sattuneet suunnistusvirheet.³⁰²

Muita kuin lentokoneiden suorittamia alueloukkauksia tapahtui yhteensä 109 kappaletta, joista valtaosa – 94 kappaletta – sattui vuonna 1940, ja loput 15 vuoden 1941 puolella. Näissä rajaloukkauksissa oli kyse esimerkiksi Neuvostoliiton laivaston alusten tunkeutumisesta Suomen aluevesille,

²⁹⁸ Ulkoministeriön julkaisuja 1941, 28, Katso myös Varjo 1980, 270.

²⁹⁹ Ulkoministeriön julkaisuja 1941, 28.

³⁰⁰ Tilannekatsauksia, alaosastot, 1941, 1400, XXVIIIE2–XXVIIIE8. Etsivä keskuspoliisi, Valpo I, KA.

³⁰¹ Vahe 2010, 73.

³⁰² Ulkoministeriön julkaisuja 1941, 44–45.

partioiden ja tiedustelijoiden rajanylityksistä, sekä rajan takaa Suomen puolelle tapahtuneesta ammuskelusta. Näistäkin sattumuksista Neuvostoliitosta esitettiin vain hyvin harvoissa tapauksissa perustelut tapahtuneelle.³⁰³ Väli rauhan aikaisia rajaloukkauksia puitaessa on toki hyvä pitää mielessä myös se, että Suomen ja Neuvostoliiton välillä vallitsi tosiasia rauha, eli rajan saattoi luonnollisesti ylittää myös täysin laillisesti. Kuinka hyväksyttävään toimintaan rajan luvallisesti ylittänyt henkilö ryhtyi Suomen alueelle päästyään, on eri asia.

6.4. Vakoilun ja tietovuotojen hedelmiä

Joidenkin sodanaikaista vakoilutoimintaa kartoittaneiden tutkijoiden mielestä neuvostovakoilu oli Suomessa 1930- ja 1940-luvuilla erittäin kehnoa. Esimerkiksi Jukka Rislakin mukaan vakoilun tassa ilmeni paranemista vasta jatkosodan loppuvaiheessa.³⁰⁴ Kaiken venäläisten linnoitustöihin kohdistaman mielenkiinnon ja urkinnan jälkeen ei kuitenkaan ollut kovinkaan suuri ihme, että Neuvostoliitossa oli jatkosodan syttyessä varsin tarkkoja tietoja Salpa-aseman kulusta itärajalla ja linjalta käytettyjen linnoitteiden tyypeistä, kuten Juha Vahe teoksessaan *Suomen Salpa 1940–1944* toteaa.³⁰⁵ Tiedustelun verrattain tarkat tulokset oli saavutettu edellä yksityiskohtaisesti kuvatuilla moninaisilla menetelmillä – tiedustelijoita rajan yli lähettämällä ja lentokoneesta pudottamalla, ilmasta käsin tarkkailemalla ja valokuvaamalla, neuvostolähetystön henkilökunnan tarkkailumatkojen avulla, sekä suomalaisia kommunisteja ja muita neuvostomyönteisiä henkilöitä vakoojiksi ja asiamiehiksi palkkaamalla. Suomalaisten tiukasta valvonnasta huolimatta luotettavaa tietoa pääsi kertymään runsaasti.

Eräänä osoituksena tästä voidaan pitää Sortavalan takaisinvaltauksen yhteydessä elokuussa 1941 suomalaisten joukkojen haltuun päätyntä Neuvostoliiton salaisen palvelun – NKVD:n – tiedustelukarttaa, johon oli yllättävän tarkasti onnistuttu merkitsemään useimpien suomalaisten itärajalle rakentamien linnoituslaitteiden sijainti.³⁰⁶ Olen itse käyttänyt tutkimuksessani joitakin kyseisistä venäläisistä tiedustelukartoista, jotka Ohto Manninen sai haltuunsa 1990-luvulla Moskovan arkistoista.³⁰⁷

Eräässä kartoista on kuvattuna muun muassa Muurolan, Kylmälän, Aholan ja Pitkälän kylät, Miehikkälän kirkonkylää, sekä sen lähellä sijainnut nykyisen Salpalinja-museon alue. Karttaan on paikkojen nimet merkitty kyrillisin kirjaimin ja siihen on varsin paikkansapitävästi onnistuttu mer-

³⁰³ Ulkoministeriön julkaisuja 1941, 45.

³⁰⁴ Rislakki, 1982, 96–97.

³⁰⁵ Vahe 2010, 73.

³⁰⁶ Sudenniemi 1987, 162–163.

³⁰⁷ Käyttämäni kartat löytyvät tutkielman liitteistä 3 ja 4.

kitsemään myös suuri osa esimerkiksi alueelle rakennettujen panssariesteiden ja teräsbetonikorsujen sijainneista. Toisessa – Lappia lukuun ottamatta lähes koko Suomen – käsittävässä kartassa on kuvattuna melko tarkasti sekä talvisodan aikana alkutekijöihinsä päässeen Kymijoki-linjan, Salpa-aseman taakse rakennetun Hamina–Taavetti-linjan, että itse Salpa-aseman kulku maastossa. Myös Järvi-Suomen linnoitettuja alueita on kartalle merkitty, samoin kuin joitakin Kemijärven alueen linnoitteita.

Kartoista päätellen Neuvostoliitossa arvattiin aivan oikein olettaessa suomalaisten vahvimmin linnoitetun alueen sijaitsevan todennäköisimmällä hyökkäyssuunnalla, Suomenlahden ja Järvi-Suomen välillä. Tämän lisäksi ainakin joistain hyökkäyksen kannalta tärkeiksi oletetuilta alueilta oli olemassa hyvin tarkat kartat, jotka olisivat luultavasti riittäneet kertomaan hyökkääjälle suomalaisten linnoituslaitteiden sijainnit varsin tarkasti ja luotettavasti.

Toinen lähde, joka mielestäni osoittaa Salpa-aseman linnoitustöiden olleen varsin tarkasti ainakin kotimaisten kommunistien tiedossa – ja kuvaa samalla melko eloisesti heidän suhtautumistaan linnoitustöihin – on Totuus-lehdessä 30.3.1941 julkaistu Armas Äikiän runo ”Ei kapitalismin korsuketju ole murtumaton”.³⁰⁸ Suomalais-neuvostoliittolainen lehtimies, runoilija ja poliitikko Armas Äikiä toimi Suomessa 1920-luvulla vasemmistolaisena journalistina, sekä maanalaisen Suomen kommunistisen puolueen toimitsijana. Hänet tuomittiin useasti vankeusrangaistuksiin maanpetoksellisesta toiminnasta – yhteensä kahdeksaksi vuodeksi. Vankilasta vapauduttuaan Äikiä siirtyi Neuvostoliittoon, missä hän johti sekä talvi- että jatkosodan aikana Suomen vastaista propagandaa ja toimi talvisodan aikana Otto Ville Kuusisen johtaman Terijoen hallituksen maanviljelysministerinä. Hän palasi Suomeen vuonna 1947 ja toimi muun muassa toimittajana Kansan Uutisissa. Äikiä kuoli Helsingissä marraskuussa 1965.³⁰⁹

Äikiän Pravdassa, suomen kielellä Totuus-nimisessä lehdessä, julkaistu runo kuvastaa hyvin väli- rauhan aikana Neuvostoliitossa vaikuttaneiden suomalaisten – miksei neuvostoliittolaistenkin – kommunistien asenteita Suomessa järjestettyjä linnoitustöitä kohtaan. Siinä hyökätään kiivaasti puolustusvalmiuden parantamiseen tähdänneitä Salpa-aseman rakennustöitä vastaan ja annetaan ymmärtää, ettei puolustuslinja tulisi kauaa kestäämään punakoneen lähtiessä täydellä voimallaan liikkeelle. Näytteeksi siteeraan joitakin katkelmia runosta:

³⁰⁸ Runo on luettavissa kokonaisuudessaan liitteestä 5.

³⁰⁹ Kalemaa, Kalevi, Armas Äikiä. Kansallisbiografia-verkkajulkaisu [<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/8666/>], luettu 6.3.2013.

On kaunista /ihmiskätten työ/ jos tehtaita nostaa hän,/ peltoja raivaa./ Mut julmaa/ on nähdä,/ kun työmiestä vouti lyö,/ kun ihminen/ niin kuin/ sokea myyrä/ maan alle/ koloja kaivaa!// - - Näin nousee/ orjuuden/ suojamuuri!// - - Mut kauniimpaa/ musiikkia tunne en,/ kuin on/ puna-armeijan/ tykkien jyly!// Kun punainen/ Pitkänen/ leimahtaa,/ tulimyrskynä/ lyö sade rankka,/ lasipintana/ halkeaa/ routainen maa,/ ja sementtiperusta/ vankka.// - - Punapäällikkö/ harkitsi/ kuinka vois/ nuo tuhota turvat/ ja iskeä käärmeenpesiin,/ pedon/ myrkkyhampaat/ kiskaista pois?/ Siis/ hyökkäysvaunut/ esiin!// - - Ja tankit/ syöksyivät/ valleja päin/ yli estekenttien,/ ne tonkivat/ siellä kuin/ taimitarhassa/ norsut.// - - Pian hän/ pedon kaulalle pääsi/ ja korvat sen/ dynamiitilla/ umpeen sulki.// Ei kapitalismin/ korsuketju/ ole murtumaton,/ niin haihtuvat/ riis-ton/ mannerheimlinjat/ kuin ilmalinnat!//³¹⁰

Mainittavaa runollista lahjakkuutta ei Äikiän Totuus-lehdessä julkaistu runo nähdäkseni osoita. Se antaa kuitenkin hyvän kuvan eräiden suomalaisten kommunistien kielteisestä suhtautumisesta linnoitustöihin. Lisäksi se osoittaa, että Salpa-aseman rakennustöistä oli välirauhan aikana varsin laajalti kulkeutunut tietoa rajan takana oleskelleiden ”kotikommunistien” keskuuteen, ja tätä kautta todennäköisesti myös muualle Neuvostoliittoon.

Linnoitustoimiston Salpa-aseman rakennustöihin kohdistamista salaamispyrkimyksistä huolimatta, ei kymmeniä tuhansia ihmisiä työllistäneen rakennuskohteen salaaminen luonnollisesti voinut täysin perinpohjaisesti onnistua. Tästä esimerkiksi käyvät linnoitustöistä siviiliväestön keskuudessa välirauhan aikana liikkuneet huhut, joiden kitkemiseen väestöstä kiinnitettiin erityisesti upseeriston huomiota lukuisilla Päämajasta asti lähetetyillä ohjeilla. Linnoitustöistä liikkuvien huhujen todettiin kuitenkin yleensä olevan ”aivan yleisluontoisia”. Tällaisista linnoitustöistä liikkuneista yleisluontoisista huhuista käyvät seuraavat toteamukset esimerkeiksi: ”Kyllä meille nyt tulee sellainen linnoitusketju joka pitää” ja ”Mistähän mahtavat varat tulla noin suuriin linnoitustöihin, mutta tulkootpa mistä hyvänsä, kunhan niitä vain tehdään”.³¹¹

Toisaalta uuden itärajan linnoittamisesta todettiin liikkuvan huhuja myös huomattavasti negatiivisemmassa sävyssä. Esimerkkejä tällaisista näkemyksistä ovat esimerkiksi seuraavat: ”Turha on tehdä mitään linnoitustöitä, sillä jos ryssä hyökkää, eivät ne kauvaa pidä kuitenkaan”[sic] ja ”Nykyisenä aikana tarvittaisiin linnoitustöihin käytettävät varat paljon paremmin tärkeimpiinkin asioihin”[sic]. Tällaisista huhuista todettiin kuitenkin, etteivät ne saa vastakaikua kuin ”vain aniharvoissa tapauksissa” ja yleisesti todettiin ihmisten suhtautuvan hyvin suopeasti linnoitustöihin, sillä ne

³¹⁰ Totuus 30.3.1941.

³¹¹ Kirje koskien katsausta linnoitustyömaille, 2.12.1940. T 12524/8, KA.

tarjosivat monille hyviä ansaintamahdollisuuksia ja lisäsivät toisaalta myös ”uskoa ja luottamusta itsenäisyyden säilymiseen”.³¹²

Elokuun lopussa 1940 Päämaja lähetti sotilashenkilöille käskyn ”suhtautua pidättyvästi huhuihin ja niiden levittäjiin, sekä ehdottomasti olla kertomatta niitä edelleen”. Jännittyneen maailmantilanteen katsottiin saaneen myös Suomessa aikaan huolestumista ja levottomuutta, mikä ilmeni esimerkiksi juuri kansan keskuudessa kiertäneiden huhujen leviämisenä. Huhujen arveltiin entisestään lisäävän jännitystä ja levottomuutta, sekä ”heikentävän kylmää arvostelukykä ja mielenmalttia”, minkä vuoksi oli ”määrätietoisesti ja lujatahtoisesti pyrittävä vapautumaan huhujen synnyttämästä mielen-tilasta”. Mielenrauhan säilymiseen yhteiskunnassa katsottiin parhaiten voivan vaikuttaa juuri sotilashenkilöiden, jotka pystyivät osoittamaan esimerkiksi liikekannallepanosta liikkuneet huhut ”tuulesta temmatuiksi”. Sen vuoksi Päämajassa pidettiin käsittämättömänä tietoa siitä, että ”sotilashenkilöt ja upseeritkin olisivat esiintymisellään ja puheillaan myötävaikuttaneet levottoman mielialan leviämiseen”. Sotilastaholta levitettyjä tietoja ja olettamuksia pidettiin luonnollisesti ”erittäin asiantuntevalta taholta tulevina”, minkä vuoksi ne vielä tavallista haitallisemmin saattoivat vaikuttaa tyynen arvostelukyvyn säilymiseen.³¹³ Tästä katsottiin tarpeelliseksi muistuttaa myös Linnoitustoimiston henkilökuntaa, mistä voinee päätellä, etteivät senkään edustajat aina malttaneet sivullisten seurassa olla ottamatta kantaa oman erikoisalansa puuhista välirauhan aikana.

Huhut pääsivät jälleen valloilleen kesäkuussa 1941, jolloin noin viikkoa ennen jatkosodan alkua kiinnitettiin Linnoitustoimistonkin henkilökunnan huomiota huhujen leviämisen yhteydessä yleisen asioiden suurentelun vahingollisuuteen. Päämajasta todettiin ”viimeaikaisissa toimenpiteissä” olevan kyseessä puolustusjärjestelyjen tehostamisen, minkä oli huomattu aiheuttaneen ”rauhattomuutta ja kaikenlaisia huhuja”. Sotilaallisista toimenpiteistä puhumisen todettiin ”hyödyntävän omalle maallemme epäsuopeiden vieraiden valtioiden tarkoitusperiä”. Tämän korostettiin myös, ettei kyseisistä toimenpiteistä saanut myöskään esimerkiksi sanomalehdissä edelleenkään puhua. Sotilasviranomaisten velvollisuudeksi katsottiinkin pyrkimys vaikuttaa rauhoittavasti omaan ympäristöönsä tekemällä mainittuja asioita esimerkiksi kahvilassa, ravintolassa, junassa, linja-autossa, tai muussa julkisessa paikassa pohtiville kansalaisille selväksi kyseisten puheiden vahingollisuus maanpuolustukselle, sekä oikaisemalla huhut parhaana mahdollisena pitämällään tavalla.³¹⁴

Päätellen Linnoitustoimiston taholta huhujen kitkemiseen kohdistetusta huomiosta, liikkui välirauhan aikana siviiliväestön keskuudessa ainakin jonkin verran spekulatioita itärajalta meneillään ol-

³¹² Kirje koskien katsausta linnoitustyömälle, 2.12.1940. T 12524/8, KA.

³¹³ Kiertokirje koskien huhujen levittämistä, 30.8.1940. T 12526/9, KA.

³¹⁴ Ohje koskien nykytilanteen aiheuttamia huhuja, 14.6.1941. T 12526/10, KA.

leista varustustöistä. Mikäli laajalla kansanjoukolla oli edes jossain määrin käsitys meneillään olleiden linnoitustöiden mittakaavasta, ei liene myöskään ihme, että tietoa niistä kantautui myös Neuvostoliiton puolelle muun muassa maassa liikkuneiden, suomalaisten keskusteluju seuranneiden venäläisten diplomaattien kautta. Lisäksi esimerkiksi joidenkin Neuvostoliittoon hanakasti tietoja luovuttaneiden Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran jäsenten, ja muiden suomalaisen yhteiskuntajärjestelmän muuttamisesta haaveilleiden henkilöiden kautta tietoa itärajan linnoitustöistä epäilemättä päätyi myös rajan ”väärälle puolelle”.

6.5. Vaikuttiko tieto linnoitustöistä Neuvostoliiton strategiaan?

Ohto Mannisen mukaan Neuvostoliiton sodanjohdon piirissä Suomea pidettiin myös talvisodan jälkeen todennäköisenä vihollisena ja Suomea vastaan ennemmin tai myöhemmin käytävää sotaa pidettiin ilmeisenä. Tästä johtuen myös Neuvostoliiton sotasuunnitelmat maan luoteisrintamalle laadittiin näiden näkökohtien mukaan.³¹⁵ Suomea vastaan käytävän sodan perusteissa puna-armeijan yleisesikunta määritteli syksyllä 1940 Leningradin sotilaspiirin erääksi päätehtäväksi hyökätä Savonlinnan kautta Mikkeliä kohti ja Lappeenrannan kautta kohti Heinolaa. Hyökkäämällä Järvi-Suomen kautta pidettiin Neuvostoliiton sodanjohdon piirissä mahdollisena suomalaisten Etelä-Suomen alueelle rakentamien linnoitusten – toisin sanoen Salpa-aseman – tiheimmin linnoitetun eteläosan kiertämistä. Samaan aikaan oli myös tarkoitus hyökätä Viipurin suunnasta kohti Helsinkiä ja tämän jälkeen suunnata hyökkäys kohti Suomen keskiosaa, jossa Suomen armeijan pääosa tuhoitaisiin ja saataisiin myös maan keskiosa haltuun. Samaan aikaan pyrittiin myös katkaisemaan talvisodasta tutulla, joskin tuolloin epäonnistuneella, tavalla Suomi keskeltä kahtia Rovaniemen, Kemin ja Oulun kohdalla.³¹⁶

Venäläisten suunnitteleman kaartoliikkeen onnistumismahdollisuuksia on hankalaa arvioida, sillä myös Järvi-Suomessa olisivat vastassa olleet tiheästi linnoitetut saaret ja järvien kapeikot. Mannisen mukaan puna-armeijan päädoktriini oli erittäin hyökkäävä ja esimerkiksi puna-armeijan keskeinen johtohenkilö, marsalkka Timosenko, oli sitä mieltä, että modernin sodankäynnin keskeinen operatiotapa oli nopeiden joukkojen syvä hyökkäys. Betonisten linnoitusvyöhykkeet oli aina mahdollista kiertää jotakin kautta, mutta lisäksi armeijan oli kyettävä myös murtamaan ne.³¹⁷ Yllä kuvatuista suunnitelmista päätellen oli Neuvostoliiton sodanjohdolla varsin selvä kuva suomalaisten välittömästi talvisodan jälkeen uudelle itärajalleen rakentamista puolustuslinjoista, sekä niiden vahvuuksista. Muutoin nykyaikaiseen ja liikkuvaan sodankäyntitapaan luottanut puna-armeija tuskin olisi

³¹⁵ Manninen 1994, 46 ja 105.

³¹⁶ Manninen 2002, 131–132, Manninen 2008, 123 ja Vahe 2010, 20.

³¹⁷ Manninen 2008, 110.

pyrkinyt kiertämään suomalaisten selustaan Järvi-Suomen kautta, missä jo mahdollisten etenemisreittien vähäisyys olisi hidastanut hyökkäystä jonkin verran. Sen sijaan luontevampaa olisi ollut keskittää hyökkäyksen päävoima Karjalan kannakselle, josta oli hyvät liikenneyhteydet muualle Suomeen, pyrkiä näin suorinta tietä kohti Helsinkiä ja saavuttaa sodalle tällä tavoin nopea ratkaisu. Kenties puna-armeijan johto oli ottanut opikseen talvisodan aikana esiin tulleesta kannaksella kohdatun Mannerheim-linjan huomattavasta esteervosta, eikä samanlaiseen aikaa ja ihmishenkiä vaativaan suoraan hyökkäykseen oltu halukkaita uudelleen ryhtymään. Jatkosodan syttyessä Suomi siirtyi kuitenkin nopeasti hyökkäyskannalle, eikä puna-armeijan ollut mahdollista edes yrittää suunnittelemaansa kiertoliikettä.

Salpa-asema tuli puna armeijalle ajankohtaiseksi jälleen kesällä 1944. Tällöin Leningradin Rintaman pääiskun ensimmäiseksi tavoitteeksi määriteltiin Viipurin valtaus, jonka jälkeen tavoitteena oli päästä keskittämään joukot Kymijoen varrelle ja tuhota Suomen armeijan pääosa Karjalan kannaksen ja Kymijoen välisellä alueella. Kymijoki oli vesistölinjana luonnollinen pysähtymispaikka ja tarvittaessa myös hyvä paikka puolustukseen asettumiselle. Mikäli Kymijoelle asti päästäisiin etenemään, olisi myös murrettu Salpa-asema, joka olisi päätynyt eteläosaltaan neuvostojoukkojen haltuun.³¹⁸ Operatiivisissa laskelmissa oli hyökkäyksen arvioitu olevan määränpäässään Kymijoella 35–45 päivässä hyökkäyksen alusta. Ilmeisesti hyökkääville joukoille ei ollut varattu huoltoakaan tämän pidemmäksi aikaa.³¹⁹

Neuvostoliiton suurhyökkäys eteni alkuviikkoinaan suomalaisten kannalta katsottuna pelottavalla voimalla ja nopeudella. Muutamia kymmeniä kilometrejä etulinjan pääpuolustusaseman taakse rakennettu Vammelsuu–Taipale -puolustuslinja oli asemasotavaiheen aikana ehditty linnoittaa hyvin vahvasti, sillä linnoitusjoukot olivat saaneet työskennellä etulinjaan verrattuna varsin rauhallisissa oloissa vihollisen häiritsemättä. Rintamakomentajat olivat kuitenkin haluttomia edes ajattelemaan joukkojen vetämistä kesän 1941 hyökkäysvaiheen aikana työllä ja tuskalla saavutetuista etulinjan asemista VT-linjalle vihollisen suurhyökkäyksen sattuessa. Tämän vuoksi joukot eivät olleet esimerkiksi käytännössä lainkaan harjoitelleet taistelua kyseisessä puolustuslinjassa. Valmistautumisen puutteesta johtuen ei lieneäkään syytä pitää ihmeenä sitä, että kesällä 1944 suomalaiset joukot vetäytyivät käytännössä lähes juosten pääasemasta VT-linjan läpi.³²⁰ Jälkikäteen voidaan kontradiktorisesti esittää kysymys, kuinka kesän 1944 puolustustaistelut olisivat sujuneet, mikäli joukot olisivat harjoitelleet toimintaa VT-asemassa ja mikäli kaikki linnoitustoiminta Kannaksella olisi keskitetty

³¹⁸ Manninen 2002, 254.

³¹⁹ Manninen 2002, 255.

³²⁰ Kilkki 1994, 116–117.

kyseisen puolustusaseman vahvistamiseen etulinjan kustannuksella. Ainakaan linja tuskin olisi murtunut niin nopeasti kuin lopulta tapahtui – kenties VT-linjassa käyty taistelu olisi voinut jopa ostaa Päämajalle riittävästi lisääaikaa kohtuullisten reservien keskittämiseksi Kannakselle.

Puna-armeijan suurhyökkäys alkoi 9.6.1944 massiivisilla pommituksilla ja jatkui seuraavana päivänä Karjalan Kannaksella Valkeasaarella läpimurtohyökkäyksenä. Suomalaiset joukot vetäytyivät tässä vaiheessa VT-linjalle, joka kuitenkin murtui jo 15.6. Kuuterselässä, joka oli jo keväällä 1944 todettu erääksi kyseisen aseman heikoimmin linnoitetuista kohdista.³²¹ Vahvimman Kannaksen puolustuslinjan heikoimman kohdan sijainti vaikutti päätyneen myös asiansa osaavan hyökkääjän tietoon. Kyseinen seikka tiedostettiin jo puolustustaistelun jatkuessa, kun kaikki linnoitusjoukot keskitettiin heinäkuun alkuviikkoina töihin Salpa-asemalle. Esimerkiksi Päämajan linnoitusosasto totesi heinäkuun alkupäivinä seuraavaa:

On todettu, että venäläiset aloittaessaan suurhyökkäyksensä Karjalan kannaksella saattoivat antaa joukkojensa käytettäväksi erinomaisen kartan Vammelsuu–Taipale asemasta. Väli- rauhan aikana rakennettuun asemaan kohdistivat venäläiset jo ennen tämän sodan alkua erinomaisen voimaperäisen vakoilun. Kun lisäksi tämä asema on jo kolmen vuoden ajan ollut miltei oman onnensa nojassa, ilman merkittävää vartiointia ja valvontaa, on perusteltuja syitä olettaa vihollisella olevan ko. asemasta erittäin tarkat ja yksityiskohtaiset tiedot.³²²

Toisin sanoen Suomen sodanjohdon piirissä ei ummistettu silmiä siltä tosiseikalta, että vihollisen vakoilutoiminta Salpalinjan osalta saattoi olla paikoittain ollut hyvinkin menestyksekkästä. Lisäksi oli vihollisen todettu pyrkivän hyödyntämään suomalaisten puolustuslinjoista löytämiään heikkoja kohtia hyökkäyksessään, vaikka ne olisivat sijainneet pystymetsässäkin ja siten kaukana otollisimmista etenemisreiteistä. Tämän vuoksi katsottiin Salpa-asemalla jälleen aluillaan olevien linnoitustöiden keskeisimmäksi tehtäväksi juuri puolustuslinjan heikoimpien kohtien vahvistaminen ja syvyyden hankkiminen linjalle. Tavoitteena oli, että hyökätessään Salpa-asemaa vastaan vihollinen ”joutuisi yllätetyksi heikoksi tietämiensä kohtien lujouden sekä sijainnin suhteen”.³²³

Neuvostoliiton suurhyökkäys johti 21.6.1944 tapahtuneeseen Viipurin valtauksen, jota seuranneena yönä Suomea vastaan suunnattujen neuvostojoukkojen johto sai Moskovasta varsin ikäviä uutisia. Stalin oli näet päättänyt, ettei merkittäviä lisävoimia hyökkäyksen jatkamiselle Suomea vastaan

³²¹ Kilkki 1994, 130.

³²² Päämajan ohje koskien eräitä näkökohtia, jotka olisi otettava huomioon kehitettäessä n.s. Moskovan rauhan asemaa, 7.7.1944. T 15715/3, KA.

³²³ Päämajan ohje koskien eräitä näkökohtia, jotka olisi otettava huomioon kehitettäessä n.s. Moskovan rauhan asemaa, 7.7.1944. T 15715/3, KA.

enää lähetettäisi rintamalle. Päätöksen taustalla oli Valko-Venäjällä käynnistynyt Neuvostoliiton massiivinen hyökkäys, operaatio Bagration, joka tähtäsi Saksan keskustan armeijaryhmän tuhoamiseen. Tämän hyökkäyksen laajentamiseen Stalin katsoi tarvitsevansa kaikki liikenevät joukot, mikä vuoksi toisarvoiseksi katsotulle Suomen suunnalle ei lisäjoukkoja herunut.³²⁴ Viipurissa vangiksi saatu suomalainen sotilas kertoi venäläisille kuulusteluissa sekä Moskovan rauhan rajan tuntumaan että noin 30 kilometriä taemmas, Haminan ja Taavetin välille rakennetuista puolustuslinjoista. Samanlaisia tietoja oli Neuvostoliitossa kerätty jo aiemmin jatkosodan aikana myös muilta suomalaisilta sotavangeilta.³²⁵ Näiden tietojen, sekä suomalaisten Viipurin menettämisen jälkeen tiivistyneen vastarinnan katsottiin sodanjohdon piirissä edellyttävän tilanteen uudelleen harkintaa, mikä johdosta Leningradin rintama antoikin joukoille 24.6.1944 käskyn edetä – Kymijoen sijasta – valtakunnan rajalla sijaitsevan suomalaisten linnoitusvyöhykkeen tasalle.

Mainittavaa menestystä eivät neuvostojoukot kuitenkaan enää Viipurin jälkeen kannaksella saavuttaneet. Puna-armeijan hyökkäys pysähtyi Viipurin alueelle ja pohjoisempana Taliin ja Ihantalaan, ja rintamalinja vakiintui kannaksella Viipuri–Kuparsaari–Taipale-puolustusaseman tuntumaan rauhan tekoon saakka.³²⁶ Sivuhuomautuksena voitaneen tässä vaiheessa mainita myös, että vasta heinäkuussa 1944 suomalaisten talvisodan jälkeen rakentama puolustuslinja, joka tähän asti oli kulkenut nimillä Moskovan rauhan linja, tai pelkkä Moskovan linja, sai nimekseen Suomen Salpa – eli Salpalinja.³²⁷ Mannerheimin päätös nimetä puolustusasema tällä tavoin on kenties osoitus pyrkimyksestä taisteluhengen nostattamiseen omien joukkojen parissa. Tieto välirauhan aikana kantalinnoitusta Salpa-asemasta puolustuksen viimeisenä lukkona olikin Suomen sodanjohdon lisäksi ainakin jossain määrin levinnyt myös rintamalle miehistön piiriin.³²⁸ Salpa-asema sijaitsi sen verran kauempana silloisista puolustuslinjoista, että kenttäarmeija ehdittäisiin asemien murtuessa vielä rauhasa keskittää sinne. Joukkojen keskuuteen levinnyttä tietoa Salpalinjasta, vahvimmasta suomalaisten rakentamasta puolustuslinjasta, voi hyvin pitää yhtenä kesällä 1944 puolustushenkeä lujittaneena tekijänä.

Vielä 10.7.1944 Leningradin rintaman johto pyysi yleisesikunnalta vahvistuksia hyökkäyksen jatkamiseksi, mutta Stalin katsoi kuukauden jatkuneen ja merkittävään ratkaisuun johtamattoman hyökkäyksen riittävän, mikä lisäksi länsirintamalla oltiin kovaa vauhtia matkalla kohti Varsovaa – ja tietysti Berliiniä. Kun pidetään mielessä hyökkäyksen kestolle asetetut aikamäärät, 35–45 päiväs-

³²⁴ Manninen 2008, 236.

³²⁵ Alava 2002, 144.

³²⁶ Manninen 2008, 238.

³²⁷ Manninen 2008, 227.

³²⁸ Ylikangas 2007, 49 ja 67.

sä Kymijoen, ei ole ihme, että Stalin katsoi Suomen-hyökkäyksen vaatineen jo liikaa aikaa. Tämän vuoksi ei lisäjoukkoja Suomea vastaan lähetetty. Stalinin henkilökohtaisella käskyllä Karjalan kannaksella siirryttiin puolustukseen.³²⁹ Näin jäi toteutumatta myös suunniteltu puna-armeijan eteneminen Salpa-aseman etumaastoon ja kokeilematta linjan torjuntateho Neuvostoliiton suurhyökkäyksen pysäyttäjänä.

Aselepo Suomen ja Neuvostoliiton välillä astui voimaan 4.9.1944, jolloin Suomi lopetti sotatoimet. Neuvostoliitto kuitenkin jatkoi suomalaisten tulitusta vielä vuorokauden ajan, sillä Moskovassa katsottiin, ettei Suomen hallitus ollut täyttänyt sille asetettuja ennakkoehdotuksia sotatoimien lopettamiseksi. Puna-armeijan sodanjohto lähetti Suomea vastaan sijoitettujen joukkojen komentajille käskyn, jossa todettiin, ettei sotatoimia lopetettaisi ennen erillistä käskyä. Hyökkäyksen jatkamisen varalta laadittiin ohjeet, joissa puna-armeijan oli siirryttävä täysimittaiseen hyökkäykseen ja seurattavia suomalaisia joukkoja Moskovan rauhan rajalle asti, mihin tuli asettaa puolustukseen. Tätä rajaa ei saanut ylittää ilman erillistä käskyä. Suunnitelmaa ei kuitenkaan koskaan jouduttu laittamaan täytäntöön, sillä aamulla 5.9.1944 neuvostojohto katsoi aselepoehdotusten täytyneen ja välirauha astui voimaan.³³⁰ Koska lisäjoukkoja ei Suomen suunnalle herunut ja heti Moskovan rauhan rajan takana tiedettiin odottavan suomalaisten lujaksi varustaman Salpa-aseman, viittaa toimintaohjeeseen kirjattu ratkaisu puolustukseen asettumisesta siihen, ettei Salpa-aseman suunnalla uskottu saavutettavan menestystä, mikäli suomalaiset olisivat päättäneet organisoida puolustuksensa kyseiselle puolustuslinjalle. Myös puna-armeijan sotilaiden muistitietoon perustuvassa kirjassa *Jatkosota Puna-armeijan silmin* todetaan, että suomalaisten tiivistyneen vastarinnan lisäksi suomalaisilta sotavangeilta saadut tiedot Haminan kaupungin edustalla odottavasta kantalinnoitetusta puolustusasemasta lannistivat omalta osaltaan neuvostosotilaiden hyökkäyshaluja.³³¹

7. Salassapitoasiat jatkosodan jälkeen

Suomi solmi syyskuun alussa 1944 välirauhan sopimuksen Neuvostoliiton kanssa. Välirauhansopimuksen mukaisesti maahan lähetettiin liittoutuneiden valvontakomissio tarkkailemaan ja varmistamaan Suomen siirtyminen rauhan kannalle. Nimestään huolimatta valvontakomissio oli kuitenkin etupäässä neuvostoliittolaisten organisaatio Suomen sisäisten asioiden selvittelyä varten. Ensimmäiseen syyskuun 22. päivänä Helsinkiin saapuneen valvontakomission noin kymmenen henkeä käsit-

³²⁹ Manninen 2008, 242.

³³⁰ Manninen 2008, 250–252 ja Manninen 2002, 261.

³³¹ Drabkin & Irincheev 2007, 253.

tänyt etujoukko matkusti eversti Valo Nihtilän puheille Mikkeliin.³³² Vuonna 1896 syntynyt, everstiksi asti urallaan edennyt Valo Nihtilä oli talvi- ja jatkosodan aikana toiminut muun muassa Päämajan operatiivisen osaston päällikkönä ja kuului näin ollen siihen marsalkka Mannerheimin lähimpien upseerien ryhmään, jotka vastasivat sotatoimien suunnittelusta ja toteuttamisesta. Sotien jälkeen Nihtilä oli keskeinen koordinaattori aseiden ja sotamateriaalin luvattomassa hajavarastoinnissa, eli asekatkennässä. Väli rauhan aikana Nihtilä näytteli II armeijakunnan esikuntapäällikkönä merkittävää roolia uuden itärajan pääpuolustuslinjan suunnittelutyössä, sillä hän vastasi kyseisessä tehtävässä muun muassa Salpa-aseman linjauksesta maastoon Suomen kaakkoisrajalla. Valo Nihtilä kuoli Helsingissä syksyllä 1973.³³³

Valvontakomissio halusi eversti Nihtilältä ensin nähtäväkseen peitepiirroksen suomalaisten joukkojen ryhmyksestä itärajalta. Peitepiirroksat saatuaan komission tutkijat ottivat seuraavaksi esille Salpa-aseman ja vaativat Nihtilältä yksityiskohtaisia karttoja linnoituslaitteiden sijainnista ja rakenteesta Virolahden–Miehikkälän–Luumäen alueelta, eli linjan vahvimmin linnoitetulta kaistalta. Nihtilä kuitenkin kieltäytyi luovuttamasta kyseisiä karttoja Valvontakomission tutkijoille vedoten siihen, että kartat olivat Nihtilän Mikkelin toimiston sijasta Päämajan Linnoitusosastolla Myllykoskella. Nihtilä oli kuvitellut, etteivät neuvostoliittolaiset vaivautuisi matkustamaan Myllykoskelle asti karttojen perässä, mutta sai kuitenkin jo seuraavana päivänä puhelun Myllykoskelta majuri ja toimistoinsinööri Reino Lukkarilta. Lukkari virkkoi puhelimesta Nihtilälle: ”Nyt ne ovat täällä, pitääkö kartat antaa?”, johon Nihtilä vastasi: ”Anna pois, niille pitää antaa niin paljon muutakin. Ei kannata ruveta rähisemään niiden kanssa”.³³⁴ Näin päätyivät yksityiskohtaiset kartat Salpa-asemasta Moskovaan täydentämään ja tarkentamaan väli rauhan ja jatkosodan aikana vakoilutoiminnan kautta hankittuja tiedustelukarttoja.

Neuvostoliiton kohdistama mittava kiinnostus Suomen itärajan puolustukseen ja erityisesti Salpa-asemaan herätti Suomessa huolia itänaapurin mahdollisista miehitysaikaisista ja muista maan varalle suunnittelemissa jatkotoimenpiteistä.³³⁵ Varsin pian väli rauhan solmimisen jälkeen, alkaen jo vuoden 1944 syksystä, Valvontakomissio suoritti kaksi perinpohjaista tarkastusmatkaa Salpalinjalle. Tarkastusmatkoilla käytiin yksitellen läpi kaikki puolustusaseman laitteet lattiasta kattoon.³³⁶ Näin ollen lienee jatkosodan päättymisen jälkeen enää turhaa puhua Salpalinjan salassapidosta – kaikki mahdollinen puolustuslinjaa koskeva tietohan oli päätynyt Neuvostoliittoon valvon-

³³² Kilkki 1994, 154.

³³³ Määttä, Vesa, Valo Nihtilä. Kansallisbiografia-verkkajulkaisu, [<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7709/>], luettu 28.10.2013.

³³⁴ Kilkki 1994, 156.

³³⁵ Kilkki 1994, 162.

³³⁶ Heikki Koskelon luento Miehkälän Salpalinja-museolla 20.10.2011. Luentomuistiinpanot kirjoittajan hallussa.

takomission tutkijoiden tekemien muistiinpanojen mukana. Vaikka Salpalinjan salassapitoon liittyvät kysymykset eivät enää sotatoimien päättymisen jälkeen olleetkaan tutkielmassa tähän asti kuvatussa ”tiukassa” mielessä relevantteja (”ei ratkaisevan tärkeitä tietoja puolustuslinjasta potentiaalisen vihollisen käsiin”), liittyy teemaan vielä joitakin yksityiskohtia, jotka ansaitsevat tulla aiheeseen liittyvässä tutkielmassa käsitellyiksi.

Valvontakomission tutkimusten jälkeen koko laajuudessaan esille saatetuista suomalaisten Salpalinjalla suorittamista linnoitustöistä oltiin Kremlissä ilmeisesti verrattain vaikuttuneita ja Suomen itärajalta sijainnut puolustuslinja koettiin Neuvostoliiton ulkopoliittikan toteuttamisen kannalta sangen kiusalliseksi riesaksi. Neuvostoliitto näet vaati heinä–lokakuussa 1946 järjestetyn Pariisin rauhankonferenssin ”ensimmäisellä kierroksella” kaikkien Neuvostoliiton vastaisella rajalla sijainneiden linnoituslaitteiden – toisin sanoen Salpalinjan – tuhoamista. Kyseisen konferenssin alkaessa olivat voittajavaltioiden välit kuitenkin jo päässeet melko pahasti tulehtumaan ja länsiliittoutuneiden ja Neuvostoliiton väliset eturistiriidat vaikuttamaan politiikkaan. Länsiliittoutuneet asettuivat vastustamaan Neuvostoliiton rauhansopimukseen vaatimia tiukennuksia, ja tässä tilanteessa suurvallat pitäytyivät aiemmin solmituissa – alun perin väliaikaisiksi ajatelluissa – rauhanehdoissa ja aseleposopimuksissa. Tämän vuoksi myös Neuvostoliiton vaatimat lisätiukennukset karsiutuivat Suomen osalta lopullisen Pariisin rauhansopimuksen ulkopuolelle ja Salpa-asema sai jäädä maan itärajaa halkomaan.³³⁷

Linnoitustöiden lopettamisen suhteen annettiin työjoukoille 24.9.1944 lennätinsanomalla määräys, jonka mukaan uusia töitä ei saatu aloittaa päivämäärän 25.9.1944 jälkeen, joskin viimeistelyä vaille olleet työt saatiin suorittaa loppuun myös tämän aikarajan jälkeen. Työmailta kerättiin materiaali ja työkoneet puhdistettuina ja suojarasvattuina erikseen määrättyihin keskusvarastoihin, ja työntekijöiden parakit joko luovutettiin puolustusvoimien käyttöön tai purettiin ja varastoitiin.³³⁸ Rakennetut linnoituslaitteet, sekä niiden piirustukset ja muut suunnitelmat luovutettiin eri lohkojen puolustuksesta vastanneiden sotatoimiyhtymien haltuun.³³⁹ Heti jatkosodan jälkeen Salpalinjan korsuista poistettiin muun muassa aseet ja niiden jalustat, korsujen lämmityslaitteet, sekä ilmanvaihtokoneet.³⁴⁰

Sodan päätyttyä pääesikunnan operatiivisen osaston alaisuuteen siirtyneen Linnoitustoimiston tehtäväksi jäi linnoitustaktillisen ja -teknillisen tutkimustyön suorittaminen, erilaisten kokeiden ohjaus

³³⁷ Manninen 2002, 274–275.

³³⁸ 1150:n [Päämajan Linnoitusosaston] lennätinsanoma N:o 1525 2257:lle [Linnoitussuunnittelutoimisto] koskien linnoitustöiden lopettamista 24.9.1944. T 15715/2, KA.

³³⁹ Päämajajoitustestari Airon määräys 24.9.1944. T 15715/2, KA.

³⁴⁰ Aallonpää 1980, 96.

ja valvonta, linnoitussuunnitelmien säilyttäminen, valmiiden linnoitteiden huollon ja hoidon valvonta, linnoituskoulutuksen suunnitteleminen ja linnoitusohjeiden jakaminen armeijan joukko-osastoille. Puolustusministeriön alaisuuteen perustetun Maalinnostusten hoitotoimiston tehtäväksi puolestaan tuli etupäässä valmiiden linnoitteiden jatkuva huolto, korsujen aseiden, sekä muun korsuirtaimiston varastointi ja huolto ja muiden juoksevien asioiden hoitaminen.³⁴¹ Toisin sanoen Linnoitustoimisto vastasi erinäisistä toimistotehtävistä ja valvoi Maalinnostusten hoitotoimistoa, joka puolestaan suoritti käytännön työn kentällä. Käytännössä Maalinnostusten hoitotoimiston tehtäväksi jäi Salpa-aseman laitteiden saattaminen rauhan kannalle ja puolustuslinjan liikenteelle ja muulle rauhanomaiselle toiminnalle aiheuttamien haittojen poistaminen. Tämä tarkoitti muun muassa piikkilankaesteiden purkamista, taisteluhautojen ja kaivantoesteiden täyttämistä ja kiviesteiden poistamista niistä paikoista, joissa este oli suunniteltu kulkemaan tien poikki.³⁴²

Maalinnostusten hoitotoimisto oli myös vastuussa vartiointin järjestämisestä Salpalinjalla. Vartiointi järjestettiin palkattua työvoimaa käyttämällä ja sen tarkoituksena oli estää vahingon- ja ilkeivallan teko aseman laitteita ja niihin sijoitettua puolustusvoimien omaisuutta vastaan, sekä tarkkailla itse linnoituslaitteiden tai niihin sijoitetun materiaalin kunnossa mahdollisesti ilmeneviä muutoksia, jotta tarvittaviin korjaustoimenpiteisiin voitaisiin ryhtyä mahdollisimman aikaisessa vaiheessa. Vartijan oli kierrettävä valvomansa alue vähintään kerran viikossa – olosuhteiden ja vuodenajan vaatiessa useamminkin. Palkattavien vartiomiesten määrä vaihteli eri alueilla riippuen valvonta-alueella sijaitsevien korsujen lukumäärästä ja etäisyyksistä. Kentältä oli Hoitotoimistoon lähetettävä yhteenveto vartijoiden ilmoituksista kuukausittain. Mikäli ”kiireellisiä tapauksia”, kuten esimerkiksi murtoja, varkauksia, tuhotekoja tai tulipaloja tuli ilmi, oli ilmoitus tehtävä välittömästi. Vartiomiehet myös aseistettiin työnantajan puolesta kivääreillä, minkä lisäksi he tarpeen tullen tulisivat saamaan virka-apua alueensa nimismiehiltä.³⁴³

Kaikesta päätellen vartiointin järjestäminen Salpa-asemassa koettiin myös sodan jälkeen tarpeelliseksi – ja sen toteuttamiseksi nähtiinkin verrattain paljon vaivaa – huolimatta siitä, että kaikki oleellinen tieto puolustuslinjasta oli jo sodan jälkeen päätynyt Neuvostoliittoon. Maalinnostusten hoitotoimiston järjestämisen vartiointin tavoitteena olikin vakoilun sijasta ehkäistä linjan laitteiden sabotointia ja muuta ilkeivallan tekoa, jota laitteisiin saattoivat mahdollisesti kohdistaa sekä Neuvostoliitosta lähetetyt asiamiehet että Neuvostoliiton laskuun työskennelleet suomalaiset ilkeivallan tekijät. Osoituksena tästä on esimerkiksi kivääriaseistuksen jakaminen periaatteessa ”siviilipuolen”

³⁴¹ Päämajan ohje koskien linnoitustöiden johdon järjestelyä, 19.11.1944. T 13545/27, KA.

³⁴² Vahe 2010, 91–92.

³⁴³ Väliaikaiset ohjeet hoitopiireille Salpa-aseman vartiointin järjestelystä, 2.2.1945. T 19173/27, KA.

työssä toimineille vartijoille maassa vallinneesta rauhantilasta huolimatta, sekä linnoituslaitteiden pitäminen mahdollisina ilkeiden kohteina jo vartiointin käynnistämisen yhteydessä. Maalinnostusten hoitotoimiston henkilökunnan tehtävät vähenivät vuosien saatossa hiljalleen purkutöiden edetessä, ja kun viimeistenkin korsujen ovet oli suljettu lyijykkeillä, voitiin hoitotoimisto lakkauttaa vuoden 1949 lopulla.³⁴⁴

Vaikka Salpalinja siirtyi 1940-luvun lähestyessä loppuaan pikkuhiljaa rauhan kannalle, kohdistui Neuvostoliiton kiinnostus suomalaisten linnoitustöihin ainakin jossain määrin edelleen. Tämä käy ilmi Suomea 1950-luvun alkupuolella ravistelleesta niin sanotusta ”suuresta vakoilujutusta”, johon liittyen langetettiin 10. helmikuuta 1954 Helsingin hovioikeudessa Neuvostoliiton vakoilijoina toimineille suomalaisille kovia tuomioita. Vakoilurinkiä johti Jyväskylästä käsin vaatturi Reino Armas Kettunen, joka oli kesällä 1944 hankkiutunut rintamalinjan väärälle puolelle ja värväytynyt siellä Neuvostoliiton vakoojaksi. Hän sai kattavan koulutuksen vakoilutoiminnan johtamisesta Neuvostoliitossa, minkä jälkeen hänet palautettiin muiden suomalaisten sotavankien mukana kotimaahansa. Kettunen sai tehtävänsä Leningradista käsin ja niissä edellytettiin vakoilurenkaan perustamisen lisäksi Kettusen itsensä suorittavan ”rengasmatkan” reitillä Savonlinna–Parikkala–Imatra–Lappeenranta–Simpele. Kyseisellä matkalla Kettusen tulisi tarkastaa, suorittiko Suomen puolustusvoimat salaisia linnoitustöitä kyseisellä alueella.³⁴⁵

Tästä päätellen Neuvostoliitossa oltiin hermostuneita suomalaisten mahdollisesta linnoitustoiminnasta myös jatkosodan jälkeen huolimatta siitä, että kaikki Salpalinjaa koskevat asiakirjat olivat jo Neuvostoliittoon päätyneetkin. Venäläinen upseeristo ei itse asiassa unohtanut Salpalinjaa Neuvostoliiton romahtamisen jälkeenkään. Itäisen maanpuolustusalueen komentajana vuosina 1993–1995 toiminut kenraaliluutnantti Heikki Koskelo on kertonut tapauksesta, jossa Venäjän kenraalidelegation ollessa vierailulla Suomessa vuonna 1995 oli eräs lähetystön edustaja kysellyt Koskelolta, missä kunnossa ja käytössä Salpa-asema tuolloin oli. Saatuaan vastaukseksi, että suomalaiset olivat tehneet puolustuslinjasta museokohteen, oli kyseinen kenraali ollut kovin ihmeissään siitä, että täysin käyttökelpoinen linnoitus oli tällä tavoin otettu kokonaan siviilikäyttöön.³⁴⁶

Virolahden ja Miehikkälän rajapitäjissä asuttiin linnoitusten keskellä ja sodan muisto eli vahvana. Minkäänlaisia virallisia asiakirjalähteitä ei aiheesta ilmeisesti ole säilynyt, mutta monet pitäjien pitkäaikaisasukkaat ovat tämän kirjoittajalle kertoneet, ettei sotien jälkeen Kaakonkulmalla katsottu soveliaaksi puhua julkisesti suureen ääneen alueelle rakennetusta valtavasta puolustuslinjasta. Pi-

³⁴⁴ Vahe 2010, 93.

³⁴⁵ Leskinen & Silvast 2001, 165–167.

³⁴⁶ Heikki Koskelon luento Miehikkälän Salpalinja-museolla 20.10.2011.

kemminkin asiasta jotakin tietäviä oli tapana hyssytellä ja varoitella näitä tietojaan laajemmin levittelemästä. Eräänä esimerkkinä pitkään jatkuneesta ”hiljaiselosta” Salpalinjan suhteen käynee kuvaus Miehikkälän Salpalinjamuseon perustamispyrkimyksistä 1970-luvulla. Vuonna 1974 Miehikkälän kunnansihteeri Aimo Polvi tiedusteli kuntalaisten pyynnöstä Miehikkälässä sijainneen Savanjärven varuskunnan tuoreelta päälliköltä Arto Lavennolta mahdollisuutta Salpalinjaa esittelevän museon perustamiseen. Museota kaavailtiin Taavetintien varteen, pari kilometriä Miehikkälän kirkolta pohjoiseen, samalle paikalle, jossa nykyinenkin Miehikkälän Salpalinja-museo sijaitsee. Lavento ottikin asiassa yhteyttä Puolustusvoimien järjestelytoimistoon, mutta sai vastauksen, jonka mukaan nimenomaiselle paikalle kaavailtiin tuolloin torjuntakomppanian tukikohtaa, minkä vuoksi minkäänlaista museota alueelle ei missään nimessä saanut perustaa.³⁴⁷

Salpalinjaa esittelevän sotahistoriallisen museon perustaminen ei siis vielä 1970-luvulla päässyt vauhtiin, mutta vuonna 1980 hanke sen sijaan otti tulta alleen, kun Virolahden bunkkerimuseo perustettiin nykyisen valtatie 7:n varteen Virolahden Ylä-Pihlajaan. Miehikkälän pitäjä seurasi perässä seitsemää vuotta myöhemmin, kun Korsumuseo avattiin jo 70-luvulla suunnitteilla olleelle paikalleen Miehikkälän Saivikkalaan vuonna 1987. Kummankin museon toiminta käynnistyi kuntien ja paikallisten veteraanijärjestöjen yhteistyönä.³⁴⁸ Kenties kylmän sodan huomattava liudentuminen 1980-luvun aikana oli se tekijä, joka rohkaisi vihdoinkin toteuttamaan rajaseudun pitäjien ainutlaatuisen nähtävyyden esittelytoiminnan käynnistämiseksi pitkään kaavailtut hankkeet.

8. Loppupäätelmät

Kenties tärkeimmäksi salassa pidettäväksi asiaksi Salpa-aseman välirauhan aikaisissa linnoitustöissä katsottiin korsujen rakennepiirustukset ja muut vastaavat asiakirjat, joista helposti selvisivät erilaiset linnoituslaitteiden suhteen tehdyt tekniset ratkaisut. Yhtä tiukan salassapidon alla olivat laitteiden sijoituksesta maastoon kertovat kartat ja peitepiirrokset. Mikäli nämä tiedot olisivat päässeet vuotamaan todennäköisenä tulevaisuuden vihollisena pidetyn Neuvostoliiton käsiin, olisi vihollisen ollut helppo määrittää, minkä kokoisilla pommeilla mitäkin paikkaa kannatti pommittaa, jotta suomalaisten puolustuslinjan murtaminen onnistuisi vähimmällä mahdollisella vaivalla. Salaisten asiakirjojen käsittelystä ja säilytyksestä lähetettiin Linnoitustoimistosta työmaille suorastaan pikkutarkan yksityiskohtaiset ohjeet, joita vaadittiin ehdottomasti rangaistuksen uhalla noudattamaan. Myös linnoitustyömaiden työntekijöiden valvontaan liittyvät paperit oli pidettävä salassa hyvin il-

³⁴⁷ Arto Lavennon esitelmä Miehikkälän Salpalinja-museolla 22.9.2013. Muistiinpanot tekijän hallussa.

³⁴⁸ Oinonen 2005, 35 ja 46.

meisestä syystä: vihollisen käsiin joutuessaan tämä olisi niiden tarjoamien tietojen avulla voinut muuttaa mahdollisen vakoilutoimintansa käytäntöjä tehokkaammiksi.

Julkisuuteen ei haluttu vuotavan tietoja itärajalta tapahtuvasta linnoittamisesta. Tätä varten johtohenkilöstölle annettiin jyrkkä kieltö olla paljastamatta lehdistölle mitään vireillä olleista linnoitustöistä ilman nimenomaista lupaa. Kielto mitä ilmeisimmin myös tehoi, sillä välirauhan ajan lehdistöstä ei Salpa-asemaa käsitteleviä juttuja käytännössä löydy. Valokuvaaminen oli myös yksi puolustuslinjan salassapidon kannalta keskeinen kysymys. Tämän johdosta oli kaikilta linnoitustyömailla liikkuneilta ehdottomasti kielletty valokuvauskoneiden hallussapito ilman ylemmältä taholta anottua lupaa. Näin linnoituslaitteiden teknisiä ratkaisuja ja maastoon sijoittamista paljastavia kuvia ei päätyntynyt linnoittajien kotialbumeihin, muttei myöskään vihollisen puolelle työmaille mahdollisesti soluttautuneiden vakoilijoiden kautta.

Sattui joitakin sellaisia tapauksia, joissa Linnoitustoimisto joutui kiireesti reagoimaan salassapitoasioihin. Esimerkki tällaisesta tapauksesta oli kömmähdys, jossa ilmeisesti kenellekään ei ollut tullut mieleen tarve lukita jo valmistuneita korsuja, joita näin ollen monet uteliaat pääsivät vapaasti tutkimaan. Tällaisissa tilanteissa Linnoitustoimisto pyrki pikaisesti korjaamaan tapahtuneen vahingon siinä usein tehokkaasti onnistuenkin, mutta tapaukset kertovat osaltaan myös siitä, ettei laajoilla työmaille osattu aina ottaa kaikkia mahdollisia yksityiskohtia huomioon. Töiden edistyessä toi kokemus toimintaan kuitenkin entistä varmemman otteen.

Tavalliselle työmiehelle ei nähdäkseni vaitiolo-ohjeistusta liiemmästi annettu – valokuvauskieltoa ja linnoitustöiden vuosijuhlassa esitettyä pakinaa lukuun ottamatta. Tämä viestii työnjohdon työväkeä kohtaan tuntemasta luottamuksesta. Taustalla lienee ollut paljon puhuttu talvisodan henki: halu itsenäisyyden säilyttämiseen oli levinnyt laajalti kansan keskuuteen ja johtoporras uskalsi luottaa tavallisen työmiehen arvostelukykyyn ja vaitioloon ilman aiheeseen liittyviä erillisiä käskyjäkin. Toki on hyvä pitää mielessä se, että työnjohtajat ovat saattaneet antaa suullisia käskyjä suoraan alaisilleen työmiehille, joskin ne lienevät olleet verrattain harvinaisia päätellen esimerkiksi siitä, ettei niitä rakentajien haastatteluissa mainita. Johtoportaan luottamus ei myöskään osoittautunut turhaksi. Laaja enemmistö haastatelluista rakentajista kertoo heille olleen itsestään selvää, ettei linnoitustöistä parannut ulkopuolisille laverrella. Kitkemällä alkoholi työmailta pyrittiin sulkemaan pois myös ”lipsahdukset”, joita työntekijöille olisi saattanut epäsovivassa seurassa päihtymyksestä johtuen sattua.

Työmaille pääsy oli tehty tarkoituksella hankalaksi, jotta voitiin vaikeuttaa mahdollisten vakoilijoiden pääsyä linnoitustöitä seuraamaan. Linnoitustyömaalle pääsemiseksi oli hankittava työvoima-

toimiston antaman työhönottotodistuksen avulla kotipaikkakunnan poliisilta matkustuslupa, sillä työmaat sijaitsivat rajaseudulla, jossa liikkumista oli rajoitettu. Tämä mahdollisti periaatteessa eräänlaisen ”kaksinkertaisen” valvonnan, jossa sekä työhönottoviranomaisella, että paikallisella poliisilla oli mahdollista estää epäilyttäväksi katsomansa henkilön pääsy linnoitustöihin. Rajaseudulla työmaille pääsyä valvottiin tarkasti puolustusvoimien järjestämien vartioiden avulla ja tarvittaessa tuli työntekijällä myös olla esittää työnantajan myöntämä työmaatodistus, joka oikeutti linnoitustyömaalla liikkumisen.

Kitkeäkseen työmaita kiertelevän, mahdollisesti vihollisen laskuun tietoja keräävän poliittisesti epäilyttävän aineksen linnoitustöistä, perusti Linnoitustoimisto moninaisten vaiheiden jälkeen niin sanotun mustan kortiston. Siihen kerättiin eri reittejä myöten tietoja muun muassa kommunistisiin järjestöihin kuuluvista tai liian läheisissä suhteissa Neuvostoliittoon olevista henkilöistä. Kortiston tietoja jaettiin edelleen työmaille, jotta nämä osaisivat olla ottamatta tällaisia arveluttavia henkilöitä töihin. Kortiston ylläpidosta aiheutuneista ilmeisesti verrattain mittavista lisätöistä huolimatta pidettiin sen olemassaoloa linnoitustöiden salassa pysymisen kannalta hyvin tärkeänä, joskin toisinaan esitettiin myös arvostelua siitä, että listalle joutui hyviäkin työmiehiä turhan heppoisin perustein. Ilmeisesti mustan listan olemassaolo onnistuttiin varsin tehokkaasti salaamaan tavallisilta työntekijöiltä, sillä esimerkiksi kukaan tutkimieni haastattelujen antajista ei vaikuttanut olevan tietoinen heihin linnoitustöissä olon aikana kohdistuneesta varsin tarkasta valvonnasta.

Kaiken kaikkiaan voi todeta, että välirauhan aikaisten linnoitustöiden salassapidon merkitys koettiin keskeiseksi ja työntekoon suuresti vaikuttaneeksi tekijäksi. Linnoitustyömaille ei voinut johtaa tavallisen rakennustyömaan tavoin, vaan oli tarkkaan valvottava sekä rakennuskohteen teknisten tietojen salassa pysymistä, että varmistuttava työntekijöiden aatemaailman ”oikeellisuudesta”. Tämän ”kahdella tasolla” tapahtuneen salassapidon tarkoitus oli ennaltaehkäistä tietovuoto uuden rajan turvaamisen kannalta keskeisestä puolustuslinjasta Neuvostoliittoon, joka talvisodan jälkeen koettiin Suomessa jatkuvaksi uhkaksi maan itsenäisyydelle.

Lukuisista erityyppisistä ja eri toimijoiden tuottamista lähteistä päätellen olivat Salpa-aseman linnoitustyöt hyvin korkealla sijalla Neuvostoliiton Suomea koskeneiden kiinnostuksen kohteiden listalla niin välirauhan kuin jatkosodankin aikana. Suomalaisten uudesta itärajan pääpuolustusasemasta pyrittiin hankkimaan tietoja muun muassa omia Suomessa toimineita diplomaatteja tiedustelumatkoille lähettämällä, tehtävään soveltuvia suomalaisia asiamiehiä puuhaan palkkaamalla kuin myös ilmasta käsin lentokoneella kuvaamalla ja lähettämällä tiedustelupartioita ja desantteja Suomen puolelle tilannetta tarkkailemaan. Toiminnan aktiivisuudesta kertovat lukuisat raportoidut raja-

loukkaukset sekä maitse että ilmasta käsin, sekä kiinni jääneet rajan yli salateitse tulleet vihollisen tiedustelupartiot ja rajaseudulle pudotetut desantit. Lisäksi eräiden Valtiollisen poliisin tarkan silmälapidon alla olleiden suomalaisten kommunistien ja muiden ”ostettavissa” olleiden henkilöiden kiinniotot osoittavat, että myös eräät Suomen kansalaiset olivat valmiita vuotamaan maanpuolustuksellisesti tärkeitä tietoja Neuvostoliittoon. Esimerkkinä tästä toimii aiemmin kuvattu työmies Nybergin tapaus Salpa-aseman linnoitustöistä Virolahdella. Väli rauhan aikana rajaseudulla vallinneen tilanteen kannalta kuvaavaa mielestäni on se, että niistäkin haastatelluista linnoittajista, jotka eivät olleet työaikana henkilökohtaisesti vakoojiin työmailla törmänneetkään suuri osa piti linnoitustyömaille suuntautunutta vakoilutoimintaa ja tietovuota ilmiselvänä.

Vaikkei Salpa-asemaan kohdistunut tiedustelu monesti ollutkaan kovin ammattimaisesti organisoitua, toteutettiin sitä kuitenkin kaikesta päätellen sen verran laajassa mittakaavassa, että suuri määrä tietoa puolustusaseman suhteen tehdyistä ratkaisuksista oli jo jatkosodan alkuvaiheessa vuotanut Neuvostoliiton puolelle. Tästä kenties paras osoitus ovat Sortavalasta löydetyt venäläiset tiedustelukartat, joihin Salpa-aseman sijainti ja rakenne on varsin tarkasti onnistuttu merkitsemään. Tieto linnoitustöistä kiersi ilmeisen laajalti myös suomalaisten kommunistien parissa, jotka eivät niihin vaikuta kovinkaan myönteisesti suhtautuneen ainakaan kommunistisessa Totuus-lehdessä julkaistusta runosta päätellen. Varsin outona voisi pitää sitä, ettei Neuvostoliiton sodanjohdon tietoon olisi myös tätä kautta kulkeutunut ainakin jonkinlaista tietoa Suomen itärajaltaan organisoimista linnoitustöistä. Näiden seikkojen lisäksi Suomessa kiersi myös siviiliväestön keskuudessa varsin ymmärrettävästi melko taajaan huhuja suuren ihmismäärän työllistäneistä linnoitustöistä. Epäilemättä ainakin osa näistä huhuista päätyi myös Neuvostoliiton diplomaattien korviin. Väli rauhan aikaan rajaseudun pitäjissä vallinnut tilanne oli sekä viranomaisille että paikkakuntalaisille itselleen uusi: ennen sotia verrattain pienen paikallisyhteisön keskuudesta olisi ollut helppoa löytää vakoojia, mutta kun alueelle saapui huomattava joukko paikallisille tuntemattomia työntekijöitä ja sotaväkeä, muuttui tehtävä hyvin hankalaksi. Tämän sekalaisen joukon keskuuteen oli mahdollisen vakoojan verrattain helppoa soluttautua. Luultavasti linnoitustyömaille liikkui vakoilijoita huomattavasti enemmän kuin heitä lopulta jäi kiinni, sillä valvontaa ei ollut mahdollista järjestää niin tehokkaaksi, että kaikki työmaille kuulumattomat olisi voitu karsia niiltä pois.

Neuvostoliiton Salpa-asemasta hankkima tietämys tuli mitä ilmeisimmin myös käyttöön, kun maassa talvisodan jälkeen suunniteltiin uusia Suomen vastaisia sotatoimia. Ennen jatkosodan alkua valmistuneessa suunnitelmassa tavoitteena oli kiertää Salpalinjan tiheimmin linnoitettu eteläosuus Suomenlahden ja Luumäen Kivijärven välillä Järvi-Suomen kautta. Tämä suunnitelma ei päässyt kuitenkaan toteuttamisvaiheeseensa asti ennen jatkosodan käynnistymistä ja Suomen siirtymistä

sodassa hyökkäyskannalle. Kesän 1944 suurhyökkäyksessä Salpa-aseman olemassaolo tiedostettiin myös. Tällä kertaa se oli tarkoitus murtaa suurella lukumääräisellä ja aseellisella ylivoimalla, minkä jälkeen olisi edetty syvemmälle Suomen alueelle, kenties Keski-Suomeen asti. Hyökkäyksen kestolle asetettiin kuitenkin melko tarkat määrääjat, sillä Neuvostoliitto tarvitsi paljon joukkoja myös Valko-Venäjällä Saksaa vastaan suunnattuun suurhyökkäykseensä, operaatio Bagrationiin. Kaiken kaikkiaan Keski-Eurooppa oli Neuvostoliiton näkökulmasta keskeisin hyökkäyssuunta: Berliiniin haluttiin ehtiä ennen länsiliittoutuneita. Tämä voimien jakamisen tarve johtikin siihen, että Neuvostoliiton suurhyökkäyksen jatkuessa tiivistynyt suomalaisten vastarinta ja heinäkuun alussa paikoilleen juuttunut hyökkäys ei saanut tuekseen suomalaisten kauempana odottavien puolustuslinjojen murtamiseen tarvittavia lisävoimia ja puna-armeija asettui puolustukseen, eikä Salpalinjalla koskaan jouduttu käymään taistelua.

Mikäli hyväksytään pieni kontradiktorinen pohdiskelu, voidaan Salpalinjan salassapidon onnistumisen ja epäonnistumisen välillä käytännössä toteutunutta vaihtoehtoa pitää parhaana mahdollisena useiden erilaisten vaihtoehtojen joukosta. Mikäli kaikki tarpeellinen tieto olisi ollut puna-armeijan käytettävissä, olisi Salpalinjan läpäisy ollut sille epäilemättä verrattain helppo tehtävä ja hyökkäystä sitä vastaan olisi jatkettu hyvin määrätietoisesti. Mikäli puolustuslinjasta taas ei olisi Neuvostoliiton puolella ollut lainkaan tietoa, olisi vihollinen epäilemättä tällöinkin jatkanut hyökkäystään kaikella voimalla ja ilman epäröintiä, saavuttaen kenties Salpa-aseman, jonka eteen vihollinen olisi uskoakseni ainakin joksikin aikaa saatu pysähtymään ja tuotettu sille ainakin jonkinlainen arvovaltatappio, kuten oli tapahtunut talvisodan aikaan Karjalan Kannaksen Mannerheim-linjalla. Yli sadan miljoonan asukkaan Neuvostoliitto olisi kuitenkin halutessaan voinut keskittää Suomen neljää miljoonaa asukasta vastaan sellaisen voiman, ettei sitä olisi Salpa-asemakaan pidätellyt, vaan Neuvostoliitto olisi sen lopulta murtautunut ja sen jälkeen miehittänyt Suomen.

Salpalinjalla käydystä taistelusta olisi epäilemättä muodostunut Pohjolan sotahistorian verisin puolin ja toisin. Betonisten kestolaitteiden sotilaille tarjoama suoja olisi vähentänyt puolustajan tappioita merkittävästi, kun taas hyökkääjän kärsimät tappiot olisivat muodostuneet erittäin suuriksi asekersujen eteen raivattujen satojen metrien pituisten ampumasektoreiden läpi pyrittäessä. Kenties juuri Neuvostoliiton sodanjohdolle välittynyt tieto siitä, että puna-armeijan tappiot Salpalinjalla olisivat varovaistenkin arvioiden mukaan muodostuneet todella suuriksi, oli riittävä syy rajoittaa hyökkäystä Suomea vastaan ja säästää joukkoja ”tärkeintä” vihollista Saksaa vastaan. Tässä mielessä Salpa-aseman olemassaoloa voidaan pitää yhtenä hyvinkin tärkeänä Suomen itsenäisyyden säilymiseen vaikuttaneena tekijänä, joskaan väitteen todentaminen ei olekaan tämän tutkielman rajoissa mahdollinen tehtävä.

Jatkosodan jälkeen tarkat ja yksityiskohtaiset tiedot Salpa-asehasta päätyivät kaikessa laajuudessaan Neuvostoliittoon liittoutuneiden Valvontakomission toimesta. Se mitä ei vakoilutoiminnalla ollut saatu sota-aikana selville, oli nyt Kremlin päättäjien tiedossa ja varsinainen salassapitokysymys oli tässä mielessä jatkosodan jälkeen aikansa elänyt. Ilmeisesti Salpalinja teki vaikutuksen neuvostoliiton sodanjohtoon, sillä sen tuhoamista vaadittiin vielä Pariisin rauhanneuvottelujen ensimmäisellä kierroksella, mutta voittajavaltioiden välisen kahtiajaon käydessä yhä ilmeisemmäksi Neuvostoliitto joutui luopumaan vaatimuksesta lähinnä Iso-Britannian ja Yhdysvaltojen vastustuksesta johtuen. Salpalinja oli Linnoitustoimiston ja Maalinnoitusten hoitotoimiston toimenpiteillä saatettu 1950-luvulle tultaessa kokolailla ”rauhantilaan” – piikkilangat oli poistettu ja pahimmat esteet viljelymailta ja teiden varsilta purettu. Salpalinja alkoi hiljalleen naamioitua luonnonvoimien myötävaikutuksella ympäröivään maastoon. Käytännössä ainoita, jotka armeijan henkilökunnan ja linnoitustyöntekijöiden ohella Salpalinjan olemassaolon tiedostivat ja muistivat, olivat linjan halkomien kuntien asukkaat, joiden oli kuitenkin annettu ymmärtää, että aiheesta olisi parasta vaieta. Massiivinen puolustuslinja Suomen Neuvostoliiton vastaisella rajalla olisikin epäilemättä ollut kummallekin osapuolelle julkisuudessa käsiteltäväksi melko kiusallinen aihe. Elettiinhan 1900-luvun jälkipuoliskolla suurvaltojen välisen kylmän sodan – ja Suomessa erityisesti suomettumisen – aikaa, jolloin Suomen ja Neuvostoliiton välillä muun muassa oli voimassa useiden vuosikymmenten ajaksi solmittu ”Ystävyys, Yhteistyö ja Avunanto” -sopimus. Osin tästäkin johtuen oli myös Suomen itärajan turvaksi rakennetun Salpalinjan elettävä hiljaiseloa liki neljän vuosikymmenen ajan.

9. Lähteet ja kirjallisuus

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (KA.)

Linnoitustoimiston arkisto

T 910/ 4 Työpiiri 210, Saapuneita salaisia kirjelmiä 1940–1941

T 910/ 5 Työpiiri 210, Lähetettyjä salaisia kirjelmiä 1940–1941

T 910/ 6 Työpiiri 210, Saapuneita kirjelmiä 1940

T 910/ 7 Työpiiri 210, saapuneita kirjelmiä 1940–1941

T 12523/ 1 Yleinen osasto, omat päiväkäskyt 1940

T 12523/ 3 Yleinen osasto, saapuneita yleisiä kirjelmiä 1940

T 12523/ 6 Yleinen osasto, yleistä kirjeistöä 1940

T 12523/ 10, Yleinen osasto, yleistä kirjeistöä 1940

T 12524/ 7 Yleinen osasto, salaista kirjeistöä 1940

T 12524/ 8 Yleinen osasto, salaista kirjeistöä 1940

T 12526/ 9 Yleinen osasto, salaista kirjeistöä 1940

T 12526/ 10 Yleinen osasto, salaista kirjeistöä 1941

T 12526/ 11 Yleinen osasto, salaista kirjeistöä 1941

T 12526/ 14 Yleinen osasto, salaista ja henkilökohtaista kirjeistöä 1941

T 12526/ 19 Yleinen osasto, yleistä kirjeistöä 1941

T 12535/ 9 Valistustoimisto, yleistä kirjeistöä 1940–1941

T 12553/ 1 Yleinen osasto, yleistä kirjeistöä 1940

T 12553/ 2 Yleinen osasto, yleistä kirjeistöä 1940–1941

T 12553/ 3 Yleinen osasto, yleistä kirjeistöä 1941

T 12561/17 Rakennusosasto, salaista kirjeistöä 1940–1941

Maalinhoitusten hoitotoimiston arkisto

T 13545/27 Maalinhoitusten hoitotoimisto, salaista ja yleistä kirjeistöä 1944

T 15715/2 Linnoitussuunnitteluesikunta, salaista ja yleistä kirjeistöä 1944

T 15715/3 Linnoitussuunnitteluesikunta, salaista ja yleistä kirjeistöä 1944

T 19173/27 Maalinhoitusten hoitotoimisto, kirjelmäryhmät 1–3 ja 11–12 1945

EK-Valpon arkisto

Etsivä keskuspoliisi, Valpo I, pääosaston tilannekatsaukset 1 – 12, v. 1937 – 1941, 1393.

Etsivä keskuspoliisi, Valpo I, tilannekatsaukset, alaosastot, 1941, 1400. XXVIIIE2 – XXVIIIE8.

Etsivä keskuspoliisi, Valpo I, alaosastojen tilannekatsaukset, Kotka 1924, 1941 – 1942, 1409.

HAASTATTELUT JA SUULLISET TIEDONANNOT

Miehikkälän Salpalinja-hankkeen haastattelut, Salpalinja-museon linnoittajatietokanta, Miehikkälä.

Heikki Koskelon luento Miehikkälän Salpalinja-museolla 20.10.2011.

Arto Lavennon esitelmä Miehikkälän Salpalinja-museolla 22.9.2013.

LÄHDEJULKAISUT

SVT 2011: Suomen virallinen tilasto (verkkójulkaisu). SVT-neuvottelukunta, Helsinki. Luettu 24.10.2012.

LEHDISTÖ

Maaseutu-lehti, 18.6.1940.

Totuus-lehti 30.3.1941.

KIRJALLISUUS

Aallonpää, Heikki, Salpa-asema. Teoksessa Toivanen, Pekka (toim.), Kaakkoisraja ja sen linnoitukset. Etelä-Karjalan museon julkaisuja, Lappeenranta, 1980.

Ahto, Sampo, Talvisodan henki: mielialoja Suomessa talvella 1939–1940. Suomen Sotatieteellisen Seuran julkaisuja, Helsinki, 1989.

Alava, Teuvo & Frolov, Dimitri & Nikkilä, Reijo, Rukiver! Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa. Edita, Helsinki, 2002.

Arimo, Reino, Suomen linnoittamisen historia 1918–1944. Suomen Sotatieteellisen Seuran julkaisuja 12, Otava, Helsinki, 1981.

Björklund, Eric, Kohti Salpalinjaa. Schildts, Helsinki, 2007.

Drabkin, Artem & Irincheev, Bair, Jatkosota Puna-armeijan silmin. Atena, Jyväskylä, 2007.

Favorin, Martti, Virolahden historia 3: Suomen itsenäisyyden vuosikymmenet vuoteen 1999. Virolahden kunta, Virolahti, 1999.

- Fingerroos, Outi, Muistitietotutkimus – metodologisia kysymyksiä. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki, 2006.
- Haapanen, Atso, Viholliset keskellämme: desantit Suomessa 1939–1944. Minerva, Helsinki, 2012.
- Hannikainen, Matti, Rakentajat suhdanteissa. Palkat, työttömyys ja työmarkkinakäytännöt Helsingin rakennustoiminnassa 1930-luvun laman aikana. Suomen Tiedeseura, Helsinki.
- Häikiö, Martti, Jatkosodan ulkopoliitiikka: ennen sotaa 1940–1941. Teoksessa Leskinen Jari & Juutilainen, Antti, Jatkosodan pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki, 2007.
- Kalemaa, Kalevi, Armas Äikiä. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu [<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/8666/>]. Luettu 6.3.2013.
- Kaufmann, J.E. & Kaufmann, H.W., Fortress France: The Maginot Line and French Defenses in World War II. Stackpole Books, Mechanicsburg, Pennsylvania, 2007.
- Kaukiainen, Yrjö, Virolahden historia 1: 1850-luvulle. Virolahden kunta, Virolahti, 1970.
- Kilkki, Pertti, Valo Nihtilä – Päämajan eversti. WSOY, Juva, 1994.
- Launonen, Virpi, Vatkulia ja viihdykkeen korviketta – Huolto ja vapaa-ajanvietto Salpalinjan rakennustyömailla IV armeijakunnan alueella vuosina 1940–1941. Suomen historian lisensiaattitutkielma, Itä-Suomen yliopisto, 2013.
- Leskinen, Jari & Silvast, Pekka, Suljettu aika: Porkkala Neuvostoliiton sotilaallisena tukikohtana vuosina 1944–1956. WSOY, Helsinki, 2001.
- Länsivaara, Ilkka & Tolmunen, Arvo, Salpa-asema – sodan monumentti. Puolustusvoimien koulutuksen kehittämiskeskus, Helsinki, 2003.
- Manninen, Ohto, Molotovin cocktail – Hitlerin sateenvarjo. Painatuskeskus, Helsinki, 1994.
- Manninen, Ohto, Talvisodan salatut taustat. Kirjaneuvos, Helsinki, 1994.
- Manninen, Ohto, Stalinin kiusa – Himmlerin täi. Edita, Helsinki, 2002.
- Manninen, Ohto, Miten Suomi valloitetaan. Edita, Helsinki, 2008.
- Merikallio, Sture (toim.), Lapiojääkärit–Kannaksen vapaaehtoiset linnoittajat 1939. Painatuskeskus Oy, Helsinki, 1993.

- Myllyniemi, Urho, Edvard Hanell. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu, [<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7667/>]. Luettu 11.3.2013.
- Myllyniemi, Urho, Reino Arimo, Suomen kansallisbiografia, osa 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2003.
- Määttä, Vesa, Valo Nihtilä. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu, [<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7709/>]. Luettu 28.10.2013.
- Notkola, Heli, Lapiojääkärien välirauha – Miehikkälän Salpalinjan rakentajien arkipäivää 1940–1941. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto, 2006.
- Näppi, Pentti, Miehikkälän puolustajat. Oy Kotkan Kirjapaino Ab, Kotka, 2003.
- Oinonen, Armi & Tolmunen, Arvo, Matka Salpalinjalle. Salpalinjan perinneyhdistys ry, Helsinki, 2005.
- Rantanen, Paavo, Suomi kaltevalla pinnalla. Atena, Jyväskylä, 2012.
- Rislakki, Jukka, Erittäin salainen: vakoilu Suomessa. Love-kirjat, Helsinki, 1982.
- Saarinen, Eero-Eetu, Pioneeriaselajin historia 1918–1968. Pioneeriupseeriyhdistys, Jyväskylä, 1975.
- Sudenniemi, Seppo, Salaisen sodan varjot: tiedustelua ja desanttitoimintaa talvi- ja jatkosodassa. Otava, Helsinki, 1987.
- Ulkoministeriön julkaisuja, Suomen sinivalkoinen kirja, osa 2. Tilgmannin kirjapaino, Helsinki, 1941.
- Tommila Päiviö (toim.), Suomen lehdistön historia 3: Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle. Kustannuskiila, Kuopio, 1988.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli, Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Tammi, Helsinki 2002.
- Vahe, Juha, Suomen Salpa 1940–1944. Salpa-aseman tausta, rakentaminen ja vaikutukset Miehikkälässä. Miehikkälän Salpalinja-museon julkaisuja 1, Miehikkälä 2010.
- Varjo, Veijo, Miehet pimeästä: neuvostovakoilua Suomessa. Kustannuspiste, Tampere, 1980.
- Varpio, Yrjö, Vanhaa Miehikkälää. Vammalan kirjapaino Oy, Vammala, 1987.

Waltari, Mika, Neuvostovakoilun varjossa: Helsingin neuvostolähetystö kiihoitus- ja vakoilutoiminnan keskuksena. Otava, Helsinki, 1942.

Ylikangas, Heikki, Romahtaako rintama? Suomi Puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944. Otava, Helsinki, 2007.

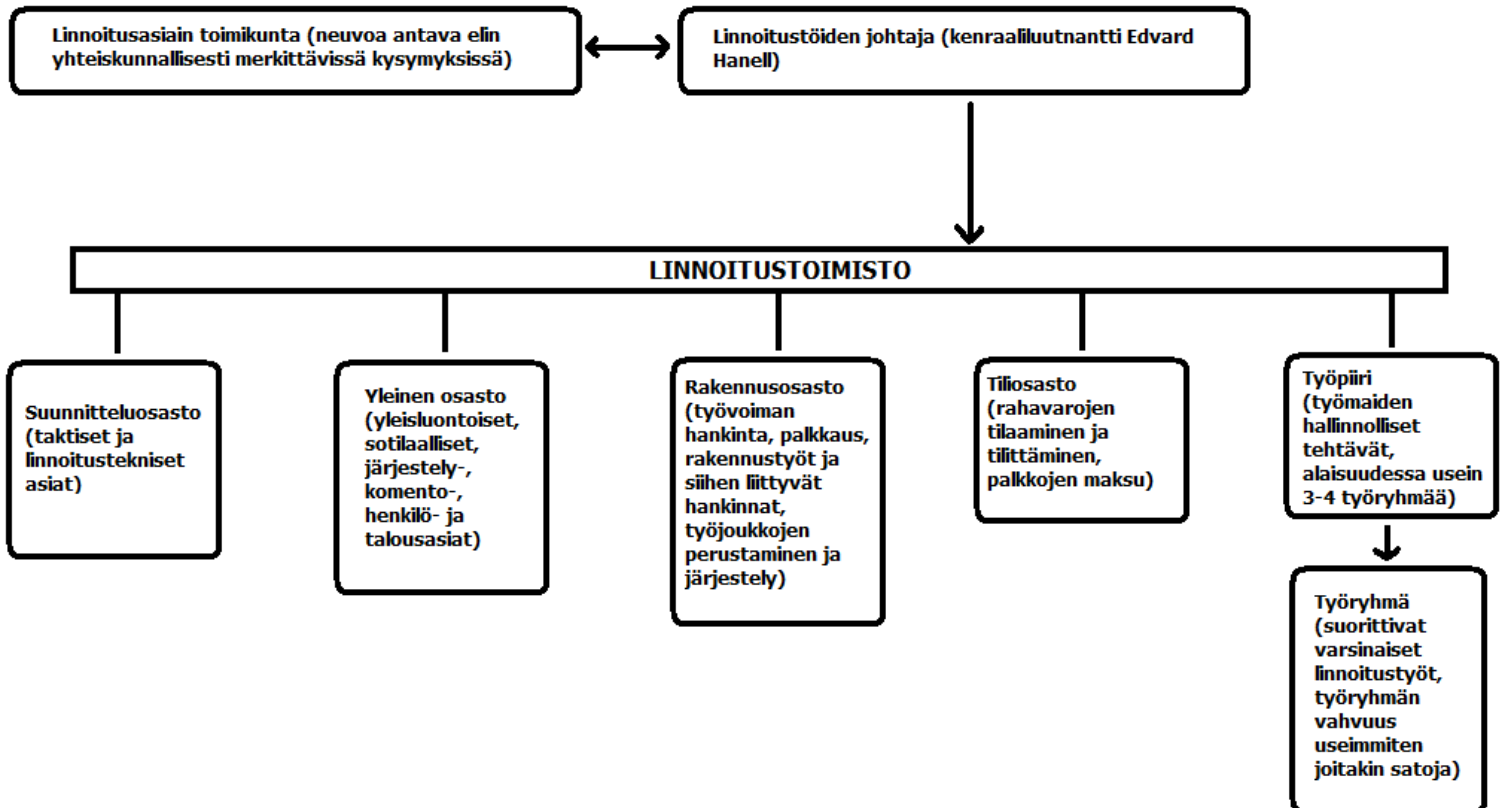
Liite 1

Salpa-aseman kulku itärajalla ja tutkielman keskeiset paikkakunnat Miehikkälä ja Virolahti kartalle sijoitettuina. Rannikolta Luumäen Kivijärvelle rakennettiin yhtenäinen puolustuslinja, Järvi-Suomessa puolustuksen oli tarkoitus tukeutua saariin ja järvien kapeikoihin, ja Joensuusta pohjoiseen vain tärkeimmät suljettiin linnoitteilla. Lähde: Mikko Kylmä mukailleen teoksia Länsivaara & Tolmunen 2003, 13 ja Vahe 2010, 27.

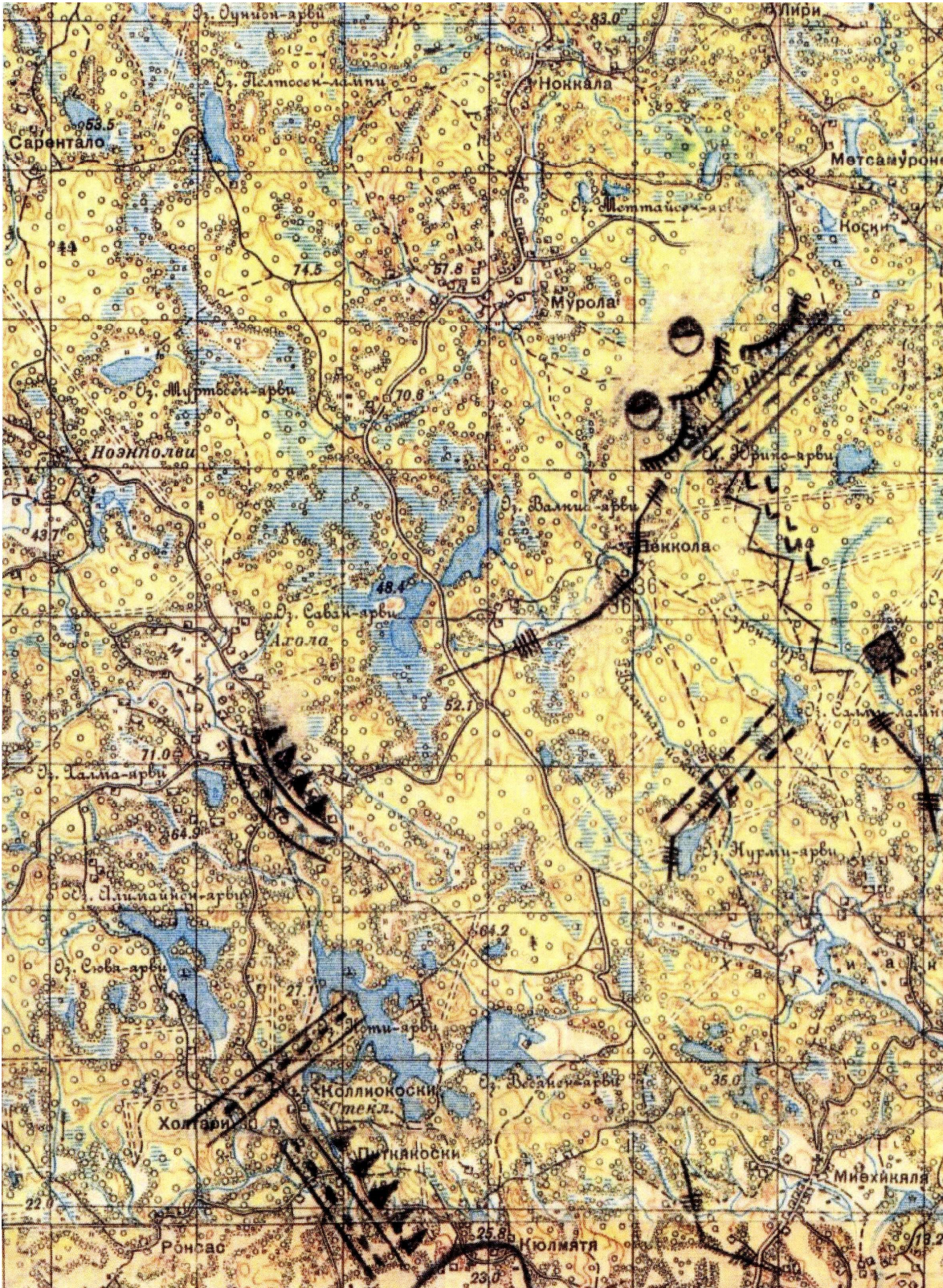
Liite 2

Linnoitustöiden organisaatio kaaviokuvalla havainnollistettuna. Lähde: Mikko Kylmälä mukaillen teoksia Arimo 1981, 232–234 ja Vahe 2010, 46–48.

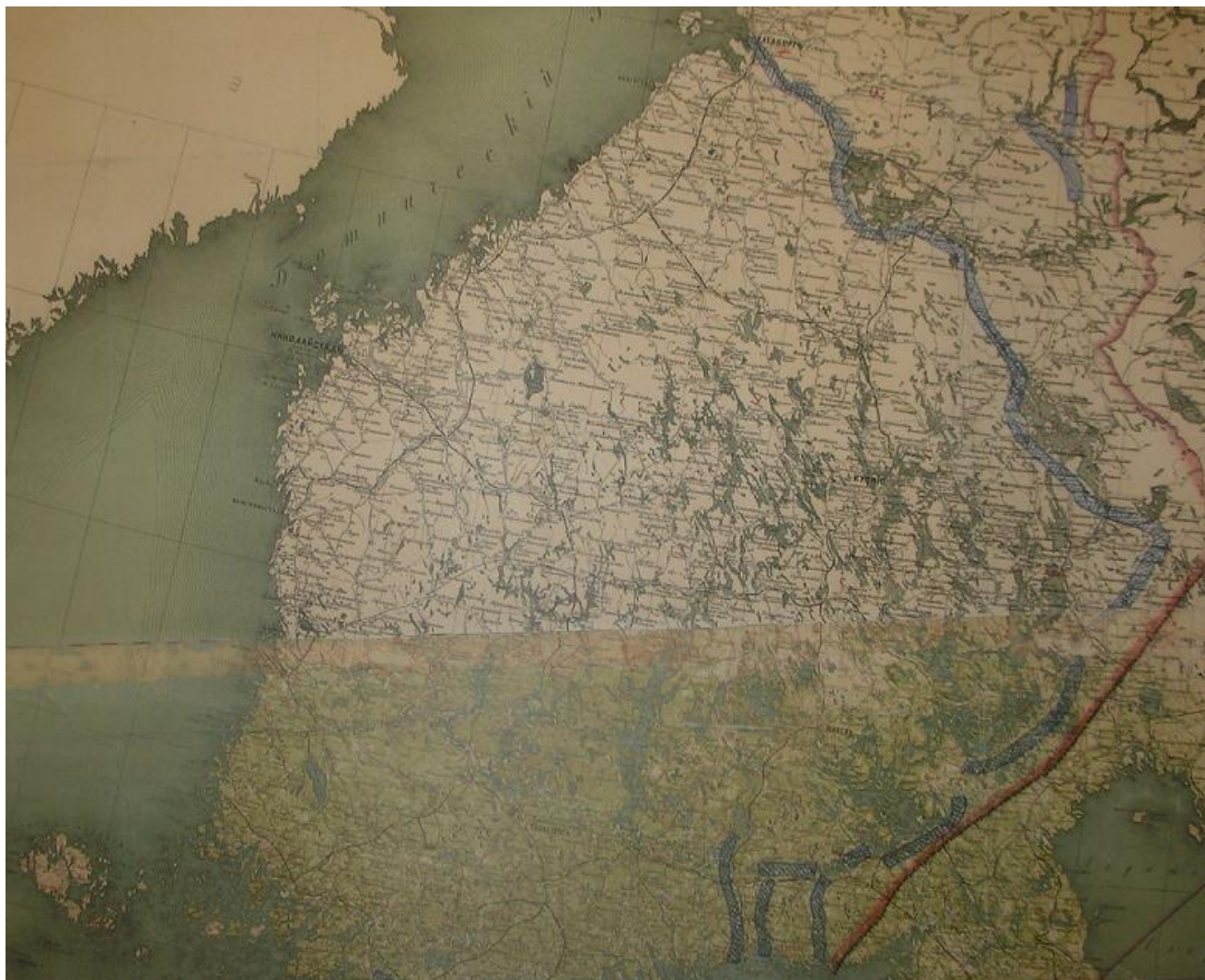
Liite 3

Miehikkälän pitäjän alueelle rakennettuja linnoitteita kuvaava venäläinen tiedustelukartta. Lähde: Ohto Manninen/ Miehikkälän Salpalinja-museon kokoelmat.

Liite 4

Koko Suomen välirauhan aikaista linnoittamistilannetta kuvaava venäläinen kartta. Lähde: Ohto Manninen/ Miehikkälän Salpalinja-museon kokoelmat.

Liite 5

Armas Äikiän runo ”Ei kapitalismin korsuketju ole murtumaton”. Lähde: Totuus-lehti 30.4.1941.

<p>On kaunista ihmiskätten työ ios tehtaaita nostaa hän, peltoja raivaa. Mut julmaa on nähdä, kun työmiestä vouti lyö kun ihminen niin kuin sokea myyrä maan alle koloja kalvaat</p> <hr/> <p>Nälän nousee orjuuden suojamuuri! Piti Kannaksen kentillä porvari markkinailveitään. Isänmaan oli alkanut loppuunmyynti. Ja neuvostokarhun hän ehti jo nylkemään kun alkoi vasta sen pyynti.</p> <hr/> <p>Sävelaallot kun vyöryvät palsuen voimassaan, ne valtaansa ihmisen saavat. Ne pystyvät tunteita tulkitsemaan, ne aukovat vanhat haavat tai lievittävät poltetta sydämen niin että lämpenee mieli tyly. — Mut kauniimpaa musiikkia tunne en, kuin on puna-armeijan tykkien jyly! Kun punainen Pitkänen leimahtaa, tulimyrskyndä lyö sade rankka, lasipintana halkeaa routainen maa, ja sementtiperusta</p>	<p>vankka</p> <hr/> <p>Teräskotkien liuta liitelee, ylös nousevat maasta savupatsaat, tulipallot.</p> <hr/> <p>Punapäällikkö harkitsi kuinka vois nuo tuhota turvat ja iskeä käärmeenpeslin, pedon myrkkyhampaat kiskaista pois? Siis hyökkäysvaunut esiin!</p> <hr/> <p>Te, tankkimiehet, nyt hyökkäysrintamaan! Vihamiehemme lyökkää esimerkkiä näyttäin! Ja tankit syöksyivät valleja päin yli este kenttien, ne tonkivat siellä kuin taimitarhassa norsut.</p> <hr/> <p>Punasoturi Suomesta riemuiten kera venäläisveljien eteenpäin kulki. Pian hän pedon kaulalle pääsi ja korvat sen dynamiitilla umpeen sulki.</p> <hr/> <p>Ei kapitalismin korsuketju ole murtumaton, niin haihtuvat riiston mannerheimlinjat kuin ilmalinnat!” Armas Äikiä</p>
--	--